

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ
L'INSTITUT DE LA LANGUE MACÉDONIENNE „KRSTE MISIRKOV“ – SKOPJE
Посебни изданија, кн. 41 • Éditions spéciales, livre 41

ГОЦЕ ЦВЕТАНОВСКИ

**КАРШИЈАЧКИОТ ГОВОР - СКОПСКО
(СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА СИНТАКСАТА)**

**СКОПЈЕ
2004**

Рецензенти:

д-р Стојка БОЈКОВСКА

д-р Билјана МАЛЕНКО

Изданиево е финансирано од Европската организација за
меѓуетничка толеранција „Визија“

CIP – Каталогизација во публикација

Народна и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3'282.2(497.7-17)

811.163.3'282.2'367 (497.7-17)

ЦВЕТАНОВСКИ, Гоце

Каршијачкиот говор – Скопско: (со посебен осврт на синтаксата) / Гоце Цветановски. - Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2004. - 212 стр. ; 24 см. - (Посебни изданија / Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ - Éditions spéciales / L'Institut de la language macédonienne "Krste Misirkov"; кн. 41)

Библиографија: стр. 206-210. - Содржи и: Прилози

ISBN 9989-640-54-8

а) Македонски јазик - Дијалекти - Скопско б) Македонски јазик - Дијалекти - Синтакса - Скопско

COBISS.MK-ID 59005706

На мојој ѿајко и на мојој син Аријон

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	5
ВОВЕД	7
ФОНОЛОГИЈА И ФОНЕТИКА	18
ИНВЕНТАР	18
Вокализам	19
Североисточен каршијачки тип (СИКТ)	19
Југозападен каршијачки тип (ЈЗКТ)	19
Консонантизам	20
Североисточен каршијачки тип (СИКТ)	20
Југозападен каршијачки тип (ЈЗКТ)	21
ДИСТРИБУЦИЈА НА ФОНЕМИТЕ	22
Вокализам	22
Дистрибуција на вокалот /и/	22
Дистрибуција на вокалот /е/	23
Дистрибуција на вокалот /а/	23
Дистрибуција на вокалот /о/	24
Дистрибуција на вокалот /у/	24
Дистрибуција на вокалот /ă/	24
Дистрибуција на вокалот /р/	24
Вокални групи	25
Консонантизам	26
Консонантски групи	32
ЗА НЕКОИ ПОЈАВИ ВО КАРШИЈАЧКИОТ ГОВОР	33
Новото јотување и антиципација на мекоста	33
Губење на одделни гласови	33
Губење на интервокалните консонанти	34
Губење на вокалите	36
Вокални промени по губењето на одделни гласови	36
Појавата на гласот ѿ	37

Метатеза	37
ИСТОРИСКИ ИЗВОД	37
Вокализам	38
I. Извод од појдовниот систем кон современата состојба ...	38
*џ	38
*ь	38
Секундарен вокал (џ ₂)	38
*Q	39
*е	40
Вокалот *ѐ	41
Вокално *ɢ	42
Вокално *ɭ	42
II. Развој на фонемите присутни во двата типа	
на современиот каршијачки систем	43
Вокали од преден ред: е, и	43
Вокали од заден ред : а, о, у	43
Консонантизам	44
*ɭ'	44
*n'	44
*nɛj	44
Гласот *x	44
*tj, *kt-	45
*тџ	46
*dj	46
*ɖɛj	46
Консонантски групи	46
АКЦЕНТ	47
ФЛЕКСИЈА И ДЕРИВАЦИЈА	50
ИМЕНКИ	51
Категории кај именките	51
Категорија род	52
Категорија број	53
Категорија определеност	55
Категорија апел	56
Категорија падеж	56
Морфонолошки појави кај именките	58

Деривација кај именките	58
ЗАМЕНКИ	61
Лични заменки	62
Форми на личните заменки за изразување падежни односи ...	62
Лично-предметни заменки	64
Прашални заменки	64
Општи заменки	64
Неопределени заменки	64
Показни заменки	64
ПРИДАВКИ	64
Категорија род кај придавките	65
Категорија број кај придавките	66
Категорија определеност кај придавките	66
Категорија степен кај придавките	66
Морфонолошки појави кај придавките	66
Деривација на придавките	67
Присвојни заменски придавки	68
БРОЕВИ	69
ГЛАГОЛИ	70
Класификација на глаголите според презентската основа	70
Морфолошки форми на глаголите	70
Граматичка категорија вид	71
Непредикативни глаголски форми (инфинитни глаголски форми) ..	73
Категориите начин и време (предикативни глаголски форми)	74
Модално немаркирани (индикативни) конструкции	75
Модално маркирани конструкции	81
Имперцептив (конструкции маркирани по статус)	85
Категориите лице, род и број	86
Морфонолошки појави	86
Глаголска деривација	87
НЕМЕНЛИВИ ЗБОРОВИ	88
Прилози	88
Предлози	89
Сврзници и други конектори	89
СИНТАКСА	90
ИМЕНСКА СИНТАГМА	90

Воведни белешки	90
Формална структура на именската синтагма	90
Семантичка структура на именската синтагма	91
Конститутивниот елемент на именската синтагма	92
Конститутивна именка со задолжителен елемент во функција на определба	93
Придавката како конститутивен елемент на именската синтагма	95
Составите тоа што..., тој кој (што)... и сл. како конститутивни елементи на именската синтагма	96
Дополнителни (факултативни) елементи на именската синтагма ..	98
Придавските зборови во функција на дополнителни елементи	98
Зависни именски синтагми како дополнителни членови на именската синтагма. Изразување на категоријата посесив- ност.....	106
Релативните реченици во функција на дополнителен елемент на именската синтагма	109
Референцијална карактеристика на именската синтагма	112
Количествена информација во именската синтагма	124
РЕЧЕНИЦА	131
Воведни белешки	131
Основна реченична конструкција	132
Синтаксичка и семантичка структура на реченицата	132
Глаголска синтагма (синтагма на прирокот)	134
Категории на глаголската синтагма – функционален опис (предикатски категории)	134
Реченични категории	145
Начини на акомодација (приспособување) на именската синтагма кон глаголската синтагма	147
Дијатеза (конструкции со вторична комуникативна хиерархија на аргументите)	169
СЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЧНИ КОНСТРУКЦИИ	172
Асоцијативна врска	173
Конјункција	173
Адверсативна релација	175
Алтернатива	177
Темпорална врска	178

Каузална врска	180
Причина	180
Последица	181
Концесија	181
Услов	181
Цел	182
ЗАКЛУЧОК	183
ТЕКСТОВИ	185
ИНФОРМАТОРИ	205
ЛИТЕРАТУРА	206
КАРТА НА КАРШИЈАЧКИОТ ГОВОР	212

ПРЕДГОВОР

Книгата *Каршијачкиот ѓовор – Скојско (со посебен осврт на синтаксата)* е резултат од мојата магистерска работа, одбранета во јануари 2003 година, на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, пред комисија во состав: проф. д-р Стојка Бојковска (ментор), проф. д-р Живко Цветковски (претседател) и доц. д-р Билјана Маленко (член).

Оваа книга обработува проблематика од областа на македонската дијалектологија, но се надевам дека ќе го привлече вниманието и на секој почитувач на убавиот македонски збор.

При овој повод најсрдечно ѝ се заблагодарувам на мојата менторка проф. д-р Стојка Бојковска, која несебично го вложи своето знаење и ми помогна да расчистам многу дилеми при изготвувањето на овој труд.

Голема благодарност ѝ изразувам и на акад. Зузана Тополињска за корисните сугестии и забелешки (особено во делот на синтаксата) кои придонесоа за подобар квалитет на магистерската работа.

Во оваа пригода сакам да им изразам искрена благодарност на ЕОМТ „Визија“, печатницата „Магнаскен“, како и на Миодраг Петковиќ, кои целосно го спонзорираа печатењето на оваа книга.

На крајот сакам да им изразам голема благодарност на сите информатори (за кои ќе дадам податоци на крајот од овој труд), а посебна благодарност ѝ изразувам на мојата тетка Сафка Спасовска поради нејзиното огромно трпение што го покажа во фазата кога го собирав материјалот, како и при неговата обработка.

Најискрено, најсрдечно и најтопло им се заблагодарувам на членовите на моето семејство, особено на мојот татко Аритон (кој, за жал, не го дочека излегувањето на оваа книга) за безрезервната поддршка, разбирање и љубов.

ВОВЕД

Користејќи го искуството на многумина автори кои се зафатиле со опис на некој говор, се определивме за функционалната интерпретација на јазичниот корпус од скопската каршијачка област. Овој труд е замислен како опис на каршијачкиот говор, којшто ќе се состои од два дела. Во првиот дел од овој труд целта ни е да дадеме формален и функционален опис на фонетско-фонолошко и на морфолошко рамниште, а резултатите од овој прв дел ќе ги искористиме за синтаксичка анализа што ќе ја спроведеме во вториот дел. Станува збор за семантички ориентирана синтакса што се потпира на антропоцентричната теорија на јазикот. Нашиот фонолошки опис ќе биде поделен на три дела: 1. инвентар на фонеме 2. дистрибуција на фонемите и 3. историски извод од појдовниот старомакедонски систем. Во рамките на морфологијата ќе бидат разгледани флексиските и деривациските формации. Како што е познато, флексиските формации се категоријални и претставуваат определен систем, т.е. се образуваат според определени граматички правила за пополнување на системот. Во рамките на флексиската ќе ги разгледаме зборовните класи од формален аспект, односно ќе дадеме попис на формите и на нивната дистрибуција. Деривациските формации не се карактеризираат со категоријалност, односно не претставуваат определен систем од форми. Во рамките на деривацијата целта ни е да го претставиме инвентарот на деривациските форманти, кој, за разлика од инвентарот на флексиските форманти, е побогат, но со поограничена фреквенција.

Посебно место во овој труд му припаѓа на синтаксичкиот опис. Во рамките на вториот дел ќе се обидеме да направиме синтаксичка анализа на собраниот материјал од каршијачката област. Се разбира дека не претендираме кон целосна и комплетно завршена анализа. Целта што си ја поставивме пред нас е да дадеме, пред сè, преглед на синтаксички проблеми поврзани со предикацијата и со номинацијата. Во рамките на пре-

дикацијата ќе ја разгледаме структурата на простата и на сложената реченица, а во рамките на номинацијата - именската синтагма во реченичниот исказ.

Предмет на описот е говорот на селата што се наоѓаат од десната страна на реката Вардар на правецот Кисела Вода - Ракотинци - Нова Брезница. Овие села условно ќе ги наречеме каршијачки села, а нивниот говор - **каршијачки**. Станува збор за дел од географската област по сливот на Маркова Река, за кој локалното население го дало називот **Горни Села**. Овде треба да ПОјасниме дека во нашите испитувања, спроведени на теренот, за жителите од овој крај името Каршијак е непознато. Како што забележува Ј. Трифуновски (Трифуновски, 1958: 11) за областа по сливот на Маркова Река, кај жителите од околните области (на пример, во Скопска Блатија) понекогаш може да се слушне називот Каршијак (или Каршијака), но со тоа име се опфаќа целата област која се наоѓа на спротивната страна од реката Вардар. Сливот на Маркова Река е поделен на три географски дела (кои до некаде се поклопуваат и јазично): Долни Села, Горни Села и Торбешија. Границите меѓу овие три дела не се потполно јасни, но сепак се смета дека во составот на Долни Села влегуваат: Горно Лисиче, Долно Лисиче, Морани, Студеничани, Драчево, Љубош, Батинци, Дрежница, Варвара и Сушица. Во Горни Села спаѓаат: Усје, Сопиште, Ракотинци, Дално Солње, Горно Солње, Добри Дол, Барово, Чивлак, Света Петка, Говрлево, Осинчани, Јаболци и Нова Брезница. Во состав на Торбешијата влегуваат селата: Рамни Габер, Вртекица, Пагаруша, Долно Количани, Драчевица, Горно Количани, Црвена Вода, Калдерец, Круша, Умово, Цветово, Малчиште, Држилово, Горогледа, Евлово, Црни Врв, Ново Село и Патишка.

Со оглед на тоа дека во трудовите на Б. Видоески (Видоески, 1985; 1998: 200) за говорот на селата Ракотинци, Горно и Долно Солње, Осинчани, Барово, Света Петка, Говрлево, Јаболци, Нова Брезница, Добри Дол, Варвара и Маркова Сушица веќе е дадена определбата *каршијачки говор*, ние го прифаќаме овој термин со забелешка дека станува збор, пред се, за дел од каршијачката област (Горни Села), за којшто некои научници го врзуваат и називот *Сливот на Маркова Река* (Трифуновски, 1958).

Во областа Каршијак се пронајдени разновидни археолошки предмети, а некои од нив потекнуваат уште од праисторијата. На преминот од праисториската кон историската епоха Скопската котлина била населена од илирското племе Дарданци.

Кон крајот на првиот век п.н.е. почнало доселувањето на Римјаните и оттогаш во оваа област настанала римската колонијација. Од римското време има археолошки остатоци во атарите на селата Сопиште, Долно Солње, Сушица, Добри Дол и Барово (Трифунски, 1958: 20). Со доаѓањето на Словените во VI и VII век од н.е. етничкиот состав на населението сосема се изменил. Голем дел од старото население најверојатно се иселил, а дел од населението се асимилирал од Словените. Во текот на историјата оваа област многу често ги менувала господарите, почнувајќи од Византија, Бугарија, Србија, па сè до турското освојување на Скопје во 1392 година, односно по смртта на крал Марко во 1395 година. Спомените за Марко, последниот словенски владетел, кај македонското население од овој крај и денес се актуелни. Според него е наречена главната река која поминува во оваа област, а е сочуван и Марковиот манастир во селото Сушица.

Доаѓањето на Турците во овој крај значело голем пресврт во етничкиот состав на населението. Дотогаш живеело многубројно словенско население, а доказ за тоа се топонимите и микро-топонимите (за коишто ќе дадеме информации кога ќе го опишуваме поединечно секое село). Ширејќи го исламот, Турците го подржувале доселувањето на муслиманските Арбанаси (Албанци), кои го тероризирале македонското население и го принудувале да замине од овој крај (Трифунски, 1958: 21).

До крајот на турското владеење во 1912 година во Каршијак постоеле многу чифчиски села. Создавањето на чифлизи е вршено само во селата каде што имало христијанско население. По ослободувањето од турската власт започнал нов период кој се карактеризира со пораст на населението и со проширување на дотогашните села.

Според етничкиот состав населението е претежно македонско со православна вероисповед, но има села како што е Јаболци каде што албанската популација е во подем. Во селата Света Петка и Чивлак живеат само Муслимани со албанска етничка свест. Некои од нив имаат македонско потекло, но подоцна го примиле исламот, а потоа и се поалбанчиле.

По своите природни карактеристики овие села се претежно планински и основна дејност е сточарството, а во некои села и лозарството. Тешките услови за живот придонеле голем број лица да го напуштат овој крај и да се преселат во денешната приградска населба Припор од каде што се остварува комуникацијата со градот Скопје.

Нова Брезница е планинско село што лежи во сува карпеста долина, а поради варовниот состав на земјата селото е сиромашно со водни ресурси. Жителите изградиле локва од која се напојува добитокот. Во атарот на селото избиваат два слаби извора: Фоја и Чешма. Од 1925 година селаните почнале да копаат бунари по нивите од каде што се снабдувале со вода за пиење.

Според народната традиција Нова Брезница е старо село, но таа Брезница во турско време сосема опустела. Кон крајот на XVIII век на тоа место почнале да доаѓаат нови жители. Тие биле доселеници од соседното Порече.

Јаболци се наоѓа на 18 километри југозападно од Скопје зад планината Водно, на падините од Сува Планина. Ова село, иако се наоѓа на 18 км од градот Скопје, економски е неразвиено. Населението претежно се занимава со сточарство, а поради тешките услови за живот (селото нема водовод), населението почнало да се преселува во градската средина и со тоа селото е доведено во незавидна положба.

Историски, ова село првпат се споменува во турскиот пописен дефтер од 1467/68 година¹ како дел од скопскиот вилает. Тогаш воопшто не е констатирано дека во селото живеат припадници од муслиманска вероисповед. Сега ова село по националниот состав е мешано: Македонци со православна вероисповед и Албанци со муслиманска вероисповед.

Денес селото брои околу дваесетина куќи од кои осум се албански, а другите се македонски. Во селото, пред сè, живеат старци, додека помладите генерации се преселени во градот Скопје.

Осинчани е село што лежи на десната падина во долината на Патишка Река. Во атарот на селото се наоѓаат три извори: *Присој*, *Млака* и *Кошџањ*. Тоа е мало село во кое има три маала: *Ристеско*, *Трајкоско* и *Јанкоско*. Ристеско маало лежи десно од еден дол, а другите лево. Селото има околу дваесетина куќи со македонско население.

Топографските називи во атарот на ова село се: *Туноо*, *Осџиреш*, *Црна Лома*, *Присој*, *Красџа*, *Байќоец*, *Марџинец*, *Дол*, *Рудина*, *Кочкоо*, *Рамнишџе* и *Широка Орница*.

¹ *Ойширен ѱойисен дефџер*, N° 4, Архив на Македонија, Скопје 1987.

Осинчани е старо село, кое се спомнува во повелбата на кралот Милутин од 1300 год. при обновата на манастирот св. Георгија кај Скопје под името Златоустинчани².

Говрлево се наоѓа на падините на *Мокра Планина* во граничниот дел меѓу земјоделските површини на исток и североисток и пасиштата на запад. Жителите се снабдуваат со вода од една чешма, што е спроведена од изворот *Сџудено*. Освен тоа, во атарот на селото се наоѓаат и следниве извори: *Брзоец*, *Превой* и *Шој*.

Во Говрлево живее православно македонско население коешто потекнува од разни краишта на западна Македонија.

Првиот пишан документ за Говрлево потекнува од XV век. Тогаш (во 1475 година) во еден запис се споменува поп Драгослав, жител на ова село³.

Света Петка е село што се наоѓа во клисурата меѓу *Мокра Планина* и *Водно*. Земјиштето е варовно и поради тоа во атарот на селото има малку вода. Жителите се снабдуваат со вода од една чешма, а во атарот избиваат слаби варовни извори: *Корийшишије*, *Козарево* и *Чешма*.

Според прифатената традиција, селото го добило името според црквата Света Петка што се наоѓала на ова место. Традицијата наведува дека порано живеело само православно македонско население, но по турското навлегување на овие простори црквата е срушена и старите жители се насилно иселени од ова село. Во почетокот на деветнаесетиот век во Света Петка почнале да се доселуваат муслиманските Арбанаси (Албанци), а во мал број и исламизираниите Македонци (Торбеши), кои подоцна се поалбанчиле.

Чивлак е село што се развило на падините на *Водно* во непосредна близина на Барово. Жителите на ова село се снабдуваат со вода од една чешма, а водата е спроведена од изворот *Долни Паруч*, кој избива северозападно од селото.

Според преданието, малиот атар Чивлак му припаѓал на соседниот баровски манастир Св. Атанасиј (срушен во 1878 година). Земјата ја обработувале македонските селани кои живееле на ова место. За време на турското владеење овие жители се иселиле од овој крај. Кон крајот на осумнаесетиот век на мана-

² Р. Грујић, „Властелинство Светога Ђорѓа код Скопља од XI-XV в.“, *Гласник српског научног друштва*, књ. I, св. 1, Скопје 1925.

³ Љ. Стојановић, *Сџари српски записи и најписи*, књ. I, Београд 1902.

стирската земја се доселиле муслиманските Арбанаси (Албанци) од Дебар и Горна Река.

Според сочуваните словенски топоними јасно е дека албанските доселеници при доаѓањето ги затекнале православните македонски родови, кои подоцна се иселиле. Еден од тие родови во првата половина на деветнаесетиот век го примил исламот, а подоцна и се асимилирал во албанското население.

Барово е село што лежи на падините на Водно. Неговата местоположба е таква што на населението му овозможува да се занимава и со земјоделство и со сточарство. Жителите се снабдуваат со вода од две чешми: *Сува Чешма* и *Среј-село Чешма*. Во атарот на селото има неколку извори: *Глава*, *Горни Паруч*, *Пој-село*, *Речишѝе*, *Корлеец* и *Милеец*.

Селото е поделено на три маала: *Горно*, *Долно* и *Албанско Маало*. Во првите две маала некогаш живеело бројно православно македонско население, но денес се останати само две македонски куќи. Другото население е албанско со муслиманска вероисповед.

Барово е старо село, а пишани документи има уште од времето на Константин Асен (1258-1277 г.), потоа во 1300 година споменато е во повелбата на крал Милутин при изградбата на манастирот Св. Георгија⁴.

Добри Дол е село што се наоѓа лево од Маркова Река, а соседни села се Ракотинци, Долно Солње, Варвара и Маркова Сушица. Во селото има две чешми (*Долна* или *Сѝара* и *Горна Чешма*) и многу бунари. Во атарот на селото има неколку послаби извори: *Бунарче*, *Перкоец*, *Вокушица*, *Бучало*, *Јазинец*, *Мечкоо Чешмиче* и др. Топографски називи во атарот на селото се: *Ибишица*, *Уши*, *Ојал*, *Грашишѝа*, *Манкоец*, *Црна Шума*, *Горна* и *Долна Рудина*, *Соколец*, *Плаеница*, *Шуманица*, *Смиланица*, *Грабечки Дол*, *Падарница*, *Сува Река*, *Плоѝојна*, *Пиѝома Руја*, *Џебакоец*, *Шаркоец*, *Солишѝа* и др.

Првиот пишан спомен за ова село е сочуван во еден запис од петнаесеттиот век (1475 г.). Во него се споменуваат поп Јаков и селаните од Добри Дол⁵.

Во селото живее православно македонско население, а како најстар род се сметаат Цеовци.

⁴ Р. Грујић, *Власѝелинсѝво Свеѝоѝа Ђорѝа...*

⁵ Љ. Стојановић, *Сѝари срѝски зайиси и наѝииси*, књ. I, Београд 1902.

Горно Солње се наоѓа на падините на Водно и тоа на границата меѓу земјоделската површина на југ и југоисток и сточарските предели на север и северозапад. Од горната страна на селото се наоѓа изворот *Горна Вода* каде што е сосидана чешма и од таму селаните се снабдувале со вода.

Топографски називи во атарот на селото се: *Мајстџорец*, *Грмади*, *Слајина*, *Млака*, *Кушица*, *Брце*, *Белушина*, *Грајско Ораше*, *Бунарче*, *Чешмиче*, *Церче*, *Шаркоа Вода*, *Круфче*, *Кошшањ*, *Маличеш Крс*, *Зајчиноец*, *Абедишија*, *Каменлив Рид*, *Крлеј Дайчиња*, *Голем или Марков Камен* и др.

Горно Солње првпат се споменува во повелбата на кралот Милутин од 1300 година⁶.

Долно Солње е село што лежи на падините на Водно. Во атарот на селото избиваат неколку извори: *Глава*, *Голем Камен*, *Башкоец* и *Брзоец*. Ова село е од збиен тип и се дели на три маала: *Горно*, *Долно* и *Ошјаде Мало*. Селото е во подем и брои околу 130 куќи со постојани жители.

За староста на селото сведочи големата надгробна плоча со латински натпис, што е сосидана на главната чешма во селото. Долно Солње се споменува во повелбата на кралот Милутин издадена во 1300 година⁷.

Ракотинци е населено место што се развило на падините на Водно, а соседни села се: *Сопиште*, *Добри Дол*, *Долно* и *Горно Солње*. Во атарот на селото има неколку извори кои се сосидани во чешми. Нивните називи се: *Буйурец*, *Цимкоец*, *Малчин Дол*, *Млаки*, *Ќуријан* и *Локви*.

Куќите во селото се збиени една до друга и се групирани во четири маала: *Долно*, *Енџелкоско* или *Средно*, *Овчаркоско* и *Десиошоско*.

Во атарот на селото Ракотинци пронајдени се многу стари споменици што сведочат за тоа дека на ова место имало жители од дамнешни времиња.

Маркова Сушица е село што лежи покрај Маркова Река близудо нејзиниот состав со Патишка Река. Соседни села се *Малчиште* и *Варвара*. Жителите на ова село се снабдуваат со вода од неколку извори кои се наоѓаат во близината на Маркова Река.

Како и другите села и ова населено место е многу старо. За тоа сведочат и археолошките локалитети (како на пример,

⁶ Р. Грујић, *Власџелинсџиво Свејџоѓа Ђорђа...*

⁷ Р. Грујић, *Власџелинсџиво Свејџоѓа Ђорђа...*

Марковото Кале) и сочуваните пишани извори. На петстотини метри југозападно од селото се наоѓа прочуениот манастир Св. Димитрија, кај народот познат како Марков Манастир. Овој манастир почнал да се гради во времето на кралот Волкашин, а довршен е од неговиот син крал Марко. Манастирот се споминува во XV, XVI, XVII и XVIII век. Од 1802 до 1818 година во манастирот престојувал Кирил Пејчиновиќ, кој бил игумен на манастирот.

Во Маркова Сушица живее православно македонско население. Старите родови изумреле, а на нивното место се доселиле жители од околните села.

Барвара е релативно мало село што се наоѓа на левата страна од Маркова Река. Соседни села се: Батинци и Дрежница на североисток и Маркова Сушица на југозапад. Селото е од збиен тип и не е поделено на маала.

Според општоприфатената традиција, Барвара со својот атар му припаѓала на Марковиот Манастир во соседното село Сушица.

Целата област се наоѓа на една преодна јазична територија каде што се вкрстуваат неколку дијалектни црти од северните и западните говори, така што потесното определување на јазичните граници треба да се прифати условно. Најопшто кажано, каршијачката говорна област на север граничи со планината Водно, на запад со Мокра Планина, на југ природна граница е Маркова Река и на исток се наоѓа скопската област Блатија.

Последните истражувања од јазичен аспект се вршени пред повеќе од половина век, од угледни лингвисти, како на пример, од Р. Угринова во нејзината дипломска работа *Говориите во Скојско* (Угринова, 1951) или од Б. Видоески во неговиот труд *Кон разграничувањето на говориите во Скојско* (Видоески, 1985). Податоци за скопската говорна област можеме да најдеме и во трудовите на А. М. Селишчев (Селищевъ, 1929), Ј. Иванов (Ивановъ, 1909) и на М. Павловиќ (Павловић, 1937). Во сите овие трудови опфатени се најбитните одлики на одделни помали говорни целини, во некои со повеќе материјал и со поголема длабочина во анализата на структурата на локалните говори, а во некои со поопшти констатации.

Каршијачкиот говор (условно речено) не бил предмет на посебна монографска студија и оттаму е можно некои јазични прашања, кои ги разгледуваме овде, да имаат поинакви резултати од оние, претходните, бидејќи во претходно наведените трудови проблемите се разгледуваат и се воопштуваат на една

поголема говорна целина. Освен тоа, некои јазични процеси се поврзани со надворешнојазични фактори, каков што е, на пример, социолингвистичкиот. Имено, последниве дваесетина години (па и повеќе) откако се вршени последните јазични анализи, преселувањето на населението од едно место во друго е толку често и големо што придонело за интензивни контакти меѓу сите жители на овој крај. Освен тоа, познато е дека во минатото жените воопшто не излегувале од своето постојано место на живеење, а мажите биле тие што контактирале со жителите од другите села. Сега состојбата е сосема изменета, па така сите жители без оглед на полот и возраста се во секојдневен јазичен контакт.

Според јазичните црти каршијачкиот говор се изделува како помала говорна целина на скопскоблатскиот говор.

Каршијачката област, како помала говорна целина од скопскоблатскиот говор, влегува во состав на западното наречје (поточно речено, во состав на централните говори), па оттаму произлегуваат многу јазични карактеристики:

- местото на акцентот (на третиот слог од крајот на зборот кај трисложните и повеќесложните зборови, а на вториот слог од крајот на зборот кај двосложните). Ова значи дека со менување на формата на зборот со суфикси и префикси акцентот се изместува за да падне повторно на третиот слог од крајот на зборот (*вод'еница* – *воден'ицаӣа*; *јаде* – *д'ојаде* итн.). Според тоа, акцентот го определуваме фонетски, а не морфолошки;

- фразеолошкиот карактер на акцентот, т.е. подведување на повеќе зборови под еден акцент со тенденција акцентот да се задржи на третиот слог: *р'ака* – *н'а-рака*, *зем'е-џе-џо* – *земей'е-му-џо*;

- зачувани траги од некогашното мешање на носовките, т.е. преминот на **ɛ* : **ɨ* зад *j*: *јазик*, *јачмен*;

- на почетокот на зборот пред иницијалниот вокал *и* се јавува протетички глас *в*: *визба*, *висџина*;

- во секвенца од два вокала, од кои вториот е *и* се добиваат дифтонзи, откако *и* ќе се скрати во *j* (*i*): *џлави* > *џлаи* > *џлај*, *лебови* > *лебои* > *лебој*;

- отсуство на гласот *х* или негова замена со *в*, *ф* (во селата Нова Брезница и Јаболци, условно речено **југозападен тип**);

- појава на еднаопшта попотекло генитивно-акузативна форма кај роднинските и сопствените именки од машки род што завршуваат на консонант, *о* или *е*: *Сџојан* – *Сџојана*, *Марко* – *Марка*, *Пејре* – *Пејреџа*;

- систем од три демонстративни заменки: *шој*, *овој*, *оној*;

Освен тоа, каршијачкиот говор со скопско-велешката група говори има најмногу заеднички особености (бидејќи тука и се вбројува), од кои ќе ги издвоиме следниве:

- глаголскиот прилог завршува на *-јке*: *одејке, ѝлеѝејке*;
- континуанти на вокалното **ɪ* се: *ол* на целата каршијачка област, освен во крајните југозападни села Јаболци и Нова Брезница (за кои го предлагаме терминот **југозападен тип**, а за другите села терминот **североисточен тип**) и *а̋л* во југозападниот тип (Јаболци и Нова Брезница): *волна, жолѝ, јаболички, с̋лза, в̋лк, б̋лва*;
- образување на итеративни и несвршени глаголи со суфиксот *-уе*: *куѝуе, кажуе, с̋ѝануе*.

Освен споменативе особености, овој говор споделува и некои други важни карактеристики со соседните говори. На пример, со поречко-кичевските говори ги споделува следниве особености:

- **stj, *skj, *zdj, *zgj > ш̋ш̋, жд̋* (*ѝуш̋ш̋ер, дожд̋до̋*);
- во минато определено несвршено време за прво лице, множина има наставка *-вне* кај, условно речено, североисточниот тип (целата каршијачка област со исклучок на крајните југозападни села Нова Брезница и Јаболци), односно *-фне* кај југозападниот тип (*бевне / бефне*);
- групите *с̋ѝр, здр* се чуваат неизменети: *сес̋ѝра, бис̋ѝро, здравје*;
- во групите *ср, зр* се вметнуваат *ѝ, д*: *с̋ѝребро, с̋ѝреда, здрел*;
- употреба на предлогот *уз* (со значење ‘покрај’): *ѝомина уз-река, ус-кујка*;
- вокалните групи *ea, oa* не подлежат на измена и упростоување: *с̋ѝреха > с̋ѝреа, ѝоведо > ѝоedo*.

Крајните југозападни каршијачки села Јаболци и Нова Брезница (југозападен тип) со дебарските говори ги споделуваат следниве особености:

- секундарниот *ѝ* преминал во *о* на крајот на зборот во групите **-Сѝѝ, *-Слѝ, *-Срѝ*: *оѝон, рекол, бис̋ѝор, иѝѝор, веѝѝор*;
- секундарниот *ѝ* преминал во *у* во групата **-Стѝ*: *седум, осум*;
- личната замена за 1 л. мн. *мие* (покрај *ние*).

Последната карактеристика е типична и за горнополошките говори, а со нив крајните југозападни каршијачки села ја споделуваат и следнава карактеристика:

– демонстративните заменки за трето лице еднина во машки род ги среќаваме во разновидности: *овја, онја*, покрај: *овој/овај, оној/онај*.

Со северните говори каршијачкиот говор ги споделува следните особености:

- стариот вокал **ě* преминал во *a* во зборот *орас*;
- прегласено *a* во зборот *йрава*;
- заменските форми за трето лице гласат: *он, она, оно* покрај: *йој, йаа, йоа*;
- формата за прво лице од личните заменки гласи *ја*;
- замената на **ŕ* во *y*, во зборовите: *рука, мука, йуѝани* и др.

Во фуснотите се дадени трудови што не опфаќаат јазична проблематика (со исклучок на *Слив Маркове Реке – анѝроѝо-ѝеоѝграфска йромайѝрања* од Ј. Трифуновски, кој ни беше основен извор за антропогеографските карактеристики на односно-во подрачје). Во фусноти ќе ги даваме и нашите коментари што ќе произлезат во текот на нашата анализа.

ФОНОЛОГИЈА И ФОНЕТИКА

ИНВЕНТАР

Со оглед на тоа што постојат извесни разлики во инвентарот на фонемите, како во вокализмот така и во консонантизмот, се определивме за една општа поделба каде што изделуваме два типа. Едниот тип го претставуваат селата: Ракотинци, Горно и Долно Солње, Барово, Говрлево, Осинчани, Добри Дол, Маркова Сушица и Варвара (условно речено **североисточен каршијачки тип**). Во говорот на овие села отсуствува фонемата *ѣ*, а фонемата *в* се јавува како сонант. Освен тоа, фонемата *х* е присутна во консонантскиот систем (на пример: *дух, духој, Охрид, охриѓани, храна*, или кај зборовите од туѓо потекло: *хемија, хоџел* итн. Вториот тип го претставуваат крајните југозападни каршијачки села Нова Брезница и Јаболци кои имаат шесточлен вокален систем и каде што во консонантскиот систем отсуствува фонемата *х* (условно ќе го наречеме **југозападен каршијачки тип**).

ВОКАЛИЗАМ

СЕВЕРОИСТОЧЕН КАРШИЈАЧКИ ТИП (СИКТ)

Вокалниот систем на овој тип се состои од следниве фонemi:

	предни/ палатални	централизирани	задни/ веларни
високи	<i>и</i>		<i>у</i>
средни	<i>е</i>		<i>о</i>
ниски		<i>а</i>	

Функција на силабема врши и вокалното *р*.

ЈУГОЗАПАДЕН КАРШИЈАЧКИ ТИП (ЈЗКТ)

За разлика од североисточниот, во југозападниот тип се јавува и гласот *ѣ* како маргинална фонема. Овој глас се јавува како придружен елемент на *л* во секвенцата *ѣл*, односно на *р* во секвенцата *ѣр*, но и во зборови од туѓо потекло, пред сè, во зборови од турско потекло. Според тоа, вокалниот систем се состои од следниве фонemi:

	предни/палатални	централизирани	задни/ веларни
високи	<i>и</i>		<i>у</i>
средни	<i>е</i>	(<i>ѣ</i>)	<i>о</i>
ниски		<i>а</i>	

Белешка: Гласот *ѣ* го даваме во заграда, сакајќи да ги избегнеме компликациите во врска со неговиот статус, т.е. не навлегуваме во тоа дали тој има фонолошка вредност (?). Тука само сакаме да го регистрираме неговото постоење како „маргинална фонема“, која се јавува 1) или како континуант на вокалните **! и *ʔ* во секвенците *ѣл*, односно *ѣр* 2) или како нов глас создаден во некои контексти, посебно до *р*, но и во турските заемки, каде што се јавува како замена на турскиот вокал *ı*. Повеќе примери во врска со ова во следните два дела: *Дистрибуција* и *Историски извод*.

КОНСОНАНТИЗАМ

СЕВЕРОИСТОЧЕН КАРШИЈАЧКИ ТИП (СИКТ)

Сонанти:

глајдови	латерали	вибранти	назали	
<i>в</i>			<i>м</i>	лабијални
	<i>л</i>	<i>р</i>	<i>н</i>	дентални
<i>ј</i>	<i>љ</i>		<i>њ</i>	палатални

Белешка: Во врска со терминот сонанти (и особено со терминот глајдови) должни сме да укажеме дека во рамките на сонантите се опфатени повеќе гласови кои имаат различна артикулациска карактеристика. Во тие рамки глајдовите ги карактеризираме како гласови кои, во основа, имаат вокален карактер. Гласот *в* во потсистемот на североисточниот тип има вокалски карактер и затоа го дефиниравме како глајд, а неговата фонетска транскрипција е /*ʋ*/. Со оглед на тоа што Б. Видоески во *Фонолошки бази на говорниот македонски јазик* (Видоески, 2000) за пунктот Ракотинци овој глас го дефинира како сонант, а графички го предава како *в*, но и со оглед на тоа дека во потсистемот овој глас од редот на сонантите преминува во редот на опструентите, ние решивме во натамошниот текст овој глас фонетски да го запишуваме како *в*, а не како /*ʋ*/.

Опструенти:

неконтинуирани		континуирани			
оклузивни		фрикативни			
безвучни	звучни	безвучни	звучни		
африкати	<i>ḡ</i>	<i>ḃ</i>			лабијални
	<i>ṡ</i>	<i>ḍ</i>	<i>ṣ</i>	<i>ʒ</i>	дентални
	<i>ɟ</i>	<i>ʒ</i>			
	<i>ɟ͡ʝ</i>	<i>ɟ͡ʝ</i>	<i>ʃ</i>	<i>ʒ͡ʝ</i>	алвеоларни
	<i>ɟ͡ʝ̞</i>	<i>ɟ͡ʝ̞</i>			
	<i>ɟ͡ʝ̞̞</i>				

Белешка: Гласот *x* го среќаваме во консонантскиот пот-систем на североисточниот каршијачки тип кај говорителите од средната и помладата генерација и тоа во зборови од туѓо потекло, но и во неколку зборови од словенско потекло примени преку книжевен пат. Најверојатно се работи за влијание на стандардниот јазик преку средствата за информирање, но и за влијание од образовниот систем.

ЈУГОЗАПАДЕН КАРШИЈАЧКИ ТИП (ЈЗКТ)

Сонанти:

глајдови	латерали	вибранти	назали	
			<i>м</i>	лабијални
	<i>л</i>	<i>р</i>	<i>н</i>	дентални
	<i>л'</i>			алвеоларни
<i>ј</i>			(<i>њ</i>)	палатални

Белешка: Во врска со гласот *њ*, системот покажува голема нестабилност и мислиме дека тој го има само кај дел од говорителите, припадници на југозападниот каршијачки тип, како индивидуална црта од понов датум. Ова го објаснуваме со фактот што овде сè уште е присутна антиципацијата на мекоста како општа појава, но под влијание на стандардниот изговор, говорителите од овој крај се обидуваат да изговорат *њ*. Сепак, разликата во изговорот е видлива, па наместо стандардното *њ*, каршијачките говорители изговараат *јн'* или, најчесто, *јн*.

Опструенти:

неконтинуирани		континуирани			
оклузивни		фрикативни			
безвучни	звучни	безвучни	звучни		
африкати	<i>ѵ</i>	<i>б</i>	<i>ф</i>	<i>в</i>	лабијални
	<i>ѵ̄</i>	<i>д</i>	<i>с</i>	<i>з</i>	дентални
	<i>ц</i>	<i>с</i>			
	<i>ч</i>	<i>џ</i>	<i>ш</i>	<i>ж</i>	алвеоларни
	<i>ќ</i>	<i>џ</i>			палатални
	<i>к</i>	<i>г</i>			веларни

ДИСТРИБУЦИЈА НА ФОНЕМИТЕ

Тргувајќи од веќе направената поделба на **североисточен** и на **југозападен каршијачки тип**, овде ќе ги дадеме општите дистрибуциски правила за двата типа, притоа водејќи сметка за спецификите на одделните типови. Се разбира дека кај одделни фонеме се јавуваат позициски обусловени алофони, а некои од нив претставуваат задолжителни компоненти на контекстуални реализации. Ние решивме позициските вредности да не ги даваме во инвентарот од причина што сметавме дека таквото претставување би ја усложнило прегледноста на системот, а за нив ќе дадеме повеќе информации во дистрибуцијата. Само највпечатливите прашања поврзани со репрезентативните фонеме бараат посебни коментари, кои ги дадовме во вид на забелешки веднаш по претставувањето на секој дел од гласовниот систем.

ВОКАЛИЗАМ

Во врска со вокалите /и, е, а, о, у/ општа е констатацијата дека тие по својот изговор се блиски до изговорот во стандардниот јазик. Се јавуваат во иницијална, медијална и финална позиција, а можат да стојат и во групи секој со сите, но со извесни ограничувања.

Овде ќе дадеме и една општа забелешка дека во каршијачкиот говор нема редукција на вокалите надвор од акцент, освен кај *и*.

Дистрибуција на вокалот /и/

Вокалот *и* кога е надвор од акцент и кога е пред членската морфема не подлежи на редукција: *Шиӣ'арӣӣе*, *сӣ'арӣӣе*, *родиӣ'елӣӣе*, *сел'анӣӣе*, *йосӣ'арӣӣе*, *к'о̄њӣӣе/к'о̄јнӣӣе*⁸, *м'алио̄ӣ*, *сӣр'еднио̄ӣ*, *др'ӯгӣӣе*, *ќ'еркӣӣе*, *ц'р̄нио̄ӣ/ц'^ар̄нио̄ӣ*, *ӣр'е̄ӣӣо̄ӣ*, *б'елио̄ӣ*, *ӣ'^ар̄мкӣӣе* итн.

⁸ Примерите што се изделени со една коса црта (/) означуваат некои фонетски разлики на двата каршијачки типа, односно прво доаѓа примерот од североисточниот, а потоа од југозападниот каршијачки тип. Кога се работи за паралелни форми во ист тип тогаш тие се одделуваат со две коси црти (//).

Истиот изговор го забележуваме и кога вокалот *и* ќе се најде зад алвеоларните опструенти *ч, ж, ш*: *ч'ивиа, ж'иоѿ//живоѿ, ш'и-рок*.

Вокалот *и* кога ќе се најде зад вокалите *а* и *о* се реализира како *ј*:

– зад *а* облигаторно во сите случаи: *д'ржај/д'ржај, ѓл'аѿѿе, дв'аѿѿа, об'аѿѿаѿа, сѿај, осѿаѿѿвне/осѿаѿѿфне, 'осѿајл, осѿаѿѿле, ѿрај, н'аѿрај, наѿр'аѿа, изв'аѿѿе* итн.

– зад *о* кога вокалот *и* ќе се најде во непосредно соседство со африкатот *ѿ*, како и во сите случаи по губењето на интервокалното *в*: *ѿр'оѿѿа, јал'оѿѿѿ; к'ошој, сѿаѿѿој, вн'укој, км'еѿѿој, шенк'оѿѿе, ѿреѿол'оѿѿа* итн. Во врска со ова Б. Видоески истакнува: „Вокалот *и*, кога се најдува во позиција зад вокал, се редуцира во еден неслоговен и неодреден глас што се изговара меѓу *и* и *ј* - *ј*. Оваа појава особено е многу раширена во западните и централните наши говори, каде што имаме губење на некои консонанти во интервокална позиција“ (Видоески, 1950).

Дистрибуција на вокалот /е/

Во изговорот на вокалот *е* нема промени без оглед на позицијата што ја има во зборот:

– под акцент: *'еден, в'ечер, меѿ, м'еѿа/м'еѿа, с'есѿра, з'елен, ѿ'ече, ѿ'ере* итн.

– пред и зад акцентиран слог: *јадење/јадејне, н'едела, н'еодам* итн.

– пред членската морфема: *д'еѿѿеѿѿо, д'еѿѿеѿо//д'еѿѿеѿо, л'озјеѿѿѿо* итн.

– во финална позиција: *јајѿе, с'еме, с'онѿе//с'олнѿе/с'онѿе//с'аѿнѿе, с'ирење/с'ирејне, ѿ'ее* итн.

Дистрибуција на вокалот /а/

Вокалот *а*, исто така, има ист изговор во сите позиции:

– под акцент (во почетен слог и во други позиции): *бакрдан/бак^ардан, јаболко/јабаѿлко, баба, јаде, даде; 'аскер, ма-ѿариѿа, кук'аѿѿа, нар'аниле, н'асадиѿл* итн.

– пред и зад акцентиран слог: *л'асѿѿѿѿѿѿа, м'аѿаре, кам'енлиѿо//кам'енлиѿо* итн.

– пред членската морфема: *ласѿѿ'оѿѿѿѿѿѿа, кобиѿлаѿѿѿа, ж'енаѿѿѿа* итн.

– во финална позиција: *л'исица, к'ума, м'ала, 'о̄ӣшила//*
//о̄ӣшила, д'онела итн.

Дистрибуција на вокалот /o/

Вокалот *o* се изговара исто во сите ситуации:

– под акцент (во почетен слог и во други позиции): *б'орба, б'о̄га̄ӣ, в'ојска, г'одина, ӣр'о̄џа; вис'око̄ӣо, длаб'око̄ӣо, ос'о̄ӣница* итн.

– пред и зад акцентиран слог: *вод'еница, к'окошки, кло̄ӣо-ӣарец* итн.

– пред членската морфема: *б'ело̄ӣо, вис'око̄ӣо, с'ело̄ӣо* итн.

– во финална позиција: *'арно, д'обро, л'ошо, ж'ӣӣо, м'есо, с'е-ло* итн.

Дистрибуција на вокалот /y/

Вокалот *y* има ист изговор независно од позицијата во зборот:

– под акцент: *л'ӯџе/л'ӯџе, к'умур, сум, ӣука, др'ӯги, м'ука, ӣра-и'уеле* итн.

– во неакцентирана позиција: *мн'о̄гу, к'ажуел, дрӯга̄ӣа-ден* итн.

Дистрибуција на вокалот /ǎ/

Вокалот *ǎ* се јавува како маргинална фонема (?) само во југозападниот тип и тоа: 1) како прва компонента на секвенцата *ǎл*, односно *ǎР*: *Габǎлце, јабǎлко, кǎлк, ӣǎлжаф, с'ǎлза, вǎлк, б'ǎлва, ж'ǎлчка; ǎРǎа, ǎРжи, ǎРн, ӣǎРн, кǎРф, смǎРӣ, ӣǎРф, 'окǎРӣи; з'ǎРǎа, з'ǎРжи*, 2) во почетниот слог на местото на турскиот вокал *ǐ* во заемките: *ф'ǎс̄ӣан* (покрај *ф'ǎРс̄ӣан*), *к'ǎсм̄е̄ӣ, с'ǎкле̄ӣ, к'ǎна*.

Вокалот *ǎ* не може да се јави на апсолутниот крај на зборот, а во почетна позиција го среќаваме многу ретко: *'ǎцка, 'ǎцна* (но и *'ǎлцка, 'ǎлцна*).

Дистрибуција на вокалното /p/

Вокалното *p* се јавува во иницијална позиција пред консонант, или меѓу два консонанта, а во соседство со вокал се јавува само на морфемска граница (во СИКТ). Примери: *пǎа, пǎе̄ӣ,*

ржи, црн, ӣрн, крѣ, смр̄и, ӣрѣ, црв'еника, ц'р̄ика, црѣ, д'о̄ӣрча, 'окриши; з'арѣа, з'аржи, ӣр'ер̄ӣи.

За вокалното *р* Р. Угринова (Угринова, 1951) истакнува: „Во Каршијака во најголем број села вокалното *р* е со поголем или помал призвук пред него, што до некаде има индивидуален карактер - *ӣѣрвено либе, у дѣржава.*“ Ние би додале дека оваа констатација се однесува воопшто на позициското вдолжување на гласот *р*, независно од гласовниот систем, односно во СИКТ таквиот призвук пред вокалното *р* е задолжителна компонента при реализацијата на фонемата *р*. Во ЈЗКТ гласот *р* без исклучок е придружен од темниот вокал *а* кој, надвор од тоа, се јавува и во други контексти (за кои зборувавме претходно): *'а̄рѣа, 'а̄ржи, ц'а̄рн, ӣа̄рн, к'а̄рф, см'а̄р̄и, ӣа̄рф, ц'а̄рв'еника, 'ок'а̄риши; з'а̄рѣа, з'а̄ржи, ӣр'е'а̄рӣи.* Во овој тип *р* може да се јави и во непосредно соседство со вокал: *ӣ'а̄рӯи.* Во СИКТ ваквата реализација не е можна, бидејќи таму хијатусот се отстранува со вметнување на сонантот *в*: *ӣ'рвӯи* и сл.

ВОКАЛНИ ГРУПИ

Групи од два исти вокала се чести и кога се јавуваат на морфемска граница со префикс тие се реализираат како два одделни гласа: *ӣр'ооди, з'аака, д'оора*, а на составот со граматичките морфеме тие се реализираат како еден долг вокал. Примери на реализација на два исти вокала во непосреден допир:

аа>а: *м'а:ло, сна:, ра:ӣ, са:ӣ, м'а:на, 'има:, 'има:ӣ.* Кога ќе се најдат две *а* едно до друго, во некои случаи се врши контракција на вокалите и се образува едно долго *а:*, коешто ќе го илустрираме со следниве примери: *м'ала* (придавка) : *м'а:ла* (именка) : *м'аала/м'авала* (глаголска л-форма).

ее>е: *к'иче:ц, ве:, в'е:ме; но и: в'ее, в'ееме, с'ее, с'ееме, ж'ивее, жив'ееме;*

оо>о: Во некои случаи (најчесто по губењето на интервокалното *в*, но и на други консонанти, кога вокалот *о* ќе се најде во непосредно соседство со друго *о*) кај некои говорители се забележува контракција во едно долго *о:*, но тоа, ни се чини, има индивидуален карактер, а зависи од темпото на зборување: *ко:* 'кога' (овде по губењето на *ѣ* доаѓа до асимилација на *а* во *о* а потоа контракција

на двата гласа во едно долго *о:*), *џ'ойо:* (покрај *џ'ойово*), *'убо:* (покрај *'убаво*), *н'еџо:* (покрај *н'еџово*), *Др'ецо:* (покрај *Дрецоско*), *М'ар-ко:* (покрај *Марково*) *б'уко:* (покрај *буково*), *д'або:* (покрај *дабово*), *Кайл'ано:* и сл.
ии>и: *зми:*, *к'ори:* (покрај *к'ори*), *с'уди:* (покрај *с'уди*).

КОНСОНАНТИЗАМ

Сонантите можат да стојат во сите позиции на збороформите, освен сонантот *в* (поради неговата артикулациска природа во СИКТ се дефинира како */ʋ/*), кој како таков се јавува во СИКТ (сп. подолу), додека пак, звучните опструенти не можат да стојат на крајот од зборот и пред безвучни опструенти. Безвучните опструенти не можат да стојат пред звучните, а едначењето по звучност се врши и на составот на префикс и коренска морфема, како и меѓу одделни зборови кога сочинуваат акцентска целина.

Во североисточниот каршијачки тип гласот *в* (фонетска транскрипција */ʋ/*) се јавува како сонант, кој на крајот од зборот и во позиција пред безвучен опструент се реализира како полузвучно [ʋ] или како алофон [ʋ]: *'оџци*, *'оџџика*, *м'рџоџ*, *р'екоџ* итн.

Кај југозападниот тип во овие позиции звучниот опструент *в* преминува во својот безвучен парник *ф* и тоа е регуларна појава: *'офци*, *'офџика*, односно: *'ефџика*, *м'Рџоф*, *р'екоф* итн.

Инаку, гласот *в* кај двата типа (СИКТ и ЈЗКТ) го среќаваме во следниве ситуации:

- Во иницијална позиција пред сите вокали (во ЈЗКТ и пред *ѧ* во секвенцата *ѧл*): *в'аму*, *в'ака*, *вал'аџа*; *век*, *в'елиме*, *в'ечера*; *в'ие*, *в'ика*, *в'ише*; *в'ујко*; *вод'еница*, *вол*, *в'ојни-ци*, *волк* (СИКТ); *вѧлк* (ЈЗКТ).
- Во медијална позиција, особено во позиција меѓу два вокала ситуацијата е многу комплексна и не може да се утврди некое посебно правило кога се јавува гласот *в*. Имено, кај еден ист говорител може да забележиме двоен изговор, т.е. појава на *в* во интервокална позиција и негово губење. Оваа појава можеме да ја разгледуваме на два плана: 1) географски (позачестена употреба на *в* во оваа позиција забележуваме во североисточниот тип, 2) темпото на реализација (брзиот изговор кај еден ист

говорител придонесува за испуштање на *в* во интервокална позиција).

Примери: *ж'ивоѝ//ж'иоѝ*, *ѝ'овар//ѝ'оар*, *ѝр'еѝрава//ѝр'еѝраа//ѝр'еѝра*; *џ'оѝово//џ'оѝоо//џ'оѝо*; *б'ивол//б'иол*, *уб'авина//уб'аѝна*, *каѝ'авица//каѝ'аѝца*, *ѝ'енкови//ѝ'енкоѝ* и др.

- Во иницијална позиција изговорот на *в* пред сонантите *р*, *л* и *н* е еднаков во двата каршијачки типа: *вр'еѝено*, *вр'ело*, *вл'акно*, *вл'езе*, *вн'аѝре*, *вн'есе*. Ограничувања во дистрибуцијата на *в* пред *н* кај двата типа забележуваме во случаите: *џл'амња//џл'амна*, *р'амно*, *р'амница* и сл. Освен тоа, кај североисточниот тип гласот *в* пред *н* се јавува и во наставката за прво лице множина кај аористот и имперфектот: *-вне*, додека во југозападниот каршијачки тип тука се јавува гласот *ф*: *-фне*.
- Различна реализација на *в* имаме и во групата *св-*. Во СИКТ, во оваа позиција сонантот *в* си ја задржува својата звучност: *св'адба*, *сваѝ*, *св'екој*, *св'екор*, *св'еѝи*. Во ју-гозападниот тип во овој случај звучниот опструент *в* преминува во својот безвучен парник *ф*: *сф'адба*, *сф'аѝ*, *сф'екој*, *сф'екор*, *сф'еѝи*.

Гласот *ф* има фонолошки статус само во консонантскиот систем на југозападниот каршијачки тип (овде не ја разгледуваме контекстуалната алофонија на сонантот *в* во североисточниот тип, дадена во општите дистрибуциски правила, каде што сепак не доаѓа до целосно обезвучување):

- во почетокот на зборот: *ф'анела*, *фес*, *ф'иданка*, *ф'иѝил'*, *ф'инѝал*, *ф'урна*, *ф'аѝѝан* (покрај *ф'Рсѝан*);
- во средината на зборот: *к'офа*, *к'афе*, *Сѝ'ефан*, *Саф'ироска* итн.

Кај североисточниот тип во овие случаи се јавува сонантот *в*:

- во иницијална позиција: *в'анела*, *вес*, *в'иданка*, *в'иѝил'*, *в'инѝал*, *в'урна*, *в'аѝѝан*;
- во медијална позиција: *к'ова*, *к'аве*, *Сѝ'еван*, *Саѝ'ироска*.

Белешка: Во Фонолошките бази на говорите на македонскиот јазик од професорот Б. Видоески (Видоески, 2000) под број 4 е претставен фонолошкиот систем на пунктот Ракотинци (село од каршијачката област). Таму како сонант е даден гласот *в*. Врз основа на нашите истражувања спроведени на теренот во 1998/99 година дојдовме до следниов заклучок: во системот кај постарите жители од североисточниот тип овој глас навистина сè уште ги има карактеристиките на сонант. Потврда за тоа е непостоењето на гласот *ф* како безвучен парник, т.е. *ф*

сè уште нема статус на фонема (освен оние контекстуални реализации што ги наведовме погоре, но без фонолошка вредност). Кај жителите од помладата, па и средната генерација консонантскиот систем претрпел измени и гласот *в* преминал во редот на опструентите, а опозицијата звучен : безвучен е воспоставена со појавата на гласот *ф*, кој од алофон преминал во самостојна фонема. Имено, минималните парови засновани врз опозицијата *в* : *ф* веќе имаат смислоразликувачка функција, на пример: 'афион : 'авион.

Во двата каршијачки типа сонантот *ј* не се изговара во почетокот на зборот во следниве позиции:

- пред *е*: 'еден, 'еднаш, *еш*, *ер'ебица* и сл.
- пред *и*: 'име, 'ӣгла, 'ӣгра, 'има и сл.

Сонантот *ј* не се изговара и во средината на зборот (пред вокалот *е*) меѓу следниве вокалски групи:

- *ае*: зн'ае, з'аедно, ѿр'ае, ѿк'ае итн.
- *ее*: в'ее, ѿ'ее, с'ее, жн'ее итн.
- *ие*: в'ие, м'ие, ѿ'ие, сѿ'ие итн.
- *ое*: к'ое, м'ое, ѿв'ое итн.

Во другите случаи не може да се генерализира, бидејќи некогаш се забележува присуство на гласот *ј*, а некогаш не. Тоа најчесто се случува пред вокалот од заден ред *а*: к'оја//к'оа, м'оја//м'оа, ѿф'оја//ѿф'оа, бр'ојам//бр'оам, сѿ'ојаѿ//сѿ'оаѿ итн.

Слична е ситуацијата и во средината на зборот пред консонант, кога во некои случаи можеме да слушнеме *ј*, а во некои не, односно сонантот *ј* се изговара по вокалот *о*, но не се изговара по вокалот *и*. Примери: сѿ'ојѿе, но: кр'иѿе, ѿ'иѿе, сѿ'иѿе, ш'иѿе и сл.

Во југозападниот каршијачки тип гласот *ј* се јавува не само пред *н* односно *њ* туку и пред *ќ*, *џ* кога овие не се во почетокот на зборот: од'ејке, цв'ејке, л'ујџе, к'ујќа, вр'ајќаиш итн. Ова е во врска со антиципацијата на мекост и новото јотување, за што ќе стане збор подолу. Во североисточниот тип во претходно наведените случаи сонантот *ј* не се јавува.

Сонантот *л* има исти артикулациски признаци во двата каршијачки типа:

- пред вокал од заден ред: л'а̄га, л'акоми, ласѿ'ојца, л'обода, л'оква/л'окфа, л'ошо, л'удо, лук; џл'аѿѿе, к'обила, ѿлоѿ, џл'ушец итн.
- пред консонант: ѿон'еделник, м'алце, к'олку, с'елски итн.
- на апсолутниот крај на зборот: вол, џол, дол, кол, к'оѿел, мал, мил, сѿол, з'емал, зел, сѿ'анал, ѿ'аднал итн.

Латералниот сонант *л* не може да стои пред вокал од преден ред и пред сонантот *ј*. Во позицијата пред вокал од преден ред латералот *л* се неутрализира со *л'* (за североисточниот тип тоа е позициски обусловена варијанта, т.е. алофон на фонемата *л*, а во југозападниот тип *л'* има статус на фонема и се јавува и во други контексти): *л'едина, л'еј, л'евак, л'екар, л'исица, л'ивада*.⁹ Во позиција пред *ј* во североисточниот тип се јавува палаталниот глас *љ* (*в'оља, љ'ољак, иљада, зеље*), а во југозападниот тип се јавува фонемата *л'* (*в'ол'а, љ'ол'ак, 'ил'ада, з'ел'е*).

Сонантот *љ*, како палатален глас, се јавува само во системот на североисточниот каршијачки тип и тоа во сите случаи во кои кај југозападниот тип се јавува алвеоларниот сонант (т.н. полумеко) *л'*: *љ'убоџ, љуб'ичица, Љ'убанци, Љ'убица, в'оља, љ'ољак, 'иљада, з'еље*.

Сонантот *л'* со алвеоларна артикулација се јавува во системот на југозападниот каршијачки тип: *л'убоф, л'убичица, Л'убанци, Л'убица, в'ол'а, љ'ол'ак, 'ил'ада, з'ел'е*. Таков изговор на *л'* има и на крајот од зборот во лексемата *крал'*, но и кога е членувана оваа лексема полумекото *л'* останува: *кр'ал'ош*. Ова значи дека и пред вокалите од заден ред може да се јави алвеоларниот сонант *л'*: *М'ил'адин, ф'ил'ан* и сл.

Сонантот *н* има дентално-алвеоларна артикулација во двата каршијачки типа во сите позиции (освен пред веларните опструенти *к, ȝ* каде што се реализира веларно како позициски алофон: *ȝр'аука, ч'иȝел*):

– во почетокот на зборот: *н'еȝо, неȝојше, н'екни, н'ива, н'ими, нас, нам, н'аше, нос, н'ожици* итн.

– во средината на зборот: *д'иȝне, кр'ене, љ'адне, ж'енеи, р'анеи, к'асни, н'екни, јаȝне* итн.

– на апсолутниот крај на зборот: *б'уишн, 'оȝин'оȝон, к'амен, к'орен, 'осиен, љ'ламен, р'емен, љ'рсиен/и^арсиен, р'ажен, ȝ'рк-лан/ȝ^арклан, к'ошиањ/к'ошиан, н'ишан, ч'екан, љ'рн/и^арн, љ'а-руњ/и^аарун, љ'реишен, д'рмуњ/д^армун* итн.

Палаталниот сонант *њ*, условно земено, го има на целата каршијачка територија, но со извесни разлики во реализацијата. Во североисточниот тип *њ* се реализира високо, односно меко, а во југозападниот тип е реализирано како средно-високо,

⁹ Во согласност со македонската традиција, во натамошниот текст не ја означуваме палатализацијата пред предните вокали и пред *ј*, освен кога станува збор за алвеоларниот сонант (т.н. полумеко) *л'*, кој во југозападниот каршијачки тип има статус на фонема.

па дури и средно, т.е. полумеко. Извесни зборови имаат двоен изговор (односно со *н* или *њ*), а кај некои зборови имаме појава на гласот *ј* пред *н* односно *њ*: *џ'амна* vs *џ'амња*, *џ'емна* vs *џ'емња*, *џ'ејна* vs *џ'ејња*; *џ'ујна/џ'ујња* vs *џ'уња*, *џ'енушка//џ'ејнушка/џ'ејњушка* vs *џ'ењушка*, *џ'аџујн* vs *џ'аџуњ* (вид дрво). Станува збор за географска дистрибуција, односно за опозиција меѓу југозападниот наспроти североисточниот тип. Во самиот југозападен тип ни се чини дека имаме опозиција /*н*/ : [*н*], [*н'*].¹⁰ (Пошироко за ова види во делот каде што се зборува за антиципацијата на мекоста во каршијачкиот говор.). Единстве-на можна реализација на *њ*, кое по артикулациските признаци е речиси идентично со *њ* во североисточниот тип, забележивме по вокалот *и* кај множинската наставка на именките од среден род. Но и овие именки имаат двоен изговор -*иња*, -*ина*: *џ'илиња* vs *џ'илина*, *к'учиња* vs *к'учина*, *џ'ајциња* vs *џ'ајцина* итн.

Гласот *х* воопшто не се среќава во југозападниот каршијачки тип, што значи дека тој или преминал во некој друг глас или пак исчезнал. Во североисточниот каршијачки тип во консонантскиот потсистем се забележува присуство на овој глас кој, според нас, мора да биде опфатен со дистрибуциските правила, иако се работи за маргиналана појава. Примерите за присуство на гласот *х* ги дадовме во забелешката којашто се однесува на консонантскиот систем на СИКТ.

Со ова само сакаме да укажеме на разликите што постојат во системите, односно во постистемите на двата каршијачки типа. Во ЈЗКТ во мрежата консонантски опозиции има празно место. Реализација на *х* не постои во ниедна ситуација и во ниедна позиција, ниту како исклучок. Во СИКТ овој глас се јавува во зборови од туѓо потекло и кај извесен број словенски зборови, но самиот факт за појавата на овој глас нè обврзува да го регистрираме, макар како маргинален во потсистемот на СИКТ. Во сите други случаи старото **х* или исчезнало, или преминало во некој друг глас и во двата каршијачки типа. Инаку, општо позната е состојбата на овој глас во нашите дијалекти на дијахрониски план, но за ова повеќе во историскиот извод од појдовниот старомакедонски систем.

Гласот *х* не се јавува во следниве случаи:

¹⁰ Имајќи ја предвид сета комплексност на ситуацијата во врска со потсистемот на сонантите во југозападниот тип, го преземаме ризикот во текстот да не ја означуваме графички разликата меѓу [*н*] и [*н'*].

- во почетокот на зборот пред вокал: 'адеѝ, 'ајде, 'амбар, 'арен, 'оро, 'оца, 'убаво/'убоо/'убо; 'удина, 'иѝар/'иѝер/'иѝоритн.
- во почетокот на зборот пред консонант: л'адно, лейитн.
- во средината на зборот: сн'аа/сна; м'аало/м'а:ло, сѝ'аорец, р'еа, сѝр'еа, ѓр'еоѝа и др.

Во другите случаи гласот *x* преминува во *в* и неговите позициски обусловени алофони (во СИКТ), односно *в*, *ф* во ЈЗКТ. Но за ова пошироко во историскиот дел.

М. Павловиќ (Павловић, 1930) за *ќ* и за *џ* во торбешкиот говор вели дека се блиски до изговорот на српските *ћ* и *ђ*, а В. Облак (Облакъ, 1894) македонските *ќ* и *џ* (се однесува на југоисточните македонски говори, н.з.) ги карактеризира како гласови кои имаат двоен изговор: фрикативен и нефрикативен. Селищев (Селищевъ, 1931) истакнува дека во некои скопски села (Усје, Горно Лисиче и др.) овие два гласа се палатални но гласот *ќ* пред *е* се јавува како непалатален (**жерка, веке**). Во ЈЗКТ овие два гласа се со развиена фрикација при што пред нив се јавува гласот *ј* како антиципација на мекоста. Во крајното југозападно село Нова Брезница кај некои говорители забележивме изговор што е близок до *ч'* наместо *ќ*, поретко *џ'* на местото од *џ*. Станува збор за алофони, па затоа и не ги дадовме во основниот инвентар на консонантскиот систем. Се разбира, и во едниот и во другиот случај овие два гласа се придружени со сонантот *ј* пред нив. На мислење сме дека овде не станува збор за две одделни фонеме /*j*/ + /*ќ*/, односно /*j*/ + /*џ*/, туку дека се работи за монофонематски изговор ^h/*ќ*/, ^h/*џ*/ . Ова дистрибуциско правило не важи за консонантскиот систем на СИКТ, каде што гласовите *ќ* и *џ* по своите артикулациски признаци се блиски до стандардниот изговор.

Консонантот *з*, кој по својата природа е африкативен, во каршијачкиот говор е присутен дури и повеќе отколку во стандардниот јазик, бидејќи тој глас се добил секундарно од *з*. Се среќава и во стари и во нови зборови и во двата каршијачки типа.

Во почетокот на зборот пред вокал го има во зборовите: *S'a-фир/S'авир*, *s'иври*, *s'евџар*, *s'емне/'useмнаѝ* (со значење: *смрз-наѝ*), *сиѝ*, *s'удар*. Гласот *з* се јавува пред *в*, односно зад *р*, *н*: *св'езда*, *св'онец*, *свер*, *св'иска*, *св'ечи*, *н'асре*, *џ'ансало*, *s'енсало*, *ј'анса*, *бр'онса*, *м'енса*, *б'енсин* и сл. Кај постарите говорители исто така се слуша и *s'емна* место *з'емја*.

КОНСОНАНТСКИ ГРУПИ

Во двата каршијачки типа група од два сонанта во иницијална позиција е можна само кога групата почнува со сонантот *м*: *мл'ади*, *мрас*, *мр'азој*, *мрак*, *мр'ачно* итн. Сонантите, со исклучок на *р*, не се јавуваат во иницијална позиција во група со опструент. Не е можна и група од два исти сонанта. Тие обично се реализираат како долг глас: *н'ај:унак*, *н'ај:ак* итн.

Во ЈЗКТ групата *бн* се асимилирала во *мн*: *д'емне*, *с'емне*, *с'имне*, додека пак во СИКТ таа се чува неизменета: *д'ебне*, *с'ебне*, *с'ибне*.

Во двата каршијачки типа групата *мн* се јавува во иницијална позиција во лексемата *мн'огу*.

Од опструентите најголемо ограничување во дистрибуцијата покажуваат денталите *̃м* и *д*. Во двата каршијачки типа денталите *̃м* и *д* не можат да стојат пред африкатите: *бр̃це* (< *бр̃и̃це* < *бр̃д̃це*), *р'иче* (< *ри̃и̃че* < *ри̃д̃че*), *ж'и̃це* (< *жи̃и̃це*) во СИКТ; *б'р̃це*, *р'и̃и̃че*, *ж'и̃и̃це* во ЈЗКТ. Освен тоа, во СИКТ денталите *̃м*, *д* кога на морфемската граница ќе се најдат пред фрикативните *с*, *з* се слеваат во африкатите *ц*, *с*: *̃и̃о̃цечи*, *ср'е̃цело*, *о̃ц̃ир'о̃и̃и̃ја* и сл. Во двата каршијачки типа денталот *̃и̃* се слева во африкатот *ч*, кога на морфемската граница ќе се најде пред фрикативниот глас *и*: *̃и̃е̃-ч-ес* (< *̃и̃е̃и̃-шес̃и̃*), *̃и̃е̃-ч-ес̃и̃ина* итн.

Групите *ср*, *зр*, *жр* се пополнуваат со денталите *̃м*, *д*: *с̃и̃рам*, *с̃и̃р'ebro*, *с'ес̃ира*, *с̃и̃р'ана*, *с̃и̃р'о̃јник*, *здр'авје*, *здрел*, *ждр'ебе* итн.

Од завршните консонантски групи во двата каршијачки типа не се можни *-с̃и̃*, *-ш̃и̃*. Во таа позиција денталот *̃и̃* редовно се губи: *б'олес*, *лис*, *р'адос*, *̃и̃риш* итн.

Во двата каршијачки типа фрикативните гласови *с*, *ш* не се јавуваат во секвенците *̃ис*, *̃иш*, а на нивно место се јавуваат африкатите *ц*, *ч*: *̃и̃ци*, *̃и̃ц'о̃јсан*; *̃и̃ч'еница*, *̃и̃ч'енка* и сл. Фрикативните *с*, *ш* не се јавуваат и пред африкатите *ц*, *ч* на морфемската граница: *м'еф̃це*, *м'оф̃че*, *кр'уф̃че* итн.

Кај повеќечлените консонантски групи составени од фрикативните *с*, *ш* + *̃и̃*; *д* + сонант, најчесто отпаѓаат денталите *̃и̃* односно *д*: *̃и̃осно*, *м'асно*, *м'ошне*; *л'исје*, *̃р'озје*.

ЗА НЕКОИ ПОЈАВИ ВО КАРШИЈАЧКИОТ ГОВОР

НОВОТО ЈОТУВАЊЕ И АНТИЦИПАЦИЈА НА МЕКОСТА

Новото јотување е историски понова појава, а во каршијачкиот говор тоа е запазено во зборовите: *бр'аќа, св'аќа, ѓр'олеке, ѓр'еќи, цв'еќе, ѓавол, л'уѓе, л'аѓа, л'иваѓе, 'оѓраѓе, с'ирење, ѓодиње, ѓр'ња* (во СИКТ). Овде станува збор за јотување на денталните консонанти *ѓ, ѓ, н* со *ј* по губењето на **ѓ*. Во ЈЗКТ каде што процесот на затврднување на меките консонанти отишол подалеку имаме: *бр'аќа, сф'аќа, л'уѓе, цв'еќе, с'ирејње/с'ирејне* и др. Последниов, но не и единствен пример, го покажува паралелното постоење на две фази во процесот на затврднувањето на меките консонанти. Тоа затврднување се одвива преку антиципација на мекоста. Рада Угринова е категорична во мислењето дека антиципација на мекоста „има само во говорот на скопските торбешки и само на *њ*, додека кај другите никако не се јавува“ (Угринова, 1951). Селищев, пак, е на мислење дека има антиципација на мекоста не само во торбешкиот говор, туку и надвор од него - *vъrzuvajne* (Селищевъ, 1931). Како што рековме погоре, во ЈЗКТ кај некои говорители од најстарата генерација, но и од средната генерација, исто така забележавме антиципација на мекоста во примерите од типот: *којњ, к'ојњойѓ, к'ојњийѓ, с'ирејње*, односно *којн, с'ирејне* и сл.

Во ЈЗКТ гласот *ј* се јавува не само пред *н* односно *њ*, туку и пред *ќ, ѓ* кога овие не се во почетокот на зборот: *од'еќе, цв'еќе, л'уѓе, к'уќа, вр'аќаиш* итн. Во крајното југозападно село Нова Брезница кај некои говорители забележивме изговор што е близок до *ч* наместо *ќ*, поретко *ѓ* на местото од *ѓ*. Се работи за палатален изговор: *[ч']*, *[ѓ']*. Оваа промена укажува на една тенденција што води кон елиминирање на гласовите *ќ, ѓ* од консонантскиот систем.

ГУБЕЊЕ НА ОДДЕЛНИ ГЛАСОВИ

Во каршијачкиот говор настануваат неколку значајни промени сврзани со губењето на одредени гласови како во вокалниот, така и во консонантскиот систем. Всушност, станува збор за губење на некои консонанти во позиција меѓу два вокала, а

потоа за контракција на вокалите во непосреден допир од што произлегуваат две ситуации: 1) создавање нови вокалски должини по контракцијата на два исти вокала во непосреден допир и 2) образување на дифтонзи кога како втор вокал се јавува *и*. Освен тоа, кај вокалите се забележува и нивна елизија под определени услови. Сите овие појави бараат посебно објаснување, па затоа ќе се обидеме да дадеме еден кус преглед, тргнувајќи од губењето на консонантите во интервокална позиција, односно т.н. интервокални консонанти: *в, ј, д, ж, к, ѓ, ѓ, х*.

Губење на интервокалните консонанти

Оваа појава е карактеристична за западното наречје, посебно за централните говори каде што се вбројува и каршијачкиот говор како помала говорна целина од скопскоблатскиот говор во рамките на скопските говори. Губењето на одделни консонанти во интервокална позиција се случува само во некои поединечни случаи и зависи од темпото на зборување, но и од должината на зборот, т.е. од бројот на слоговите. Станува збор за губење на гласовите *д, ж, к, ѓ, ѓ*, во *tempo allegro* и тоа:

– *д* во: *изв'аам* (извадам), наспроти: *в'адам* каде што гласот *д* редовно се чува; *да-д'оеѝ* (да дојде), *да-дое'ѝе* (да дојдете), *ке-д'оеме* (ќе дојдеме); *ена-ѝр'иказна* (една приказна), *дван'аесе, дв'аесе* (како и во стандардниот јазик: дванаесет, дваесет) и др.

– *ж* во: *не-м'ое* (не можеле); *л'аѝца* (лажица) и др.

– *к* во: *ка: д'еѝе* (како дете), но во самостојни прашања секогаш само: *к'ако*.

– *ѓ* во: *коа* или *ко:* (кога), но во самостојни прашања само: *коѓа*.

– *ѓ* во: *ѝр'ееска* (преѓеска).

Губењето на *в, ј* и *х* е појава од пошироки рамки, па затоа нив ќе ги претставиме поединечно во одделни потточки.

Губење на инѝервокално *ј* – Губењето на гласот *ј* во интервокална позиција, како што наведува Бл. Конески во својата *Исѝорија на македонскиот јазик* „го забележуваме веќе во стариот период на нашиот јазик“. Ова се случувало кај сложената придавска промена, при што по губењето на *ј* се остварувал непосреден контакт на вокалите, а потоа се реализирале вокалските асимилации и контракции во тие случаи (Конески, 1982). Слични ситуации се забележани и во поново време, при што два исти вокали се слеваат во еден слог со нова должина,

но бидејќи тоа се случува на морфемска граница од фонолошка гледна точка подобро е нив да ги интерпретираме како секвенци од два кратки вокала, отколку како посебни фонemi во системот. Ако по губењето на *j* во непосреден допир дојдат два различни вокала, тогаш или се добиваат дифтонзи (како во случаите кога е *и* втора компонента на секвенцата) или пак, вокалните групи остануваат неизменети.

Како што рековме претходно, во повеќето случаи не може да се даде една општа констатација за присуството, односно губењето на гласот *j* во интервокална позиција. Тоа најчесто се случува пред вокалот од заден ред *а*: *к'оја/к'оа*, *м'оја/м'оа*, *ѿв'оја/ѿв'оа*, *бр'ојам/бр'оам*, *сѿ'ојайѿ/сѿ'оайѿ* итн. Но општа е забелешката дека за губењето на гласот *j* (и на сите интервокални консонанти) во интервокална позиција придонесуваат темпото на зборување и должината на зборот.

Губење на инѿервокално в – Губењето на *в* во позиција меѓу два вокала е многу раширена појава, речиси на целата западна јазична територија, а бидејќи овој говор припаѓа на западното наречје, природно е оваа појава да ја забележиме и во оваа област. Интервокалното *в* се губи во сите случаи што ги забележува Бл. Конески (Конески, 1948):

– Во наставката *-ови (-ој)* за множина: *л'ебој*, *с'иној*, *м'осѿој*, *к'умој*, *бл'окој*, *к'ошој*, *бр'ојој*, *ѿр'ошкој*, *б'оној* итн.

– Во суфиксот *-овина (-ојна)*: *бозд'ојна*, *смрек'ојна*, *ѿол'ојна* итн.

– Во други зборови при различни суфиксни образувања: *вд'оец*, *јазоец*, *ѿр'гоец/ѿ'р'гоец*; *рак'ајца*; *с'ечио*, *в'арио*, *б'укоо//б'уко*; *д'абоо//д'або*; *др'еноо//др'ено*; покрај: *с'ечиво*, *в'ариво*, *б'уково*, *д'абово*, *др'еново*.

Губење на инѿервокално х – Гласот *х* воопшто не се среќава во ЈЗКТ, што значи дека тој или преминал во некој друг глас или пак исчезнал. Во СИКТ под влијание на стандардниот јазик *х* повторно се воведува во системот преку заемки од несловенски јазици, но и во некои словенски зборови дојдени по книжевен пат.

Во двата каршијачки типа во позиција меѓу два вокала *х* се губи:

– */aa/ - ра:ѿ, са:ѿ, сна:*

– */ao/ - с'оа, н'аоѓа/н'аојѓа, д'оаѓа/д'оајѓа*

– */ea/ - л'еа, сѿр'еа*

– */ya/ - ј'уа, но: м'ува, р'уво*

Гласот *х*, како што забележува Бл. Конески, „бил изолиран во нашиот консонантски систем, бидејќи не се вклучувал во

корелацијата на звучните и незвучните консонанти, што е, како што знаеме, основна консонантска корелација во нашиот јазик. Заправо, еден феномен во изградувањето на таа корелација е и губењето на *х*, односно неговата замена со други консонанти, со што се отклонува една асиметричност на консонантскиот систем“ (Конески, 1982).

Губење на вокалите

Една од типичните карактеристики на нашите дијалекти е и испуштањето на вокалите во проклитиките кога следната збороформа почнува со вокал. Инаку вокалите се карактеризираат со голема стабилност во збороформите.

Во каршијачкиот говор испуштањето на вокалите во ваква позиција е честа појава, мотивирана од прагматички карактер. Најчесто се испушта вокалот во партикулата *ќе*, но и во кратките заменски форми и во партикулата *да*: *ќ'одам*, *ќ'онадам*, *ќ'удрам*, *ќ'оџидаџ*, *ќе-н-из'едеше*, *м-'изеде*, *д-он'а-диме* итн.

ВОКАЛНИ ПРОМЕНИ ПО ГУБЕЊЕТО НА ОДДЕЛНИ ГЛАСОВИ

Веќе неколку пати споменаваме дека по губењето на одделни консонанти се остварува непосреден контакт на вокалите, а во резултат на тоа се случувале вокалските асимилации и контракции. Ако по губењето на интервокалните консонанти во непосреден допир дојдат два различни вокали, тогаш или се добиваат дифтонзи во случаите кога *и* е втора компонента на секвенцата или пак, вокалните групи остануваат неизменети. Всушност, и во двата случаја се работи за една општа тенденција за скратување на зборот:

а) Во примери кога имаме множинска наставка *-ови* > *-ој* кај еднословните и некои двосложни именки од машки род: *в'олој*, *бр'одој* *в'еџрој*, *с'иној* и др. (место: *в'олови*, *бр'одови*, *в'еџрови*, *с'инови*);

б) Кај некои именки од женски род во множина каде што претходно се извршило елизија на *в*: *џла*: (< *џл'аа* < *џл'ава*) – *џл'ај*;

в) Кај некои придавки во множина: *џлуџ/џлуф* - *џл'уј* (< *џл'уви*); *суџ/суф* – *с'уј* (< *с'уви*); *'убаџ/убаф* - *'убај* (< *'убави*);

г) Кај именките образуваани со суфиксот *-овина* > *-ојна*: *боз-д'ојна* (< *бозд'овина* < *боз'овина*); *џиџ'ојна* (< *џиџ'овина*); *џол'ојна* (< *џол'овина*);

д) Во зборовите: *ласӣ'оѝца* (< *ласӣ'овица*); *кук'аѝца* (< *кук'а-вица*); *красӣ'аѝца* (< *красӣ'авица*); *л'аѝца* (< *л'ажица*); *Боѝор'оѝца* (< *Боѝор'одица*); *Боѝор'оѝчари* (тие што ја слават славата св. Богородица); *Пеӣр'еѝца*, *Павл'еѝца*, *Мӣӣр'еѝца* итн.

ПОЈАВАТА НА ГЛАСОТ Ѐ

Божидар Видоески (Видоески, 1985) констатира дека во говорот на Каршијак гласот *ѝ* не се среќава. Истото го вели и Рада Угринова (Угринова, 1951): „...додека во турските зборови *ĩ* > *a* во Каршијака: *касмей̄*, *васӣан*)“. Во ЈЗКТ гласот *ѝ* е присутен: *ф'ѝсӣан* (покрај *ф'а̄рсӣан*), *к'ѝсмей̄*, *с'ѝкле̄ӣ*, *к'ѝна*. Ова значи дека во почетниот слог турскиот вокал *ĩ* се заменува со *ѝ*. Можноста за реализацијата на *ѝ* во рефлексот на вокалното **ĩ* > *ѝл* во говорот на овој тип ја согледуваме токму во фактот што овој глас се јавува и во турските заемки. Б. Видоески за каршијачкиот говор вели дека „турското *ĩ* се заменува со *a*: *балдаза*“, но во говорот на с. Јаболци е забележана формата *б'алдоска* (*б'алдоза*), што значи дека за оваа лексема во говорот на с. Јаболци турското *ĩ* > *o*. Замена во *a* имаме во турската наставка -*лѝк*: *кал'абалак*, *ар'амилак*, *дом'а̄кинлак*.

МЕТАТЕЗА

– Метатеза има во заменскиот корен **w̄s-*: *све/сфе*, *св'екој/сфекој*, *св'екако/сфекако*, *св'еедно/сфеедно*, *св'ӣӣе/сфӣӣе*, во за-менските облици *'овја*, *'онја/ојна*, потоа во лексемите: *в'инѝал/ф'инѝал*, *ѝарван*, *ол'омнани* и др.

– Нема метатеза кај групата *зј*: *ѝр'озје*, *л'озје*.

ИСТОРИСКИ ИЗВОД

Во историскиот дел ќе дадеме еден општ преглед на развојот на гласовниот систем на каршијачкиот говор, имајќи предвид дека овој говор е помала говорна целина од скопско-блатскиот говор во рамките на скопските говори. Тоа значи дека гласовниот систем на каршијачкиот говор нема да го гледаме како нешто изолирано и независно од другите говори со кои тој граничи. Оттаму, од историска перспектива, произлегуваат и некои јазични карактеристики кои се заеднички за поголеми говорни целини, но и некои специфични црти свој-

ствени за преодните говори, каков што е каршијачкиот. Историјскиот извод, според нашата концепција, ќе се движи во два правца: едниот ќе дава информација за тоа во што се претвориле оние фонемии од појдовниот систем, кои со текот на времето го загубиле статусот на фонемии, а вториот правец ќе дава информација за потеклото на постоечките фонемии во сегашниот гласовен систем на каршијачкиот говор. Свесни сме дека со ова го менуваме начинот на описот, но сметаме дека сите овие информации се битни за комплетноста на описот.

ВОКАЛИЗАМ

I. Извод од појдовниот систем кон современата состојба

**ʔ* – Кога станува збор за старословенските редуцирани вокали, како што истакнува Р. Угринова (Угринова, 1951), тие „имаат рефлексии еднакви со рефлексите во централните говори: **ʔ* > *o*, **ʔ* > *e*“.

Етимолошкиот *ѳ преминал во **о** во сите позиции:

- во коренот на зборот, под акцент и надвор од акцент: *бос*, *бозд'оџна*, *б'очва/б'очфа*, *в'ошка*, *дош*, *д'ождоџ*, *з'олва* (СИКТ), *к'оџа*, *моџ/моф*, *сон*, *с'онишџа*, *с'онуе*, *џ'оџај*, *џој* ИТН.;
- во префиксите: *з'овре*, *с'обра*, *с'обере*, *с'оџна*, *с'оџне*, *с'оџре*, *с'обуе*, *с'облече* ИТН.;
- во суфиксите: **-џкџ > -ок*: *џ'еџок*, *м'омок* (МН. *м'омоџи//м'омџи*), *џ'есок*, *сл'адок*, *з'аџредок*, *д'обиџок*, *'оџинок*, **-џтџ > -оџ*: *л'акоџ//лакоџ*, *нокоџ*, **-џвџ > -ов*: *к'аков*, *в'аков*;
- во членската морфема *-оџ*: *л'ебоџ*, *м'аџоџ*, *ч'оекоџ* ИТН.;
- во предлогот **сџ*: *с'о-мене*, *с'о-џебе*, *с'о-неџо*, *со сек'ираџа* ИТН.

****b*** – Етимолошкиот **b* преминал во *e* во сите позиции:

- во коренските слогови: ден, д'енеска, в'езден, в'елиџден, лек, л'есен, лен, њ'екол, њ'ењушка/њ'ејушка/њ'енушка, њес, с'еџа//с'еа, с'еџашен, њ'емен, њ'емница, чес, ч'есен, њ'ејоњ итн.;
- во суфиксите: *-ъсъ > -еџ: ж'ивец, здр'авец, њ'алец, сњ'арец, ј'азоец, м'рњоец, *-ьтъ > -ен: ч'уден, 'овен, њ'разен, *-ьлъ > -ел: њ'ењел, ч'ењел, 'орел, к'оњел, *-ьтъ > -ем: ј'арем.

Секундарен вокал (ъ₂) – Што се однесува до развојот и до реализацијата на вторичниот ъ (во духот на македонската лингвистичка традиција го прифаќаме терминот **секундарен** или **вторичен ъ** со кој го означуваме процесот на разбивање консонантски групи тешки за изговор, кои се добиле по губењето

на еровите) се забележуваат извесни разлики меѓу ЈЗКТ (Јаболци и Нова Брезница), кој се доближува до поречкиот говор, и СИКТ.

Во двата каршијачки типа во почетниот слог на зборот $\mathfrak{z}_2$ преминал во *a*: *ба̌дник*, *ла̌га*, *ла̌жам*, *ла̌жго*, *ла̌јца*, *ма̌гла*, *ма̌ска*, *и̌анко* (во ЈЗКТ), *и̌енко*//*и̌анко* (во СИКТ).

Во ЈЗКТ τ_2 на крајот од зборот во групите:

*-Cr_б, *-Cr_б, *-Cl_б, *-Cl_б, *-Cп_б, *-Cт_б, најчесто дал о:

– *-Crъ > -op: б'исѣор, в'ейор, в'ейѣор, 'иѣор, м'одор, 'осѣор, сф'екор;

– *-Clb > -ол: 'изле̑ол, р'екол, с'екол, 'ис̑екол, ѿ'ойол;

– *-Сть > *-Ст > *-Сот, но во овој говор под влијание на лабијалот *м* не останало *о* туку преминало во *у*, што значи имаме -Сум: с'едум, 'осум, сум.

— *-Cnъ> -он: 'oḡon.

Во СИКТ крајната група *-Crъ > -ер, односно -ар (поретко): бисѿер//бисѿар, веѿер//веѿар, веѿер//веѿар, иѿер//иѿар, модер//модар, осѿер//осѿар. Освен тоа, крајната група *-Cпъ > -ин: оѿин.

Што се однесува до групата $^{*}\text{-Cr}\bar{\text{b}}$ -, Селишчев вели дека во замената на финалната група $\text{-Cr}\bar{\text{b}}$ - се добило ϵ во зборовите *вешер*, *џабер*.

М. Павловиќ (Павловић, 1937) во неговата статија за торбешкиот говор има интересно гледиште во врска со групата *-*Crъ*. Тој смета дека од една страна *ар* се добило од *ръ*, а од друга, *ор* се развило од **г* (*вейшар* : *ворний*). Со ова М. Павловиќ е на иста линија со А. Белиќ (Белић, 1935), кој пак е на спротивно мислење од Селишчев кога станува збор за групата *-*Cer-*. За зборот *џабер* А. Белиќ во галичкиот говор претпоставува **џабър*, а не **џабръ* бидејќи во тој случај мора да се добие *џабор*. Во врска со ова, интересно е дека на целата каршијачка територија позната е лексемата *џабер*.

Божидар Видоески (Видоески, 1985) за старословенското *оѣнь* ја забележува формата *оѣон* само во селото Нова Брезница, а Рада Угринова (Угринова, 1951) за истото вели: „...*оѣнь* во Црногоријата дало *оѣъ^ан* (и: *оѣаноѣ*), во градскиот говор и Каршијака *оѣин* (членувано: *оѣњоѣ*), во говорот на Торбешите: *оѣон* (*оѣноѣ*)“.

Во ЈЗКТ кај помладата генерација се забележани и двете форми: 'оџин и 'оџон (членувано: 'оџиноџ и 'оџноџ), а во СИКТ само: 'оџин (членувано: 'оџиноџ).

**q* – Основна замена за **q* е *a* со што каршијачкиот говор се поврзува со централните говори. Таква констатација дава Р. Угринова, а истото го вели и Б. Видоески (Видоески, 1985). Меѓутоа, треба да се укаже на фактот дека процесот на деназализација одел по следниов пат: **q > ǣ > a*. Преминот на *ǣ* во *a*, како што забележува Бл. Конески (Конески, 1981) се извршил во текот на XIII и XIV век пред да се воспостави контактот со турскиот јазик, од кој подоцна повторно се појавил темниот вокал преку турските заемки. За нас ова е важен податок преку кој се обидуваме да ги прецизираме некои појави врзани за каршијачкиот говор. Во прв ред станува збор за повторно јавување на гласот *ǣ* во ЈЗКТ преку турските заемки, а од таму и во рефлексите на вокалните **l* и **r* (*> ǣl* и *ǣr*).

Примери за **q > a*:

– во иницијална позиција (со протетичко *j*): *j'ǣlɛn*, *j'ǣʒe*, *j'ǣdiɥa*, *j'ǣzɔl*, *j'ǣiɥɔk*;

– во коренска морфема: *ǣr'ǣdi*, *zǣi*, *daɥ*, *d'ǣbiɥi*, *vn'ǣiɥre*, *ʒ'ǣlaɥi*, *ʒ'ǣlaɥi*, *k'ǣiɥnik*, *l'ǣɥi*, *m'ǣdro*, *m'ǣka* (покрај *m'uka*), *maɥ*, *m'ǣʒi*, *k'ǣde*, *i'ǣiɥuk*, *r'ǣka*, *sɥ'ǣiɥalɥa*, *iɥ'ǣiɥan* (покрај *iɥ'uɥiɥan*).

Освен преминот на **q > a*, во каршијачкиот говор се забележани и примери со **q > o*: *kl'oɥɥe*, *kl'oɥeɥ*. Исклучок од ова имаме во селото Јаболци каде што се среќава замена **q* во *a*: *kl'ǣiɥe*, *kl'ǣiɥeɥ*.

**q* преминува во *y*: *vr'uk/vrujk*, *vr'ukina/vr'ujkina*, *ǣ'uska*, *ǣ'olui*, *ǣ'olubi*, *ǣ'olubar*, *ʒ'eludeɥ*, *k'uka/k'ujka*, *suɥ*, *iɥ'uɥan* (покрај *iɥ'ǣiɥan*), *sɥruk*, *m'uki* (покрај *m'aki*), *se iznam'uchiɥne* (ЈЗКТ), *r'ucɥek*, *s'udiɥa*, *s'udbiɥa*, *ǣr'uɥka* и др. Во ЈЗКТ кај некои од овие лексеми пообична е замената на **q* во *a*.

За преминот на **q > y*, Селишчев го искажува следново мислење: „В нескольких словах в корне находится гласный у. Таких слов больше в городе Скопье. Отдельные слова с у в корне употребляются и в других македонских местностях.“ При тоа, тој нагласува дека овие зборови има два извора: едните од нив се јавуваат како сrbизми, а другите се примени по книжевен пат, а имаат руско црковнословенско потекло.

**e* – Од историската фонологија познато е дека со снижувањето на артикулацијата носовката од преден ред **e* почнала да се доближува до изговорот на широкото *e* (= *ǣ*). Процесот на деназализација најрано ги зафатил северните македонски говори, а правецот на ширење на оваа појава бил север – југ. Процесот на деназализацијата на носовките се одвивал вака: **e > ǣ > e*; **q > ǣ > a*.

Од друга страна, прегласот $a > \ddot{a}$ зад парните меки консонанти е појава, која се движела во обратен правец, т.е. од југ кон север. Всушност, станува збор за продолжување на прасловенската тенденција за слоговна синхармонија, па така под влијание на меките консонанти настанува промената $*\varrho$ во $*\epsilon$. Оваа појава ја познаваат говорите во кои се извршил прегласот $a > \ddot{a} > e$. Како што забележува Бл. Конески (Конески, 1981), овој процес е поширока појава од промената $*j\epsilon-$ во $*j\varrho-$, која се извршила во говорите што имаат протетичко j , т.е. во западните македонски говори.

На целата каршијачка територија $*\epsilon$ се заменува со e : $j\acute{a}s\ddot{u}r\acute{e}j$, $j\acute{a}s\ddot{u}r\acute{e}b\acute{e}i$, $j\acute{a}r\acute{e}b\acute{e}i\acute{c}a$, $b\acute{r}\acute{a}j\ddot{u}c\acute{e}j$, $b\acute{r}\acute{a}j\ddot{u}c\acute{e}d\acute{e}i$, $b\acute{r}\acute{a}j\ddot{u}c\acute{e}j\acute{c}k\acute{a}$, $\bar{g}r\acute{e}d\acute{a}$, $\bar{g}r\acute{e}d\acute{e}i$, $\bar{g}o\acute{e}d\acute{a}r$, $\bar{g}o\acute{e}d\acute{o}$, $k\acute{o}l\acute{e}d\acute{a}r$, $k\acute{o}l\acute{e}d\acute{e}$, $l\acute{e}d\acute{e}i\acute{n}\acute{a}$, $o\bar{g}l\acute{e}d\acute{a}l\acute{o}$, $\bar{u}d\acute{a}$, $\bar{u}r\acute{e}d\acute{e}$, $\bar{u}r\acute{e}j\acute{a}/\bar{u}r\acute{e}j\acute{a}$, $r\acute{e}d$, $r\acute{e}d\acute{e}i$, $d\acute{e}v\acute{e}j$, $d\acute{e}c\acute{e}j$, $z\acute{e}j$, $z\acute{e}m\acute{e}$, $k\acute{l}\acute{e}j\acute{v}\acute{a}/k\acute{l}\acute{e}j\acute{f}\acute{a}$, $l\acute{e}k\acute{a}/l\acute{e}j\acute{k}\acute{a}$, $m\acute{e}c\acute{o}$, $m\acute{e}c\acute{e}c$, $m\acute{e}c\acute{e}c\acute{e}i\acute{n}\acute{a}$, $\bar{u}m\acute{e}j$, $\bar{u}j\acute{e}j\acute{o}k$, $s\acute{v}\acute{e}j\acute{e}c/s\acute{f}\acute{e}j\acute{e}c$, $\bar{u}j\acute{e}j\acute{o}k$, $\bar{u}r\acute{e}c\acute{a}$, $d\acute{e}j\acute{e}$, $j\acute{d}r\acute{e}b\acute{e}$, $\bar{u}r\acute{a}c\acute{e}$, $\bar{u}j\acute{e}l\acute{e}$, $v\acute{u}m\acute{e}$, $\acute{u}m\acute{e}$, $\bar{u}l\acute{e}m\acute{e}$, $s\acute{e}m\acute{e}$, $j\acute{a}g\acute{n}\acute{e}$ итн. Остаток од некогашниот назализам имаме во зборот $j\acute{a}n\acute{s}\acute{a}$. Пример: $m\acute{e}j\acute{e}d\acute{e}$ $j\acute{a}n\acute{s}\acute{a}j\acute{e}$.

Преминот на $*j\epsilon-$ во $*j\varrho-$ – Преминот $*j\epsilon- > *j\varrho-$ во иницијална позиција е карактеристика на целото западномакедонско наречје: $j\acute{a}z\acute{e}k$, $j\acute{a}c\acute{m}\acute{e}n$, $\bar{u}j\acute{a}j\acute{e}k$, $j\acute{a}j\ddot{u}r\acute{v}\acute{a}$, $j\acute{a}d\acute{r}\acute{o}$. Причините што довеле до ваква замена произлегуваат од потребата да се избегне секвенцата $j +$ преден вокал, бидејќи во целото западно наречје веќе бил установен изговорот $\acute{e}d\acute{e}n$, $\acute{e}l\acute{e}n$, $\acute{e}c\acute{e}n$.

Во каршијачкиот говор преминот $*j\epsilon- > *j\varrho-$ е познат и во други позиции: $\bar{u}j\acute{a}j\acute{e}k$, $\bar{u}j\acute{a}j\acute{e}j\acute{c}i\acute{n}\acute{a}$, $z\acute{a}j\acute{e}k$ итн.

Вокалот $*\epsilon$ – Вокалот $*\epsilon$ како и во другите говори преминал во e :

– под акцент: $b\acute{e}j\acute{a}$, $b\acute{e}l$, $b\acute{e}l\acute{e}j$, $b\acute{e}c$, $b\acute{r}\acute{e}c$ (брест), $v\acute{e}d\acute{r}\acute{o}$, $v\acute{e}k$, $v\acute{e}j\acute{e}r/v\acute{e}j\acute{o}r$, $\bar{g}\acute{n}\acute{e}z\acute{d}\acute{o}$, $\bar{g}\acute{o}l\acute{e}m$, $\bar{g}r\acute{e}o\bar{u}j\acute{a}$, $d\acute{e}v\acute{o}j\acute{k}\acute{a}$, $d\acute{e}d\acute{o}$, $d\acute{e}j\acute{e}$, $d\acute{e}l$, $j\acute{e}l\acute{e}z\acute{o}$, $z\acute{d}r\acute{e}l$, $s\acute{v}\acute{e}r$, $s\acute{v}\acute{e}z\acute{d}\acute{a}$, $l\acute{e}j$, $l\acute{e}b\acute{o}j$, $l\acute{e}j\acute{o}$, $m\acute{e}j$, $m\acute{l}\acute{e}k\acute{o}$, $m\acute{e}j\acute{o}$, $m\acute{r}\acute{e}j\acute{a}$, $\bar{u}j\acute{e}c\acute{o}k$, $\bar{u}j\acute{e}j\acute{e}l$, $r\acute{e}k\acute{a}$, $s\acute{e}k\acute{e}i\acute{r}\acute{a}$, $s\acute{v}\acute{e}k\acute{o}j/s\acute{f}\acute{e}k\acute{o}j$, $s\acute{e}m\acute{e}$, $s\acute{e}n\acute{k}\acute{a}$, $s\acute{l}\acute{e}j$, $s\bar{u}r\acute{e}d\acute{a}$, $s\bar{u}r\acute{e}a$, $\bar{u}j\acute{e}j\acute{o}$, $\bar{u}r\acute{e}v\acute{o}$, $\bar{u}r\acute{e}j$, $\bar{u}r\acute{e}j\acute{n}\acute{a}$ итн.

– во неакцентирана позиција: $z\acute{a}l\acute{e}j\acute{e}i$, $n\acute{e}v\acute{e}c\acute{e}j\acute{a}$, $n\acute{e}d\acute{e}l\acute{a}$, $\acute{c}\acute{o}(v)\acute{e}k$, $n\acute{o}z\acute{e}$, $r\acute{a}c\acute{e}$, $\bar{g}\acute{o}r\acute{e}$, $z\acute{u}m\acute{e}$, $n\acute{u}g\acute{d}\acute{e}k\acute{a}$, $\acute{o}v\acute{d}\acute{e}$, $\acute{u}j\acute{e}r\acute{e}$, $j\acute{a}d\acute{e}$, $j\acute{a}d\acute{e}n\acute{e}/j\acute{a}d\acute{e}j\acute{n}\acute{e}$ итн.

Исклучок прават лексемите $\bar{u}r\acute{a}v\acute{a}$ и $\acute{o}r\acute{a}c$, $\acute{o}r\acute{a}c\acute{e}i$ каде што имаме a наместо очекуваното e . Во лексемата $\acute{o}r\acute{a}c$, с најверојатно се јавило под влијание на множинската форма. Во статијата „Кон разграничувањето на говорите во Скопско“ Божидар Видоески има запишано дека во селата Маркова Су-

шица, Јаболци и Нова Брезница се употребуваат само формите со *e*: *ореф* - *ореси* [М.Суш.], *ореф* - *ореј* [НБ].

Вокално **r* – За вокалното **r* Р. Угринова (Угринова, 1951) истакнува: „Во Каршијака во најголем број села вокалното *r* е со поголем или помал призвук пред него, што до некаде има индивидуален карактер – *йървно либе, у държава*.“

Селишчев (Селищевъ, 1931), пак, за говорите во Скопско ни укажува на фактот дека групата *-*CrC*- е претставена со *ѐp*, наместо со вокално **r* кое е постаро. Вокалот *ѐ*, според него, е многу краток, а *p* има подолги вибрации.

Како што веќе рековме, една од причините за поделба на каршијачкиот говор на североисточен и југозападен тип е различните рефлексии за вокалните **r* и **l*. За ЈЗКТ претпоставуваме дека разложувањето на **r* во секвенца од темен вокал *ǣ* + *p* (= *ǣp*), односно на **l* во секвенца од темен вокал *ǣ* + *l* (= *ǣl*) се должи на преземањето на *ǣ* од турските заемки, кои во себе го содржеле овој глас. Но, сепак сме на мислење дека се работи за монофонематски состави, бидејќи преминот на *ǣ* > *a* овде се извршил пред доаѓањето на Турците. Гласот *ǣ* самостојно се јавува само во турските заемки, а во почетна позиција се јавува само како органско *ǣ* во зборовите: *ǣцка, ǣцна* (покрај; *ǣцка, ǣцна*).

Во североисточниот тип вокалното **r* се чува неизменето.

Вокално **l* – За некогашното вокално **l* во каршијачкиот говор имаме два рефлекса: *ǣl* (во ЈЗКТ) и *ol* (во СИКТ).

Во ЈЗКТ **l* > *ǣl* во сите позиции:

– зад лабијален глас: *б'ǣлва, ј'аб'ǣлко, в'ǣлк, в'ǣлчица, в'ǣлна, м'ǣлзе, м'ǣлзница, њ'ǣлжаф, њ'ǣлн, њ'ǣлни*;

– зад дентален или дентално-алвеоларен глас: *д'ǣлџо, д'ǣлжина, с'ǣлза//с'ǣлса, с'ǣлнце//с'онце, њ'ǣлче, њ'ǣлчник, ж'ǣлчка, ж'ǣлџило*;

– зад веларен глас: *џ'ǣлџа, џ'ǣлџаме, к'ǣлк, к'ǣлва, 'ǣлцна// 'ǣлцка* (покрај *'ǣцна/'ǣцка*).

Во североисточниот тип во сите претходно наведени примери (кои се однесуваат за југозападниот тип) вокалното **l* преминува во *ol*.

Белешка: Во приказната *Кум Вучко и Кума Лиса* од информаторот Таска Петровска во лексемата *Вучко* вокалното **l* е заменето со *y*, но ова може да значи дека информаторот ја има слушнато оваа приказна, најверојатно од некој припадник на некое посеверно село.

Р. Угринова (Угринова, 1951) вели: „Во Каршијака се добило ол: јабо̀лко, во̀лци, во̀лна, ко̀лцаа̀й̄, до̀л̄ги, њо̀лни, зо̀лви, со̀лзи, ја̀бо̀лкнӣца, мо̀лзам, со̀лнце, (Нерези, Сопишта, Солње, Усје, Говрлево, и др.)“, а Б. Видоески во статијата „Кон разграничувањето на говорите во Скопско“ (Видоески, 1985), за рефлексот *џл* < **!* вели дека го има во Нова Брезница.

II. Развој на фонемите присутни во двата типа на современиот каршијачки систем

Вокали од љреден ред: е, и:

– Вокалот *е* се добил од **е*, **ѓ*, **ѣ*, **ѡ*: *ж'ена*, *ѡ'оле*, *с'ено*, *ч'оек*, *'овес*, *д'енеска*, *в'ера*, *л'едина*, *реѡ*.

– Вокалот *и* се добил од **і*, **у*, а како и во другите говори и овде нема разлика во изговорот на старото **і* и *и* добиено од **у* (*ѡ*).

Погоре споменавме дека во одделни случаи под определени услови се врши извесна редукција на вокалот *и*. Од наведените примери во делот за вокалните промени по губењето на одделни гласови може да се заклучи дека за да настане оваа појава основен услов е вокалот *и* да се најде непосредно зад друг вокал (*а*, *о*, *у*, *е*).

Божидар Видоески за поречкиот говор ни дава повеќе примери во случај кога се врши редукција на *и*, а за тоа вели: „Скоро во сите наши говори вокалот *и*, кога се најдува во позиција зад вокал, се редуцира во еден неслоговен и неодреден глас што се изговара меѓу *и* и *ј* - *ј*. Оваа појава особено е многу раширена во западните и централните наши говори, каде што имаме губење на некои консонанти во интервокална позиција.“ При тоа, Видоески како причина за ова го наведува брзиот изговор, потоа експираторниот акцент, при што треба да разликуваме разни нијанси на тој глас.

Вокали од заден ред: а, о, у – Во каршијачкиот говор вокалот *а* е добиен од **а*, **ѡ* и од секундарниот *ѡ*: *р'ака ѡа̀й̄*, *м'аска*, *л'а̀га*, *л'а̀џа*, *ѡ'анко*. Овој вокал се изговара чисто и кога е под акцент и кога не е.

Вокалот *о* добиен од **о* и **ѡ*, исто така се изговара чисто и без редукција: *б'очфа*, *дош*, *'офца*, *'о̀гон*, *в'еѡор*, *с'екол* (во послед-ниве три примери вокалот *о* е добиен од *ѡ*).

Вокалот *у* по потекло е од старото **у* или од **ѡ* (во зборовите: *суѡ*, *с'удија*, *'оружје*, *ѡ'уска*, *к'у̀ка/к'у̀ка*, *м'удро*, *'уѡроба* итн.), или пак од *о* (во зборовите: *'уѡѡе*, *д'ури*, *мн'о̀гу*, *н'ичкум*, *сум*;

куманд'анӣ, д'окѣур, зай'урничаф и сл.) Овој вокал се изговара исто како и во стандардниот јазик.

КОНСОНАНТИЗАМ

Сите консонанти во двата потсистема на каршијачкиот говор потекнуваат од соодветните консонанти во појдовниот систем. Овде ќе се задржиме на оние кои претрпеле извесни промени.

***l** – Старото меко ***l** во повеќето случаи во двата каршијачки типа затврднело:

– во медијална позиција пред вокал од заден ред: *вал'аџа*, *в'алам*, *к'ашла*, *м'ола̄ӣ*, *ч'ешла*, *ч'ела̄ӣ*, *џ'рклан/џ'рклан*, *ж'ела̄ӣ*, *к'адела*, *к'ошула*, *н'едела*, *ӣ'осѣла*, *с'еланка*, *клуч*, *клун*, *л'уџе/л'уⁱџе*, *лӯӣ*, *л'ӯӣӣ*, *л'ӯӣӣа*, *ӣлука*;

– во позиција пред консонант: *б'олка*, *д'оџлка*, *ш'ӯӣелка*, *с'о-алка*, *ж'елка*, *з'елка*;

– на апсолутниот крај на зборот: *к'акол*, *р'одиѣел*, *ӣр'ија-ӣел*, *'учиѣел*, *ч'ешел*.

Исклучок од горенаведените ситуации имаме во лексемите *в'оља*, *н'евоља*, *б'иљка*, *краљ* (во СИКТ каде што имаме фонема *љ*), односно *в'ојл'а*, *н'евојл'а*, *б'ил'ка*, *крал'*, *кр'ал'о̄ӣ* (во ЈЗКТ каде што имаме *л'*). Истата замена ја забележуваме и во лексемите со туѓо потекло: *в'ӣӣӣљ*, *ӣӣељ* (СИКТ), односно: *ф'ӣӣӣил'*, *ӣӣел'* (ЈЗКТ).

Епентетското ***l** во двата каршијачки типа е заменето со *j*: *з'емја*, *с'абја*, *шкр'а̄ӣја*, *ӣӣ'авеј*, *ш'умјак*.

***n'** – Старото ***n'** во иницијална позиција пред вокалите од преден ред во двата каршијачки типа затврднало: *н'еџо*, *неџо̄ӣӣе*, *н'ива*.

За старото ***n'** во други позиции на зборот имаме различна ситуација. Во СИКТ се чува старото ***n'**.

Во СИКТ во некои зборови по аналогија се јавува *њ* на крајот од зборот: *д'рмуњ*, *клуњ*, *ӣ'аруњ* итн.

За ЈЗКТ тип види во делот каде што се зборува за антиципација на мекоста.

***n̄j** – ***n̄j** > *њ* (СИКТ): *џ'одиње*, *с'ирење*, *к'амење*, *ӣ'рње*, односно ***n̄j** > *јњ*, *јн* (ЈЗКТ): *с'ирејне*, *к'амејне*. Сп. со делот каде што се зборува за новото јотување.

Гласо̄ӣ *x – Старото ***x**, како и во другите наши дијалекти, и во каршијачкиот говор бил засегнат од процесот на губење. Во ЈЗКТ дури и денес, кога гласот *x* повторно е вратен во консонантскиот систем на македонскиот стандарден јазик, не е мож-

на артикулација на овој глас и тој се компензира со гласот *к*. Во СИКТ под влијание на стандардниот јазик овој глас повторно се воведува во системот, но не во оние ситуации во кои процесот на губењето **x* и негова замена со некој друг глас е веќе завршен.

Во двата каршијачки типа **x* исчезнал во почетокот на зборот: *леј*, *'одам*, *'арно*, *л'адно*, *'алва*, *'анџар*, *арч*, *'ајде*, *'алал*//*//ал'ал*, *'амбар*, *'азно* и др.

Во позиција меѓу два вокала *x* исто така се губи:

- */aa/* – *ра:ӣ, са:ӣ, сна:*
- */ao/* – *с'оа, н'ао'џа, д'оа'џа*
- */ea/* – *л'еа, сѣр'еа*
- */ya/* – *ј'уа, но: м'ува, р'уво*

На крајот од збороформите *x > ʁ* односно *ф*: *џреʁ/џреф*, *меʁ/меф*, *моʁ/моф*, *сѣраʁ/сѣраф*, *вреʁ/в'рф*, *буʁ/буф*, *џлуʁ/џлуф*, *к'ожуʁ/к'ожуф*, *з'адуʁ/з'адуф*, *'очуʁ/'очуф*, *и'ердуʁ/и'ердуф*, *беʁ/беф*, *з'едоʁ/з'едоф*.

Во позиција меѓу два вокала: *м'ува*, *р'уво*, *д'ува* (СИКТ), покрај: *м'ува/м'уа*, *р'уво/р'уо*, *д'ува/д'уа* (ЈЗКТ).

Пред консонант исто така *x > в* (СИКТ) односно *ф* (ЈЗКТ): *н'ивно/н'ифно*, *б'евне/б'ефне*, *з'едовӣе/з'едофӣе*, *'евла*, *м'евлен*.

Почетната група **xv > в* односно *ф*: *в'ала/ф'ала*, *в'рла/ф'рла*, *в'ака/ф'ака*.

Во туѓите зборови (кои претставуваат нови заемки) во југозападниот тип, како што е и случајот со поречкиот говор, гласот *x* се предава со *к*: *Микајле*, *к'емија*, *к'емиско*, *к'емичар*. Истото се случува и кај зборовите од словенско потекло: *'Окриӣ* (*Охрид*), *'окриџанец*, *кр'ана* (*храна*). Во СИКТ во овие случаи имаме реализација на *x*.

Гласот **x > к* во лексемата *и'асѣук* – *и'асѣуци* (ЈЗКТ), односно **x > [ʁ], в* (*и'асѣуџ* – *и'асѣуви*).

Во двата каршијачки типа имаме замена на **x > [ʁ], в/ф* во лексемата *'ореʁ/'ореф* – *'ореј*, односно **x > с*: *'орас* – *'ораси*. Во лексемата *орас*, *с* најверојатно се јавило под влијание на множинската форма.

**tj*, **kt* – Прасловенските групи **tj*, **kt* во каршијачкиот говор дале почесто *ќ*, а поретко *ӣӣ*, *и*.

Примери со *ќ*: *ноќ/но'ќ*, *н'окен/н'о'кен*, *и'олноќ/и'олно'ќ*, *св'аноќ/сф'а-но'ќ*, *с'иноќа/с'ино'ќа*, *н'еке/н'е'ке*, *џаки/џа'ќи*, *д'омаќин/д'ома'ќин*, *к'ука/к'у'ќа*, *л'ека/л'е'ќа*, *м'акеа/м'а'ќеа*, *св'ека/сф'е'ќа*, *св'екник/сф'е'ќник*, *и'раќа/и'р'а'ќа*, *в'ака/ф'а'ќа*, *сѣр'ека/сѣр'е'ќа*, *ќ'ерка*.

Примери со *иш*, *ш*: 'овошка, *и'омош*, *и'омошник*, *ил'ешка*, *ил'ешки*, *џор'ешџина*, 'имашилиф, итн.

**tɔj* – **tɔj* > *ќ*: бр'аќа/бр'аќа, св'аќа/сф'аќа, цв'еќе/цв'еќе. (Види во делот за новото јотување).

**dj* – Во каршијачкиот говор и групата **dj* почесто се заменува со *џ*, поретко *жд*, *ж*: в'еџа/в'еџа, *џ'осџоџа/џ'осџоџа*, м'еџа/м'еџа, м'еџник/м'еџник, м'еџу/м'еџу, с'аџи/с'аџи, *иџ'уџина/иџ'уџина*, св'аџа/сф'аџа; н'аџрежен, иџ'ослежен, н'ужда, н'ужник, иџ'ремреже итн.

**dɔj* – **dɔj* > *џ*: џаол, л'аџа/л'аџа, л'уџе/л'уџе; л'иваџе, 'оџраџе (последниве два примера се однесуваат само за селото Нова Брезница, бидејќи другите села не познаваат збирна множина кај именките од женски род).

КОНСОНАНТСКИ ГРУПИ

– **stj*, **skj* > *иш*: *џ'уишџер*, кл'ешџи, *иш'авеј*, и'уишџи, *џ'ошџе-ва*, иџ'ошџева, 'оџнишџе, с'онишџа;

– **zdj*, **zgj* > *жд*: *џл'уждоиџ*, д'ождоиџ;

– **čr-* > *цр/ц'р*: *црн/ц'рн*, *ц'рнило/ц'рнило*, *црџ/ц'рџ*;

– **črě-* > *цре*: *цр'ево*, *цр'еџна*, *цр'еша*;

– **čvr-* > *цвр/цв'р*: *цврс/цв'рс*, *цв'рсџо/цв'рсџо*;

– Групата *мн* се јавува во иницијална позиција во лексемата *мноџу*;

– Групата *бн* се асимилирала во *мн*: д'емне, с'емне;

– Групата *вн* преминала во *мн*: 'одамна, р'амно, *џл'амна*;

– Кај постарите говорители исто така се слуша с'емна < <з'емја;

– Иницијалната група *иш* > *иџ*: *иџ'еница*, *иџ'енка*;

– Консонантските секвенци *сџ*, *сч*, *шч*, на морфемска граница се измениле (преку *х* + *џ*, *ч*) во *ф* + *џ*, *ч*: м'ефџе, иџ'ојафџе, кл'афџе, 'обрафџе, к'офџе (< коска), к'окофџе (< кокошка), кр'уфџе, м'офџе;

– Консонантските групи *сџр*, *здр* се чуваат: *сџр'ажа*, *сџр'ана*, *здр'аво*, *здр'авеџ*;

– Групите *ср*, *зр* се прошируваат со преградните *иџ*, *д*: *сџр'ebro*, *здр'ела*, *сџр'еда*, *сџр'еќа/сџр'еќа* и сл.

АКЦЕНТ

Акцентот во каршијачкиот говор е определен (на третиот слог од крајот на зборот кај трисложните и повеќесложните зборови, а на почетниот слог кај двосложните). Секако дека постојат извесни отстапки, но нив ќе ги разгледаме малку подоцна.

Еве неколку примери:

– кај именките:

в'ол - в'олоӣ - в'олој - ...в'ола¹¹,

с'ин - с'иноӣ - с'иној - ...с'ина,

Ш'ийӣар-Ш'ийӣароӣ-Ш'ийӣари-Ш'ийӣ'ариӣе-...Ш'ийӣара,

к'уј'ка - к'уј'каӣа - к'уј'ки - к'уј'киӣе,

к'олиба - кол'ибай̄а - к'олиби - кол'ибиӣе,

вод'еница - воден'ицаӣа - вод'еници - воден'ициӣе;

– кај придавките:

з'елен - з'елена - з'елено - з'елени,

зел'енио̄ӣ - зел'енаӣа - зел'еноӣо - зел'ениӣе;

– кај глаголите:

н'осам - (ке) д'онесам - (ке) дон'есей̄е

г'ледам - (ке) д'огледам - (ке) дог'ледаӣе.

Образувањето на акцентски целости во овој говор не е непознато, иако не се применува доследно. Така на пример, имаме образување на акцентски целости од именка и определба (придавки, заменки, броеви, глаголски придавки и некои прилози): *Горн'о-Солње, с'ӣарай̄'а-куј'ка, дв'а-брай̄а, колк'у-кила, ов'а-село, св'ој-чоек, бел-коњ, с'ӣар-чоек, цел-жио̄ӣ* итн.

Предлозите исто така образуваат акцентски целости со именката: *ӣр'еӣ-кука, з'аӣ-кука, д'о-село, б'ез-него* итн.

¹¹ Во овој случај избројаната множина ќе ја означуваме со три точки и со формата на именката што следува по нив.

Заповедниот начин и кратката форма од личните заменки исто така образуваат акцентски целости: *каж'еѝе-му, реч'е-ѝе-им, з'адрж'-ѝо* и сл.

Акцентски целости може да се образуваат и од именки и кратки заменски форми што се употребуваат за заклетва или колнење, т.е. во зацврстени изрази: *л'еба-ми, к'рсѝа-ми*.

Исто така обично е да се образуваат акцентски целости кај одделни зборови, кои означуваат определени празнични денови: *мрѝ'оф-ѝеѝок, вел'и-ѝеѝок*.

Акцентски целости се образуваат и тогаш кога пред составите од глагол и кратка заменска форма ќе се најде негацијата *не*: *н'е-чуф, н'е-рече, не-му-ѝ'о-најде, не-му-ѝ'о-ѝибај*.

Што се однесува до исклучоците овде ќе ги разгледаме примерите од типот: *ѝенк'оѝѝе, род'оѝѝе, број'оѝѝе, ѝирошк'оѝѝе, ѝѝѝѝ'оѝѝе*, каде што акцентот паѓа на вториот слог од крајот на зборот. Овде се работи за слевање на два вокала во дифтоншка секвенца при што бројот на морите и понатаму останува ист, односно акцентот и понатаму останува на третата мора, но паѓа на вториот слог. Обично ова се случува кај именките од машки род кои образуваат множина на *-оѝ* (< *-ови*) кога се членувани: *в'еѝроѝ – веѝр'оѝѝе* (*в'еѝрови – веѝр'овиѝе*). Истото се случува и со именките од женски род кои имаат суфикси *-оѝна, -оѝца, -аѝца*: *бозд'оѝна, ѝол'оѝна, сур'оѝца, кай'аѝца* и сл. Како што можеме да забележиме овде акцентот бил на третиот слог, но поради губењето на согласката *в* во интервокална позиција дошло до контракција на вокалите и зборот се скратил за еден слог, а акцентот си го задржал старото место (Видоески, 1950; 1989).

Друг случај кога акцентот паѓа на вториот слог од крајот на зборот имаме во сложените зборови *ѝорном'а:лци, долно-м'а:лци*. Овде станува збор за контракција на два вокала во еден, кој добива нова должина. И во овој случај акцентот бил на третиот слог (*ѝорном'ахалци > ѝорном'аалци > ѝорно-м'а:лци*), но по губењето на *х* и контракцијата на двата вокала акцентот си го задржал старото место.

Контракција на два вокала настанува и кај именките од женски род од типот: *зм'ија – зм'иѝ > зм'и: – зм'и:ѝе – зм'и:че*.

Отстапување од третосложното акцентирање се забележува и кај некои сложени именки што завршуваат на суфиксот *-ец*. Таков е случајот со сложените именки *земјод'елец, злоч'инец*, кои и во множина имаат акцент на вториот слог: *земјод'елци, злоч'инци*. Истото се однесува и за повеќесложните именки што

означуваат припадник на некоја националност, а кои завршуваат на суфиксот *-ец*: *Макид'о-нец*//*Макед'онец*, *Алб'анец*, *Слов'енец* итн. Во множина овие зборови исто така имаат акцент на вториот слог од крајот на зборот: *Макид'онци*//*Макед'онци*, *Алб'анци*, *Слов'енци*.

Некои зборови од туѓо потекло исто така имаат акцент на вториот слог: *офиц'ири*, *йарламенй'арци*, *йарйиз'ани*. Овде се работи за парадигматски односи при што акцентот си го задржува истото место и во еднината и во множината: *офиц'ир*, *йарламенй'арец*, *йарйиз'ан*.

На вториот слог од крајот на зборот акцентот паѓа и кај некои прашални заменки: *колк'ава*, *колк'аво*, *колк'ави*; *коцк'ава*, *коцк'аво*, *коцк'ави*. Само кај прашалните заменки од машки род акцентот паѓа на последниот слог: *колк'аф*, *коцк'аф*.

На последниот слог акцентот паѓа и во некои зборови од туѓо потекло: *йаишай'орй*, *куманд'анй*, *јаз'аф*, *йам'ан* итн.

ФЛЕКСИЈА И ДЕРИВАЦИЈА

Пред да го почнеме описот на именките (и на другите зборовни групи), сметаме дека е неопходно да дадеме толкување за нашето поимање на категориите.

Тргнувајќи од ставот дека секоја јазична единица пренесува информација за нешто, на прв план ја ставаме семантичката категорија како дел од семантичкиот континуум во кој се откриваат значењата на јазичните единици. Во јазичниот текст како најмала јазична единица што може да врши семантичка функција, т.е. единица којашто може да носи информација за значењето, се јавува морфемата. Меѓутоа во јазичниот текст морфемата не може да стои самостојно, туку се јавуваат минимални секвенци од морфеми, коишто конвенционално ги нарекуваме зборови и со чијашто помош ги толкуваме поимите или односите од вонјазичната стварност. Зборовите, од своја страна, не се јавуваат самостојно, туку во рамките на синтагмите како најмали јазични единици кои се јавуваат како самостојни искази во текстот. Минималната информација што ја предаваат јазичните единици претставува семантички признак, т.е. минимален квантум на информација што може да се категоризира во лингвистичкиот опис. Кога се семантичките признаци хиерархиски поврзани и се детерминираат во значењето на една група јазични единици, тогаш веламе дека се работи за **семантичка категорија**. Вака сфатената семантичка категорија, т.е. групата семантички признаци кои се хиерархиски средени, ако наоѓаат свои експоненти кои регуларно се јавуваат во површинската структура, ја нарекуваме **граматичка категорија**. Граматичката категорија, од своја страна, има свои морфолошки и/или синтаксички експоненти. Морфолошките експоненти кои регуларно се јавуваат на површината на текстот за да прикажат некоја семантичка карактеристика на одделни елементи, ја нарекуваме **морфолошка категорија**.

Секоја семантичка категорија во основа има некое морфолошко јадро врз кое се градат определени односи.

ИМЕНКИ

КАТЕГОРИИ КАЈ ИМЕНКИТЕ

Граматичките категории на именките имаат свои морфолошки и синтаксички експоненти. Во овој дел ќе се задржиме само на морфолошките показатели, т.е. ќе ги разгледаме морфолошките категории кај именките.

Именката е конститутивен елемент на именската синтагма, којашто од семантички аспект претставува продукт на номинација со чијашто помош ги идентификуваме предметите (настаните, состојбите...) за кои станува збор. Ваквата функција на именската синтагма ја викаме референцијална. Повеќето предмети кои се именувани со именската синтагма можат да се мерат и да се бројат, а тоа е количествената карактеристика на именската синтагма. Овие две семантички компоненти се од универзален карактер, па тие стекнуваат граматикализирани експоненти и се познати како граматички категории **определеност** и **број**.

Граматикализираната содржина на именката се открива преку претходно споменатите граматички категории **број** и **определеност**. Овие две категории граматикализираат информација за стварноста што нè опкружува. Именката поседува и граматичка категорија **род** којашто носи синтаксичка информација за видот на конгруентната врска во самата именска синтагма, наложена од страна на конститутивниот елемент, како и за видот на конгруентната врска што му е наложена на прирокот од страна на независната именска синтагма во рамките на некои реченични конструкции. Од семантички аспект, категоријата **род** носи информација за она што го сфаќаме како нешто живо, а во наредниот чекор на издвојување на предметите на мислата се оди кон она што е машко, па дури потоа се оди кон издвојување на она што е женско. Средниот род се јавува како семантички најнемаркиран член на категоријата род.

Освен наведените, постојат и категориите **падеж** и **апел**. Категориите **падеж** и **апел** ја оспособуваат именката (поточно, именската синтагма) да врши определени функции на реченично ниво, а нивните експоненти се (пред сè) синтаксички, па отаму тие нема да бидат предмет на нашето интересирање во овој дел. Во врска со граматичката категорија **апел** овде ќе се задржиме само на морфолошките експоненти (наставки), од-

носно на вокативните форми како средства (вторични, бидејќи интонацијата е основно средство) за изразување на категоријата **апел**. Всушност, овде ќе се задржиме само на вокативот како морфолошка категорија. Истото се однесува и за категоријата **падеж**, т.е. ќе ги дадеме само морфолошките облици, а во делот посветен на синтаксата ќе ги разгледаме сите граматички средства за изразување на падежните релации.

Категорија род

Именки од машки род – Категоријата род морфолошки се изразува со следниве наставки:

-*ø*: бик, биол, брај̄, број, бунар, вол, волк/в̄алк, г̄оедар, дош, г̄аол, к'одош, крај, лей̄, лој, маш, 'орач; 'Аврам, 'Ариј̄он, 'Ай̄анас, В'олкан/В'алкан, Киј̄ран, Си'ојан, Тр'ајан итн.

-*а*: вл'адика, сл'у҃а; Бл'а҃гоја, Никола итн.

-*е*: В'асе, Ј'ане, Мај̄е, Т'асе итн.

-*о*: д'едо, в'ујко, ч'ичко; Др'ецо, Пецо, Си'асо итн.

Именки од женски род – Морфолошки показатели за именките од женски род се:

-*а*: в'ода, г̄уша, д'уша, к'оса, к'обила, кр'ава, л'исица, м'ајка, сл'а-ва, с'ес̄ира; Б'ојана, Василка, Калина, М'ара, Сл'авица, Темјана итн.

-*ø*: мл'адос, р'адос, си'арос итн.

Именки од среден род – Именките од среден род ги имаат следниве морфолошки показатели:

-*е*: д'евојче, д'еј̄е, ј'а҃не, ј'аре, к'уче, м'а҃аре, й̄иле, й̄оле итн.

-*о*: 'езеро, 'оро, с'ело, ч'ело итн.

Колебање во родот – Колебањето во родот кај некои именки што завршуваат на -*ø* е релативно често:

в'аро̄и – в'ар̄ӣа; ж'ало̄и – ж'ал̄ӣа; ж'аро̄и – ж'ар̄ӣа; к'ало̄и – к'ал̄ӣа; ж'ио̄ӣо̄и – ж'ио̄ӣа; й̄есоко̄и – й̄есоко̄ӣа; в'ечеро̄и – в'ечер̄ӣа; н'о̄к̄о̄и – н'о̄к̄ӣа; д'ено̄и – д'ен̄ӣа; с'оло̄и – с'ол̄ӣа.

Определувањето на родот кај именката *жио̄и – жио̄ӣа* настанало по аналогично именката *смр̄ӣа – смр̄ӣа*, а пак определувањето на именките: *вечер – вечеро̄и, но̄к/но̄к̄ – но̄ко̄и/но̄к̄о̄и*, настанало спрема именката *ден – дено̄и*. Обратен процес имаме во именката *ден – ден̄ӣа*, каде што родот кај оваа именка се образувал по аналогично од именките *но̄к/но̄к̄ – но̄к̄ӣа/но̄к̄ӣа, вечер – вечер̄ӣа*.

Категорија број

Бројо̄и кај именкӣе од машки род – Еднословните именки од машки род што завршуваат на -*ō* најчесто множина образуваат со наставката -*ōi* (< -ови):

ӣенк-ӣенко̄и, вол-в'оло̄и, крал'-кр'ал'о̄и, бро̄и-бр'одо̄и, ро̄и-р'одо̄и, лей-л'ебо̄и, син-с'ино̄и, ӣрч-ӣрчо̄и.

Овде поретко се среќава наставката -*ēi* (< -еви): *кр'алеви//кр'але̄и, ц'ареви//ц'аре̄и.*

Белешка: Во југозападниот каршијачки тип доминира наставката -*ōi* дури и кај именките што завршуваат на *л, р*, додека, пак, во североисточниот тип кај последниве се јавуваат и двете наставки -*ōi//ēi*.

И некои двосложни именки што завршуваат на -*ō* образуваат множина со -*ōi* (< -ови): *в'е̄иор-в'е̄иро̄и, 'о̄гон-'о̄гно̄и* и сл.

Од именката *бра̄ӣ* множина е *бр'а̄ка/бр'а̄ка̄*, а од именката *ч'оек* – *л'ӯге/л'ӯге̄*.

Инаку, двосложните и повеќесложните именки што завршуваат на -*ō* или на -*a* образуваат множина со наставката -*и*: *и'а-мак-и'ама̄ци, г̄енер'ал-г̄енер'али, Торбеш-Торбеши, б'унар-б'унари, г̄еврек-г̄евреци, б'еднак//б'едник-б'едници, ӣр'озор-ӣр'озори, ц'ивил-ц'ивили, к'омиӣа-к'омиӣи, ар'а-мија-ар'ами*.

Еден мал број еднословни именки што завршуваат на -*ō*, исто така образуваат множина со наставката -*и*: *волк/в'олк-в'олци/в'олцӣ, зай-з'аби, ко̄њ/ко̄јн-к'о̄њи/к'о̄јни, маш-м'а-жи* итн.

Апелативите што означуваат сродство и имињата на семејства образувани од личните имиња множина образуваат со наставката -*о̄џи/ /о̄фци*: *д'едо̄џи/д'едо̄фци, ӣ'а̄ӣко̄џи/ӣ'а̄ӣко̄фци, в'ӯјко̄џи/в'ӯјко̄фци, ч'ичко̄џи/ч'ичко̄фци, ӣе̄ӣино̄џи/ӣе̄ӣино̄фци; С̄ӣасо̄џи/С̄ӣасо̄фци, Ник'оло̄џи/Ник'оло̄фци, Кӣӣр'ано̄џи/Кӣӣр'ано̄фци* итн. Имињата на семејства образувани од личните имиња што завршуваат на -*e*, множина образуваат со наставката -*е̄џи/-е̄фци*: *Пе̄ӣре̄џи/Пе̄ӣре̄фци, Рӣс̄ӣе̄џи/Рӣс̄ӣе̄фци* итн.

Во југозападниот каршијачки тип кај фамилиите имиња забележивме и образување со наставката -*ина//ӣња*: *Ма̄ӣе̄фчина//Ма̄ӣе̄фчӣња, С̄ӣас'о̄фчина//С̄ӣас'о̄фчӣња, Зимбер'о̄фчина//Зимбер'о̄фчӣња, На̄им'о̄фчина//На̄им'о̄фчӣња* итн.

Што се однесува до **збирната множина**, овде можеме да кажеме дека именките од машки род образуваат множина со -*ја* и со -*ӣӣӣа*: *клас-кл'асја; ӣа̄ӣ-ӣа̄ӣӣӣа; лис-л'исја; г̄ро̄и-г̄ро̄бӣӣӣа; сно̄и-сн'о̄ија; кӯи-к'ӯӣӣӣа.*

Избројаната множина кај именките од машки род завршува на -а и доследно се применува: *ч'еѝири с'ина, д'евеѝ м'есеца, ѝири 'овна, ѝеѝ ави'она, с'едум д'ена, два л'еба, д'евеѝ в'ѝлка, два с'ев-ѝара, два ѝ'оара дрва*. Извесно колебање забележуваме кај именките пред кои стои голема бројна вредност: *иѝадо осум-сѝо* дваесе и *ѝири војници*, но исто така: *сѝо* и *ѝедесе војника, осумдесе леба* и сл. Кога се употребува бројот два редовно именката е во избројана множина, без оглед дали е едносложна или повеќесложна: *два леба, два војника, два коѝла, два вола, два оѝна, два јунака*.

Бројоѝ кај именкиѝе од женски род – Именките што завршуваат на -а или на -ѝ множина образуваат со наставката -и: *л'и-вада – л'ивади, ѝл'емна – ѝл'емни, к'уќа – к'уќи, мл'адос – мл'адос(ѝ)и, радос – радос(ѝ)и*. Старите дуални форми од именките *рака, ноѝа* се чуваат: *р'аце, н'озе//н'озе*. Овие две именки ја одразуваат старата алтернација *к* наспроти *ц* и *ѝ* наспроти *с*, *з*.

Што се однесува пак до збирната множина кај именките од женски род, на поголем дел од каршијачката територија (СИКТ, вклучувајќи го и селото Јаболци) не постојат посебни форми за збирна множина. Единствено говорот на селото Нова Брезница ја има наставката -је: *н'ивје, л'иваѝје* итн.

Бројоѝ кај именкиѝе од среден род – Множински наставки за именките од среден род се: -а и -иња//ина. Со наставката -а множина образуваат оние именки кои морфолошки ја изразуваат категоријата среден род со наставката -о: *село – села, 'оро – 'ора, ж'иѝо – ж'иѝа, 'езеро – 'езера, ч'ело – ч'ела* итн. Множинската наставка -а ја среќаваме и кај именките од среден род со старата наставка -ја од типот: *с'ирење//с'ирејне – с'ирења//с'ирејна, л'озје – л'озја*, како и кај именките на -иѝиѝе: *ѝ'асиѝиѝе – ѝ'асиѝиѝа, с'елиѝиѝе – с'елиѝиѝа*.

Со наставката -иња//ина множина образуваат именките од среден род што завршуваат на -е: *ѝ'иле – ѝ'илиња//ѝ'илина, ѝ'еле – ѝ'елиња//ѝ'елина, ѝр'асе – ѝр'асиња//ѝр'асина*. Овде може да се издвојат именките: *ј'аѝне, ј'ајце*, кои во множина гласат: *ј'аѝанца, ј'ајцина* (покрај *ј'ајца*).

Наставката -и (по потекло дуална) ја среќаваме кај именките од среден род: *'уше//уво – 'уши, 'око – 'очи*.

Категорија определеност

Категоријата определеност се реализира на ниво на именската синтагма, а овде ќе ја разгледаме именката како носител на категоријалното значење **определеност**.

Површински морфолошки експоненти на категоријата определеност претставуваат членските морфеми, кои, како што е познато, се јавуваат во постпозиција во однос на именката. Како што вели Бл. Конески „Во својата вистинска служба членот ја означува определеноста на даден предмет, неговото обособување од родовиот поим под кој потпаѓа“ (Конески, 1981).

Во каршијачкиот говор категоријата определеност се изразува со следниве морфеми: *-оӣ, -ѿа, -ѿо, -ѿе; -оѡ/оф, -ва, -во, -ве; -он, -на, -но, -не*.

Белешка: За функциите на членските морфеми повеќе информации ќе дадеме во делот посветен на именската синтагма. Овде ќе се задржиме само на формалната страна.

Со наставките *-оӣ, -оѡ/оф, -он* членски форми образуваат именките од машки род што завршуваат на *-ѡ*: *бр'еѡоӣ, бр'ојоӣ, воден'ичароӣ, ѓл'асоӣ, ѓр'адоӣ, кр'ајоӣ, м'ажоӣ, 'орачоӣ, р'едоӣ; бр'еѡоѡ/бр'еѡоф, бр'ојоѡ/бр'ојоф, воден'ичароѡ/воден'ичароф, ѓл'асоѡ/ѓл'асоф, ѓр'адоѡ/ѓр'адоф, кр'ајоѡ/кр'ајоф, м'ажоѡ/м'ажоф, 'орачоѡ/орачоф, р'едоѡ/р'едоф; бр'еѡон, бр'ојон, воден'ичарон, ѓл'асон, ѓр'адон, кр'ајон, м'ажон, 'орачон, р'едон* итн.

Со наставките *-ѿа, -ва, -на* членски форми образуваат:

1) именките од женски род што завршуваат на *-а* или *-ѡ*: *в'одаѿа, д'ушаѿа, к'осаѿа, кобилаѿа, кр'аваѿа, с'есѿираѿа; мл'адосѿа, р'адосѿа, сѿѿаросѿа; в'ода(в)а, д'уша(в)а, к'оса(в)а, кобила(в)а, кр'ава(в)а, с'есѿира(в)а; мл'адосва/мл'адосфа, р'адосва/р'адосфа, сѿѿаросва/сѿѿаросфа; в'одана, д'ушана, к'осана, кобирана* итн.

2) именките од машки род што завршуваат на *-а*: *арам'ијаѿа, сл'уѡаѿа; арам'ијава, сл'уѡава, арам'ијана, сл'уѡана* итн.

Со наставките *-ѿо, -во, -но* членски форми образуваат:

1) именките од среден род што завршуваат на *-е* и *-о*: *ѿѿилеѿо, с'елоѿо; ѿѿилево, с'елово; ѿѿилено, с'елоно* итн.

2) именките од машки род што завршуваат на *-о* (односно апелативите што означуваат сродство): *в'ујкоѿо, д'едоѿо, ѿѿаѿѿкоѿо, ч'ичкоѿо; д'едово, д'едоно* итн.

3) именките со збирна множина (во Нова Брезница): *ли-в'а^ѿѿеѿо, н'ивјеѿо; лив'а^ѿѿево, н'ивјево; лив'а^ѿѿено, н'ивјено* итн.

Со наставките *-ӣе, -ве, -не* членски форми образуваат именките во множина што завршуваат на:

- и: *м'ажиӣе, м'аживе, м'ажине, ӣеӣлӣӣе, ӣеӣлӣве, ӣеӣлӣне; ж'енӣӣе, ж'енӣве, ж'енӣне, кок'ошкӣӣе, кок'ошкӣве, кок'ошкӣне;*
-овци/-офици: *дед'овцӣӣе/дед'офицӣӣе; дед'овцӣве/дед'офицӣве; дед'овцӣне/дед'офицӣне* итн.

Категорија апел

Категоријата апел граматикализирана во посебен вокативен облик носи прагматичка информација дека говорителот се обраќа директно кон својот соговорник за да го привлече неговото внимание.

Вокативната форма кај именките од машки род што завршуваат на вокал е еднаква со номинативната форма: *О, Марко, Пејџре...* Личните и роднинските имиња што завршуваат на *-ø* (т.е. консонант) во вокатив имаат наставка *-е*: *Мил'адине/Мил'адине, Син'адине, Сӣојане, св'аӣе/сф'аӣе, з'еӣе*, при што карактеристично за овој крај е тоа што кога именката е употребена со номинативната форма секогаш пред името стои извикот (*О!*): *О Сӣојан, О Цвеӣан* итн.

Инаку, кај општите именки што завршуваат на консонанти *ш, ж, њ* и *ј*, како и *к* и *г* најчеста е наставката *-у* за изразување вокатив: *м'ажу, к'оњу/к'ојну, в'олку/в'а̄лку, б'е̄гу, скай'анику* итн. Дури и кај оние именки на кои основата им завршува на *-р* во вокатив се среќава наставката *-у*: *в'еӣер//в'еӣар/в'еӣор – в'еӣру, девер – д'еверу, свер – св'еру, в'ам̄ӣр – в'ам̄ӣру, з'а̄гар – з'а̄гару!* Изедначувањето на вокативот со номинативот кај именките кои завршуваат на консонант во каршијачкиот говор е ретка појава. Само во примерите од типот: *море-ч'оек, ч'екај да се-р'аздени!* имаме таква тенденција.

Вокативот кај именките од женски род најчесто се образува со наставката *-о*, но и со наставката *-е*: *ӣеӣко, сӣр'ино, м'ајко, Сӣојно, Данице, Милице, Сӣојанице, М'енке* (покрај *М'енко*), *Таске* (покрај *Таско*) и сл.

Категорија падеж

Пред да пристапиме кон разгледувањето на оваа категорија во рамките на каршијачкиот говор должни сме да дадеме едно толкување на овој термин. Под категоријата **падеж** се под-

разбира синтаксички однос, кој на семантички план изразува релација меѓу предикатот и аргументот, а на синтаксички план релација меѓу предикатскиот израз и еден од аргументските изрази. Значи, падежите ги сфаќаме како синтаксички односи, а не како морфолошки облици, па според тоа оваа категорија се однесува и за јазиците со аналитички (падежен) систем, каков што е и македонскиот. Категоријата падеж е универзална и ја поседуваат сите јазици кои знаат за опозицијата *nomen vs verbum*.

Во каршијачкиот говор категоријата падеж кај именките се изразува со разни видови граматички средства (најчесто со предлозите и со клитиките), но и со позицијата што ја имаат елементите во линеарниот поредок на една именска синтагма. Кај именките од машки род падежните односи во некои случаи се изразуваат и со морфолошки средства. (За категоријата **падеж** повеќе информации ќе дадеме во делот посветен на синтаксата).

На морфолошки план разликуваме само номинатив и т.н. општа форма којашто се користи за изразување на разни падежни односи. Општата форма често пати ја продолжува формата на стариот морфолошки генитив-акузатив.

Морфолошките генитивни форми се запазиле само во некои изрази: *леба-ми, к'рџа-ми, боџа-ми*, како и во прилозите: *д'овека, д'оџроба, скр'аја* и сл. Инаку генитивот кај личните и роднинските имиња од машки род се искажува исто како и во другите западни говори со предлози за генитив и општата падежна форма: *ќ'еркаша на-В'асеша, на-В'асеша к'еркаша; к'еркаша на-Киџрана, на-Киџрана к'еркаша, н'ива-ша од-Сиџојана, од-Сиџојана н'иваша* итн.

Во каршијачкиот говор кај именките од машки род дативот се изразува аналитички со предлогот *на* и општата падежна форма, при што сопствените и роднинските имиња што завршуваат на консонант или на наставката *-о* имаат наставка *-а*, а пак оние што завршуваат на *-е* имаат наставка *-еиџа*: *к'ажи-му на-Душана, Киџрана, ш'аџка; к'ажи-му на-Гоџеиџа, Сашеиџа, ш'ашеиџа, ч'ичеиџа*.

Во каршијачкиот говор именките од женски род имаат една општа форма која е еднаква со номинативната, па според тоа падежните односи се изразуваат со граматички, а не со морфолошки средства. Истото важи и за именките од среден род. Именките од женски и среден род немаат посебни морфолошки падежни форми.

МОРФОНОЛОШКИ ПОЈАВИ КАЈ ИМЕНКИТЕ

Овде ги имаме предвид оние гласовни алтернации што се јавуваат во одделни форми кај именките, а се работи за:

- 1) вокални алтернации на релација еднина – множина:
– /e/ – /ø/ кај именките што завршуваат на суфиксите -ел, -ен, -ец:
ѿеѿел – ѿеѿли, овен – овни, вдовец – вдовци итн.
– /o/ – /ø/ кај именката *сокол – сокли* (покрај *соколи*);
- 2) консонантски алтернации на:
– /k, ġ/ – /ц, з/: *мозок – мозоци, рака – раце, ѿолок (ѿолоġоѿи) – ѿолози, ноġа – нозе* (поретко *nose*);
– /k/ – /ч/: *око – очи*;
– /v/ (< *x) – /ш/: *уво (покрај уше) – уши*;
– /ĩ/ – /ц/: *деѿе – деца*.

ДЕРИВАЦИЈА КАЈ ИМЕНКИТЕ

Познато е дека во македонскиот стандарден јазик во рамките на именската деривација постојат повеќе начини на образување на именките: префиксација, суфиксација, префиксно-суфиксно образување, образување на сложени зборови и образување на скратеници. Меѓутоа, во дијалектите на македонскиот јазик во голема мера постојат ограничувања во образувањето на именките со помош на префикси, префиксно-суфиксното образување, а образувањето на скратеници во дијалектниот јазик не е познато. Суфиксацијата и парадигматското зборообразување се најзастапените начини во дијалектниот јазик, оттаму предмет на нашето интересирање во овој параграф ќе биде суфиксацијата во карашијачкиот говор. На крајот од овој дел ќе се задржиме малку и на образувањето на сложените именки.

Во рамките на именската деривација ќе да дадеме преглед на продуктивните суфикси со чијашто помош се изведуваат именки од глаголи, од придавки, од броеви и од други именки.

Овде ќе ги разгледаме продуктивните деривациски форманти зависно од која зборовна група се изведени тие.

- 1) Кај именките што се изведени од глаголи се јавуваат суфиксите:

-ба: *берба, борба, веселба, ġрадба, делба, наредба, ѿечалба* итн. Именките со овој суфикс означуваат процес или состојба. Со нив може да сезначи и времето кога се врши некое дејство, а исто така и дејство со

голем степен на предметеност, така што во одделни случаи може дури и да означува конкретен предмет.

-идба(ретко): вршидба/в^аршидба, женидба, косидба. Именките изведени со овој суфикс најчесто го означуваат времето на вршење на дејството.

-ње/-јне: вршење/вршејне, женење/женејне, жнеење/жнеејне, јадење/јадејне, косење/косејне, орање/орајне, ѓишење/ѓишејне итн. Со овој суфикс се образуваат т.н. глаголски именки од несвршени глаголи, а во каршијачкиот говор со нив се означува и самиот процес на дејството, но и времето кога се врши дејството (сп. *Баиш коа за вршејне мене ме зеде ѓаиѓко ми од ѓраиѓ и ја д-одам на вршејне*). Во одделни случаи станува збор и за конкретен предмет (на пр. *Какво јадење сакаш?*).

-еж: врнеш/в^арнеш, ѓлоѓеш, ѓрадеиш, ѓрмеиш/ѓ^армеиш. Именките изведени со овој суфикс упатуваат на резултат од некое дејство.

-ија: бежанија, сѓоренија, носија, итн. Именките изведени со овој суфикс имаат различно значење. Со нив може да сезначи дејство, процес, состојба, па дури и конкретен или мисловен предмет.

-ок: заврзок/зав^арзок, заѓредок. Со именките изведени со овој суфикс се означува резултат од некое дејство.

-иѓија: немаиѓија, ѓоѓаниѓија итн.

-ало: брчало/б^арчало, кршало/к^аршало, сукало;

-ец: борец, куѓец, ловец, сѓрелец;

-ач: коѓач, орач, жнејач, сејач;

-ачка: живеачка, расиѓуачка, свршувачка/сф^аршувачка, умирачка; јадачка, ѓијачка, женачка, мажачка; ѓеѓачка; коѓачка, орачка, жнејачка, сејачка.

2) Кај именките што се изведени од придавки се јавуваат суфиксите:

-ец: иѓирец, мрѓоец/м^арѓоец, слеѓец, сѓарец;

-оѓа: ѓнасоеѓа, доброеѓа, личоеѓа;

-оѓија: ѓнасоеѓија, лошоеѓија, ѓросѓоеѓија, самоеѓија;

-оѓилак: ѓнасоеѓилак, лошоеѓилак, ѓросѓоеѓилак;

-осѓ: здзелос, скржавос/ск^аржавос итн. Именките изведени со овој суфикс означуваат апстрактни особини.

3) Кај именките што се изведени од именки се јавуваат суфиксите:

-ак: ѓусак, срѓак/с^арѓак, врбјак/в^арбјак, ѓрѓак/ѓ^арѓак;

- арник: камењарник, ѿрњарник, сливарник; ѓулабарник, свињарник;
- ко: брајко, внучко, волчко/вјлчко, ешко, зейко, шарко;
- лак: арнауѿлак, комиѿлак; мајсѿорлак;
- ина: кайина, малина, маслина; долина ледина, ѿадина;
- оѿа: ѓреоѿа, сѿрамоѿа;
- осѿ: ѓладос, жалос;
- ар: бочвар/бочфар, воденичар, ѓрнчар/ѓѿрнчар, ѓоедар, жейвар/жейфар, овар/офар;
- арка: воденичарка, ѓоедарка, жейварка/жейфарка;
- ач: бајач, ѓоѿвач/ѓоѿфач, ѿе(j)ач, ковач;
- ачка: бајачка, ѓоѿвачка/ѓоѿфачка, ѿе(j)ачка;
- јанец/-чанец/-шанец: скоѿјанец, ѿрилейчанец, биѿолчанец, велешанец;
- јанка/-чанка/-шанка: скоѿјанка, ѿрилейчанка, биѿолчанка, велешанка.

Карактеристика на народниот јазик се и деминутивно-хипокористичните и аугментативно-пејоративните образувања, со кои се изразува емоционалниот став на говорителот кон лицата, предметите, појавите итн. Во основа, деминутивните форми означуваат нешто мало, а често и изразуваат позитивен емоционален став на говорителот кон именуваниот предмет. Определбата кое од овие две значења превладува зависи од контекстот. Точното izdelување на значењето не може да се направи и кај аугментативно-пејоративните деривати, бидејќи аугментативот најчесто се поврзува со пејоративна емоционална нијанса. Обично, од семантиката на основната именка зависи пројавувањето на аугментативното или пејоративното значење.

Во каршијачкиот говор деминутивно-хипокористичните деривати се изведуваат со следниве суфикси:

- е: воле, еже, маже, мече, маче, ѿеѿле, нокѿе;
- еѿ: веѿрец, дождеѿ, лебеѿ;
- че: врајче, ѓулајче, ѿрваче/ѿѿрфче, снојче, женче, круфче;
- иче: брадиче, вреќиче/вреќиче, ѿорбиче; смоквиче, црквиче/цѿрквиче, собиче;
- ица: алвица, водица, душица, мајчица;
- ичка: водичка, дуиичка, мајчичка;
- уле: деѿуле, јаѓнуле, ѿрасуле итн.

Аугментативно-пејоративните деривати се изведуваат со суфиксите:

- иѿѿе: бочѿиѿѿе/бочѿиѿѿе; вириѿѿе; жениѿѿе, мажиѿѿе, сѿарчиѿѿе итн.

Во рамките на овој тип образувања се izdelуваат неколку суфикси кои, во тесна врска со семантиката на основната именка (евентуално глагол), изразуваат исклучиво пејоративно значење:

- инка: будалейинка, дейинка;
- ло: вошло, забло, мешло, ушло, шийрбло/ший^арбло;
- ле: вошле, забле, мешле, ушле, шийрбле/ший^арбле;
- ла: вошла, забла, мешла, ушла, шийрбла/ший^арбла;
- ко: влечко, ѝлачко;
- ка: влечка, ѝлачка итн.

Во рамките на именската деривација во каршијачкиот говор како посебен начин се izdelува и зборообразувањето на сложените именки, а нивната класификација ќе ја извршваме според граматичкиот карактер на членовите што влегуваат во составот на сложената именка. Начинот на кој се врши зборообразувањето на сложените именки може да биде директно (непосредно) или со помош на интерфикси. Кога е зборообразувањето посредно, тогаш најчесто се јавува интерфиксот *о*.

Овде ги izdelуваме следниве типови:

- именка + именка: вин'ожиѝо//жиѝ'овино, ѝуѝ'ункесе, ч'ај-шеќер/ч'ајшејќер;
- именка + глагол: дрвод'елец/д^арвод'елец, земјод'елец, к'ожодер; к'оњошиѝи/к'ојношиѝи, мри'ојадец/м^ари'ојадец; с'ончоѝлед//с'олнчоѝлед/с'а^алнчоѝлед;
- глагол + именка: врѝ'икуќа/в^арѝ'икујќа, в'рѝиѝоѝ/в' ^арѝиѝоѝ, зајд'исонце//зајд'исолнце/зајд'иса^алнце, изѝр'ејсонце//изѝр'ејсолнце/изѝр'ејса^алнце, клук'ајдрвец/клук'ајд^арвец, неран'имајко, ѝлаш'имечка, ѝусѝ'икуќа//ѝусѝ'икујќа, расѝур'икуќа/расѝур'икујќа, ѝеѝ'ајмајка;
- придавка + именка: д'ивокоза, крив'ошија, ѝол'овраѝка;
- број (или бројна придавка) + именка: двек'илниче, дв'околка, дв'оличник, сѝон'оѓалка, ѝр'оножец;
- глагол + глагол: молч'иѝолчи/м^алч'иѝа^алчи, ѝр'ајѝрај, ѝуриѝ'оѝиѝечи итн.

ЗАМЕНКИ

Овде ќе ги разгледаме само морфолошките експоненти на граматичките категории кај личните, лично-предметните и показните заменки. Но, пред да ги разгледаме категориите кај заменките, сакаме да дадеме една интерпретација којашто се

однесува на сфаќањето за падежните односи, а во тие рамки и на дефинирањето на општата форма кај заменките. Претходно веќе рековме дека според нашето толкување падежите не се морфолошки облици туку синтаксички односи. Тргнувајќи од ставот дека јазикот е создаден од човек за човек, кој има централна позиција во сè што може со јазикот да се каже, не е чудно што кај заменките кои се однесуваат на луѓето, пред сè, личните заменки за 1 и 2 лице, наоѓаме најмногу специјализирани морфолошки падежни форми. Овде за падежите го издвојуваме критериумот на животност (+/- anim.), кој покажува дека во различните зборовни класи се среќава +/- степен на зависни форми. На врвот од оваа хиерархија се јавуваат личните заменки 'јас' и 'ти' кои имаат сочувано најмногу зависни морфолошки форми.

ЛИЧНИ ЗАМЕНКИ

Личните заменки ги познаваат следниве морфолошки категории: **лице**, **род** (кај личните заменки во 3 л. еднина), **број**, **падеж** и **определеност**. Системот на личните заменки изгледа вака:

			Лице		Број	
					Еднина	Множина
			1 л.		<i>ја</i>	<i>мие/ние</i>
			2 л.		<i>ѝи</i>	<i>вие</i>
Род	3 л.	м.р.			<i>ѝој/он</i>	<i>ѝие/ѝија/они</i>
		ж.р.			<i>ѝа(j)a/она</i>	
		ср.р.			<i>ѝоа</i>	

Формите *ѝој*, *ѝа(j)a*, *ѝи(j)e* се употребуваат паралелно со формите *он*, *она*, *они*, макар што формата *ѝој* надвладува. За среден род е забележана само формата *ѝоа*.

Кај личните заменки интересна е формата за прво лице множина *мие*. Освен формата *мие*, кај средната и помладата генерација се забележува формата *ние*, најверојатно под влијание на градскиот скопски говор.

Форми на личните заменки за изразување падежни односи

Основните падежни односи (номинатив, датив, акузатив) личните заменки ги изразуваат преку различни морфолошки форми.

Што се однесува до формите со кои се изразуваат основните падежни релации, овде ги имаме забележано следниве:

Номинатив	Генитив-акузатив		Датив	
<i>ја</i>	<i>мене</i>	<i>ме</i>	<i>мене</i>	<i>ми</i>
<i>ѿи</i>	<i>ѿебе</i>	<i>ѿе</i>	<i>ѿебе</i>	<i>ѿи</i>
<i>ѿој/он; ѿоа</i>	<i>неѿо</i>	<i>ѿо</i>	<i>нему</i>	<i>му</i>
<i>ѿа(ј)а/она</i>	<i>не(ј)а, не(ј)зе/нези</i>	<i>ја/је</i>	<i>не(ј)зе/незе, не(ј)а</i>	<i>ѿ/ја/је</i>
<i>ние/мие</i>	<i>нас</i>	<i>не/ме</i>	<i>нас</i>	<i>ни/ми</i>
<i>вие</i>	<i>вас</i>	<i>ве</i>	<i>вас</i>	<i>ви</i>
<i>ѿие/ѿи(ј)а</i>	<i>ниѿ/ниѿ</i>	<i>ѿи/и</i>	<i>ним/ними, ниѿ/ниѿ</i>	<i>им</i>

Белешка: Овде ќе се задржиме само на географската дистрибуција на формите, а функционалната оптовареност на одделните заменски форми ќе ја разгледаме во рамките на синтаксата. Поточно, за преземањето на функцијата датив од страна на кратката заменска форма *ја* (во ЈЗКТ) и на долгите форми *нас* и *вас* (на целата каршијачка територија), како и за аналитичкиот начин на изразување со предлогот *на* како граматички експонент на падежните односи ќе стане збор во делот посветен на синтаксата. Во синтаксата ќе бидат разгледани и другите падежни релации (инструменталната, локативната), т.е. ќе бидат разгледани и предлошките конструкции од типот: *с'о-нима*, *к'ај-ним*, *ѿ'о-ними*, *ѿр'ед-ни-ми*, *'од-ниѿ* итн.

Во врска со географската дистрибуција на формите ќе кажеме дека постои извесна разлика. Имено, долгата дативна форма *ними* (покрај *ним*) се среќава само во југозападниот каршијачки тип. Во селото Јаболци е забележана и формата *нима* (*со-н'има* *ке-д'ојдеи*), а кога станува збор за личната замена за трето лице во женски род, акузативот и дативот имаат иста кратка заменска форма *ја* (*ја рекоф*, *ја видоф*).

Во ЈЗКТ личната замена за прво лице множина има две варијанти: *ние//мие*, а кратката акузативна заменска форма гласи *не//ме*, додека во СИКТ ги сретнавме само формите *ние*, односно *не*. За губењето на синтетските дативни форми *нам*, *вам* (на целата територија), како и за делумното повлекување (во ЈЗКТ) на кратката дативна форма *ѿ*, ќе стане збор во синтаксата.

Полната дативна форма за женски род во СИКТ гласи *незе* (поретко *нејзе*), а во ЈЗКТ се јавува во разновидност *не(ј)зи*.

ЛИЧНО-ПРЕДМЕТНИ ЗАМЕНКИ

Прашални заменки

Овде ги среќаваме следниве прашални заменки: *ӣӣо*; *кој*, *ко(ј)а*, *кое*, *кој*; *чӣв/чӣф*, *чива*, *чиво*, *чиви*; *како̄в/како̄ф*, *как̄ва/как̄фа*, *как̄ви/как̄фи*; *колка̄в/колка̄ф*, *колкава*, *колкаво*, *колкави*; *коцка̄в/коцка̄ф*, *коцкава*, *коцкаво*, *коцкави*; *ко̄џаӣен*, *ко̄џаӣна*, *ко̄џаӣно*, *ко̄џаӣни*.

Општи заменки

Општите заменки забележани во материјалите кои ни стојат на располагање се: *свеӣӣо/сфеӣӣо*, *свекој/сфекој*, *свеко(ј)а/сфеко(ј)а*, *свекое/сфекое*, *свекој/сфекој*, *свечӣф/сфечӣф*, *свечӣва/сфечӣва*, *свечиво/сфечиво*, *свекако̄ф/сфекако̄ф*, *свекаква/сфекаква*, *свекаво/сфекаво*, *свекави/сфекави*.

Неопределени заменки

Во каршијачкиот говор се забележани следниве неопределени заменки: *неӣӣо*, *ӣӣо било*, *ӣӣо да е*; *некој*, *кој било*, *кој да е*, *кој сака нека е*, *нечӣв/нечӣф*, *нечива*, *нечиво*, *нечиви*, *чӣв сака нека е/чӣф сака нека е*, *некако̄в/некако̄ф*, *некаква*, *некаво*, *некави*, *каков било*, *каков да е*, *како̄в/како̄ф сака нека е*.

Показни заменки

Во каршијачкиот говор показните заменки за машки род имаат две варијанти: *овој//овја*, *оној//ојна(онја)*, *ӣој*. За женски род формите се: *ова(ј)а*, *она(ј)а*, *ӣа(ј)а*. За среден род формите: *ова*, *она*, *ӣоа*. Формите за множина се: *овӣје//овӣја*, *онӣје//онӣја*, *ӣӣје//ӣӣја*.

Демонстративните (показните) заменки за машки род имаат општа форма која гласи: *ове̄џа*, *оне̄џа*, во датив: *овему*, *онему*, *нему*. За женски род: *ове(ј)зи*, *оне(ј)зи*, *не(ј)зи*.

ПРИДАВКИ

При разгледувањето на придавките треба да нагласиме дека тие ги добиваат своите граматички карактеристики во зависност од именката што ја определуваат. Оттаму, категориите **род**, **број** и **определеност** за придавките се парадигматски. Категоријата **степен** е специфика за зборовната група придавки.

КАТЕГОРИЈАТА РОД КАЈ ПРИДАВКИТЕ

Придавки од машки род

Граматичката категорија род се изразува со следниве наставки:

-*ø*: *бел, бос, висок, ѓладен, добар, зелен, широк* итн.

-*и*: *биолски, јаѓнешки, селски; божи, козји* итн.

Белешка: Во врска со начините на зборообразувањето на придавките ќе се задржиме подолу. Овде само ќе нагласиме дека качествените придавки без оглед на суфиксот, најчесто, завршуваат на консонант односно, според Видоески, на -*ø* (Видоески, 1992). Исклучок од ова прават качествените придавки *ѓорни, долни* во составите *Горн'и-вешор, Долн'и-вешор, Горн'и-ѓабер, Долн'и-ѓабер* и сл., кои завршуваат на -*и*. На консонант (односно на -*ø*) завршуваат и посесивните придавки образувани со су-фиксите -*оџ/-оф, -еџ/-еф*: *брајџоџ/брајџоф, цареџ/цареф* итн.

Старата определена форма на -*и* за машки род еднина во каршијачкиот говор ја забележивме кај придавките што влегуваат во состав со некое име, односно кај називите на светците (*сфеш-и-Тр'ијун, свеш-и-Ѓорѓија, свеш-и-Илија, свеш-и-Сјас*) или кај прекарите: *Кус'и-Тасе, Црни-В'асе* итн. Како што рековме пого-ре, определената форма на -*и* ја среќаваме и кај придавките што влегуваат во состав на месните имиња: *Долни-Манасиш-и-реџ, Црни-Врџ/Црни-в'рф* итн. Кај вокативот кога придавките влегуваат во состав со именка, исто така се јавува определената форма на -*и*: *чесишиш-и-царе, мили брајш-и* и сл.

Придавки од женски род

Граматичката категорија за означување на придавки од женски род формално се реализира преку наставката -*а*: *бела, боса, болна, висока, ѓладна, добра, зелена, широка* итн.

Вокативни форми, односно форми за обраќање кај придавките од женски род не се забележани.

Придавки од среден род

Како граматичка наставка за означување на придавките од среден род се јавува -*о*: *бело, босо, болно, ѓладно, добро, зелено, широко* итн.

И кај придавките од среден род нема посебни форми за обраќање.

КАТЕГОРИЈА БРОЈ КАЈ ПРИДАВКИТЕ

Множински форми се образуваат со наставката *-и* за сите три рода: *бел, бела, бело – бели; висок, висока, високо – високи; гладен, гладна, гладно – гладни; добар, добра, добро – добри; зелен, зелена, зелено – зелени; широк, широка, широко – широки* итн.

КАТЕГОРИЈА ОПРЕДЕЛЕНОСТ КАЈ ПРИДАВКИТЕ

Категоријата определеност морфолошки се изразува со следниве наставки: *-оӣ, -оџ/-оф, -он* за машки род (*белиоӣ; белиоџ/белиоф; белион* итн.), *-ѝа, -ва, -на* за женски род (*белѝа; белава; белана* итн.), *-ѝо, -во, -но* за среден род (*белѝо; белово; белоно* итн.). Во множина за сите три рода наставките се: *-ѝе, -ве, -не* (*белиѝе; беливе; белине* итн.).

Белешка: Сите придавки се во конгруенција со именката по **род, број и определеност**, освен турските заемки од типот *ѝембе* (за боја што е слична со бојата на цветот на јоргованот), *серѝ*, *чурук* и сл., кои се јавуваат во една форма. Сп. *ѝембе шал, ѝембе блуза, ѝембе јајце; чурук чоек, чурук жена, чурук деѝе* итн.

КАТЕГОРИЈА СТЕПЕН КАЈ ПРИДАВКИТЕ

Степенувањето на придавките се изразува со префиксите *ѝо-* за позитив и *нај-* за суперлатив: *висок – ѝовисок, највисок; висока – ѝовисока, највисока; високо – ѝовисоко, највисоко; високи – ѝовисоки, највисоки*. Членувани: *ѝовисокиоӣ, ѝовисокаѝа, ѝовисокоѝо, ѝовисокиѝе; највисокиоӣ, највисокаѝа, највисокоѝо, највисокиѝе*.

МОРФОНОЛОШКИ ПОЈАВИ КАЈ ПРИДАВКИТЕ

Овде ќе се задржиме на алтернациите 1) на вокалите и 2) на консонантите што се јавуваат како морфонолошки појави кај придавките.

1) Кај вокалите ги забележивме следниве алтернации:

– */e/ - /ø/* кај придавките на *-ен* (< *-ѝнѝ*): *болен : болна, болно, болни; вреден : вредна, вредно, вредни; лесен : лесна, лесно, лесни;*

– /a/ - /ə/ кај придавките на -ар (североисточен тип): иѿар : иѿра, иѿро, иѿри; јадар : јадра, јадро, јадри; модар : модра, модро, модри; мокар : мокра, мокро, мокри;

– /e/ - /ə/ кај придавките на -ер (североисточен тип): иѿер : иѿра, иѿро, иѿри; модер : модра, модро, модри

– /o/ - /ə/ кај придавките на -ор (југозападен тип), -ол, -ок (двата типа): иѿор : иѿра, иѿро, иѿри; модор : модра, модро, модри; ѿоѿол : ѿоѿла, ѿоѿло, ѿоѿли; ѿлиѿок : ѿлиѿка, ѿлиѿко, ѿлиѿки итн.

2) Кај консонантите ги забележавме следниве алтернации:

– /c/ - /c̣/ кај придавките што завршуваат на -сѿ: ѿрос : ѿросѿа, ѿросѿо, ѿросѿи;

– во финална позиција алтернации на безвучни и звучни: блак - блаѿа, блаѿо, блаѿи; млаѿ : млада, младо, млади итн.

ДЕРИВАЦИЈА НА ПРИДАВКИТЕ

Во каршијачкиот говор, како и во другите наши говори, придавките се образуваат на различни начини.

Од материјалите со кои располагаме, овде ќе ги наведеме немотивираниите придавки: бел, бос, криѿ/криф, кус, лош, ѿлаф, ѿврѿ/ѿв^арѿ и др.

Мотивираните придавки се изведуваат со различни суфикси од кои најпродуктивни се: -оѿ/-оф, -еѿ/-еф, -ен, -ски (-чки, -шки), -аѿ/аф, -лиѿ/лиф, -иѿ/-иф, -ок, -лија и др.

Примери со суфиксот -оѿ/-оф, -еѿ/-еф: дедоѿ/дедоф, вујкоѿ/вујкоф, браѿоѿ/браѿоф, ѿаѿкоѿ/ѿаѿкоф, ѿосѿодоѿ/ѿосѿодоф, Киѿраноѿ/Киѿраноф, Аѿанасоѿ/Аѿанасоф, ѿеѿлоѿ/ѿеѿлоф, шѿр^акоѿ/шѿ^ар^акоф, ежоѿ/ежоф, орлоѿ/орлоф, дабоѿ/дабоф, букоѿ/букоф, дреноѿ/дреноф, ореоѿ/ореоф, Јанеѿ/Јанеф, Милеѿ/Милеф и сл.

Примери со суфиксот -ен: волнен/вѿлнен, железен, дрвен/д^арвен, сребрен, зелен, ѿемен, ѿр^акалезен/ш^аркалезен, земјен, ѿлинен и сл.

Примери со суфиксот -ски (-чки, -шки): бунарски, дрварски, жет^аварски, арѿаѿски, селски, ѿолски, шумски, сверски, женски, комѿѿски, ѿешадиски, каурски, циѿански, шѿѿѿарски, македонски, срѿски, буѿарски, мрѿѿоечки/м^арѿѿоечки, чоечки, сиромашки и др.

Примери со суфиксот -аѿ/-аф, комбиниран и со други суфикси: ѿарѿѿалаѿ/ѿарѿѿалаф, кашаѿ/кашаф, крваѿ/к^арваф, ѿурелаѿ/

/ѓурелаф, красѓаѓ/красѓаф, бланѓаѓ/бланѓаф, шуѓаѓ/шуѓаф, белузлаѓ/белузлаф, модрикаѓ/модрикаф и сл.

Примери со суфиксот -иѓ, -лиѓ/-иф, -лиф: брѓиѓ/брѓиф, мувлиѓ/мувлиф, црѓлиѓ/црѓлиф, вошлиѓ/вошлиф, мрѓлиѓ/мрѓлиф, жалозлиѓ/жалослиф и сл.

Примери со суфиксот -лија: борчлија, касмеѓлија/каѓмеѓлија, ѓарајлија, среќлија/среќлија, адеѓлија и сл. Кај придавките изведени со овој суфикс отсуствува категоријата род.

Овде ќе дадеме и примери со суфиксот -ин за изведување придавки од женски род: Сафкин, Таскин, мајкин, бабин, сесѓрин, ѓеѓкин, золвин, ѓускин, шайѓкин, кокошкин, смоквин, ружин и др. Сепак треба да нагласиме дека во текстовите што ги собравме такви примери скоро и да не најдовме, па ни беа потребни дополнителни напори за да утврдиме дали овој суфикс сѐ уште постои како деривациски модел. На крајот дојдовме до сознание дека во свеста на говорителите овој модел сѐ уште е присутен, но образувањата од ваков тип најчесто се заменуваат со употребата на аналитичкиот начин за искажување припадност (потекло и сл.) со предлозите *на* или *од* + именка, па така пообично е да се каже „ниваѓа на//оѓ Сафка“ или „лис оѓ смѓлкфа“ отколку „Сафкинаѓа нива“, односно „смѓлкфин лис“. За ова пошироко во делот посветен на синтаксата.

ПРИСВОЈНИ ЗАМЕНСКИ ПРИДАВКИ

По традиција, овие зборови се вклучуваат во групата на заменките, а во традиционалните граматички описи тие се објаснуваат со терминот **присвојни заменки**. Бл. Конески смета дека терминот **придавска замена** не е соодветен и подобро е тој да се замени со терминот **заменска придавка**, при што „останувањето на зборот *заменска* не се објаснува само со тоа што ни тежи уобичаеноста на стариот термин, ами и со тоа што овие зборови навистина во ред случаи можат да ги заменуваат придавките: Сп.: *Пеѓре влезе во куќаѓа. Неѓоваѓа куќа е ѓолема (месѓо: Пеѓреваѓа куќа е ѓолема)*“, (Конески, 1981).

Присвојните заменски придавки во каршијачкиот говор ги имаат следниве парадигми по род и број: *мој, мо(ј)а, мое, мој, ѓвој, ѓво(ј)а, ѓвое, ѓвој, неѓов/неѓоф, неѓо(в)а, неѓо(в)о, неѓој, не(ј)зин//неѓин, не(ј)зина//не-ѓина, не(ј)зино//неѓино, неѓини//неѓини, наш, наша, наше, наши, ваш, ваша, ваше, ваши, нивни/нифни, нивна/нифна, нивно/нифно*.

Повратната присвојна заменска придавка ги има следниве форми: *свој/свој, своја/своја, свое/свое, свој/свој*. Демонстративните заменски придавки со посесивно значење за машки род гласат: *овеџоф, онеџоф*, а за женски род *ове(ј)зин, оне(ј)зин*.

Количествените заменски придавки имаат две варијанти: *олкаф, олкава, олкаво, олкави*, и: *волкаф, волкава, волкаво, волкави*. Освен тоа, се забележуваат и формите: *оцкаф, оцкава, оцкаво, оцкави* и: *џоцкаф, џоцкава, џоцкаво, џоцкави*, при што акцентот е многу нестабилен. На пример, формите за машки род можат да имаат акцент и на првиот и на вториот слог од крајот на зборот: *џ'оцкаф, џоцк'аф; 'оцкаф, оцк'аф* итн. Кога се членувани, акцентот паѓа на третиот слог од крајот на зборот, односно акцентот е парадигматски. Кај заменките од женски и среден род акцентот може да стои и на вториот и на третиот слог од крајот на зборот, а истото се однесува и на множинските форми: *'олкава, 'олкаво, 'олкави; олк'ава, олк'аво, олк'ави*, итн. Кога се членувани, акцентот редовно паѓа на третиот слог од крајот на зборот.

Качествените заменски придавки во каршијачкиот говор ги имаат следниве форми: *џ'акоџ/џ'акоф, џ'аква/џ'акфа, џ'акво/џ'акфо, џ'акви/џ'акфи; в'акоџ/в'акоф, в'аква/в'акфа, в'акво/в'акфо, в'акви/в'акфи; 'онакоџ/онакоф//он'акоџ/он'акоф, 'онаква/онакфа//он'аква/он'акфа, 'онакво/онакфо//он'акво/он'акфо, 'онакви/онакфи//он'акви/он'акфи; 'инакоџ/инакоф, 'инаква/инакфа, 'инакво/инакфо, 'инакви/инакфи*.

БРОЕВИ

За броевите можеме да кажеме дека тие претставуваат посебна зборовна група со кои „се означува количеството на предметите, било да е тоа точно избројано, било да е само приближно определено“ (Конески, 1981).

Прости броеви: *еден, една, едно; два, две; џри, чеџри, џеџ, шес, седум, осум, девеџ, десеџ; идинаесе, дванаесе, џринаесе, чеџрнаесе/чеџ^арнаесе, џеџнаесе, шеснаесе, седумнаесе, осумнаесе, девеџнаесе; дваесе, џриесе, чеџриесе, џедесе, шеесе, седумдесе, осумдесе, деведесе//девеесе; сџо, иџадо//иџада/ил'адо//ил'ада* итн.

Редни броеви: *џрџ/џ^арф, џрва/џ^арва, џрво/џ^арво, џрви/џ^арви; фџор, фџора, фџоро (покрај друџ, друџа, друџо); џреџ/џре-*

ӣи, ӣреӣа, ӣреӣо, ӣреӣи (покрај *ӣре^ік, ӣре^іка, ӣре^іко, ӣре^іки*), *чей̄ӣи* итн.

Броеви за одредена бројност за лица од машки род: *дваӣца, ӣроӣца, чей̄ворица, ӣеӣина, шес̄ӣина, сед'ум-дуӣи, ос'ум-дуӣи, девей̄ина, десей̄ина* итн.

Броеви за изразување приближна бројна вредност: *два-ӣри* (за м.р.), *две-ӣри* (за ж. и ср. род), *ӣри-чей̄ӣри, ӣе-ч-ес, седум-осум.*

Овде се среќаваат и формите: *обајцаӣа; обаӣа, обеӣе.*

ГЛАГОЛИ

КЛАСИФИКАЦИЈА НА ГЛАГОЛИТЕ СПОРЕД ПРЕЗЕНТСКАТА ОСНОВА

Што се однесува до глаголите, можеме да констатираме дека во основа се чуваат сите три глаголски групи, со тоа што имперфективните глаголи, кои во стандардниот јазик имаат наставка *-ува*, овде завршуваат на *-уе* и спаѓаат во *е*-група. Друга специфична појава е тоа што во југозападниот тип глаголите од *е*- и *и*-група во 2 л. мн. императив имаат два основни вокала *и* и *е*: *куй̄ӣӣе* и *куй̄е̄ӣе*, *речӣӣе* и *рече̄ӣе* и сл.

Глаголи од *а*-група: *вика, г̄леда, заг̄леда, ӣрег̄леда, ӣог̄леда, дог̄леда, виг̄а/виг̄а, жвака, г̄ал̄ӣа, слуша, фа^іка, ӣрефа^іка, ӣофа^іка, зафа^іка, зема/зима, ӣозема/ӣозима, доа^іга, влаг̄а, излаг̄а, заборава, дума, насира, чува, ро^іга/ра^іга* и др.

Глаголи од *е*-група: *ӣлаче, расӣлаче, јаде, изеде, дојаде, ӣрејаде, најаде, ӣријаде (се), рече, ӣререче, дорече, нарече, ӣрае, г̄ризе, изг̄ризе, заг̄ризе, ӣрег̄ризе, дог̄ризе, чуе, дочуе, даде, ӣредаде, земе, иде, влезе, влегуе, излезе, излегуе, куй̄уе, сӣриже, ӣолче/ӣалче, насре* и др.

Глаголи од *и*-група: *збори, куй̄и, држи, задржи, оди, дооди, седи, сӣои, ӣосӣои, диши, крчи/г̄рчи, ӣамей̄и/ӣанӣи (<ӣам̄ӣи < ӣамей̄и), мисли, цаголи* и др.

МОРФОЛОШКИ ФОРМИ НА ГЛАГОЛИТЕ

Глаголот е најсложената структура во нашиот јазичен систем, кој за разлика од другите менливи зборови, каде што имаме голема морфолошка упростеност, се јавува со обилна разновидност на формите (Конески, 1981).

Основни граматички категории кај глаголот се: **вид, време, начин, лице, број и род**. Категоријата **злог** ќе ја разгледаме во синтаксичкиот дел во рамките на дијалезата.

Белешка: Во рамките на овој дел, каде што се задржуваме на формалната страна при описот, редно е да кажеме дека во натамошниот текст ќе ги користиме традиционалните латински термини со кои ќе ги означуваме глаголските форми, а не нивната содржина, т.е. станува збор за опозиција форма : функција.

Грамматичка категорија вид

Овде ќе се задржиме само на морфолошката страна на видската категорија, одделувајќи ја од другите елементи на функционално-семантичката категорија аспект. Видските разлики се предаваат на два начина: со додавање на префикси (префиксација) и со додавање на суфикси (суфиксација). Инаку, видската разлика се открива во самите глаголски форми. Со ова навлегуваме во глаголската деривација, за што ќе стане збор подолу. Овде ќе ги дадеме само активните морфеми за образување на свршени од несвршени глаголи и спротивно.

Образувањето на свршени од несвршени глаголи се нарекува перфективизација, а во каршијачкиот говор таа се реализира со префиксацијата и со суфиксацијата. Бидејќи префиксацијата внесува и други промени, освен видските, а не постојат формални критериуми за изделување на префиксните видски парови, неа ќе ја разгледаме во рамките на деривацијата на глаголот. Во рамките на суфиксната деривација овде ќе се задржиме на оние суфикси со чија помош се менува само видското значење на глаголот.

Во каршијачкиот говор во образувањето на свршени глаголи од несвршени активно учество има суфиксот *-не*. Овој суфикс не само што го менува видот на мотивирачкиот глагол, туку внесува и модификација во неговото значење. Според тоа, глаголите образувани со суфиксот *-не* ги имаат следниве значења:

– дејството означено со основниот глагол, кое се сфаќа како низа од еднородни постапки, овде се извршува еднократно: *боцне* – *боцка*, *викне* – *вика*, *џибне* – *џиба*, *џракне* – *џрака*, *делне* – *делка*, *кајне* – *каје*, *касне* – *каса*, *маукне* – *маука*, *ријне* – *рија*, *скокне* – *скока*, *џројне* – *џроја*, *чукне* – *чука* итн.

– моментно извршување на дејството означено со основниот глагол, или неговиот почетен момент: *дувне/дуфне* –

дува, зобне – зоба, јурне – јури, лејне – леја, њикне – њика, седне – седи итн.

– извршување на дејство во мала мера, кое зависно од контекстот, може да биде сфатено и како еднократност на дејството: *џребне – џребе, џризне – џризе, дремне – дреме, нишне – ниша, сџруње – сџруже* итн.

Образувањето на несвршени глаголи од свршени со помош на суфикси се нарекува имперфективизација, а тоа е процес во кој глаголите од свршен вид добиваат свој парник, несвршен по вид, т.е. се образуваат видски парови. Имперфективизацијата може да се смета како флексиска категорија на глаголот поради тоа што образувањето на суфиксните видски парови „се карактеризира со голема регуларност и специјализираност на видообразувачките средства“, при што глаголските форми се сооднесни по вид, а идентични по своето лексичко значење (Конески, 1995: 156). Во каршијачкиот говор имперфективизацијата на свршените глаголи се врши со суфиксите *-а (-ја), -ава (-јава), -ва, -уе*, од кои најпродуктивен е суфиксот *-уе*. При образувањето на несвршени глаголи од свршени се јавуваат и морфолошки промени на тематските вокали, а кај некои глаголи се забележуваат и алтернации на вокалите во коренските морфеме, како и алтернации на тематските консонанти. Во продолжение ќе дадеме неколку примери за суфиксите:

-а: зема – земе, забора(в)а/забрава – заборај/забрај, остиа(в)а – остиај, њуштиа – њушти, њура – њури; со алтернација на тематските *џ, џ* во *ќ, џ* пред суфиксот *-ја: враќа/враќа – враји, џлаќа/џлаќа – џлаји, џраќа/џраќа – џраји*; со алтернација на вокалите во коренските морфеме: *(а – о) џроџо(в)ара – џроџо(в)ори, џоџаџа/џоџаџа – џоџоди, раџа/раџа/роџа* (последнава форма само во ЈЗКТ) – *роди; (а – е) влаџа/влеџуе – влезе, облака – облече, соблака – соблече; (и – е) збира – збере, зима – земе, избира – избере, џосџила – џосџеле, разбира – разбере, собира – собере; (и – џ) бодина – бодне, зајина – зајне, зајина – зајне, назира – насре, сџојина – сџојне, удира – удри, умира – умре;*

-ва: доде(в)а – додее; заџрева – заџрее, засџива – засџие, измива – измива, исџива – исџие, ојива – ојие, џовива – џовие, џосева – џосее, убива – убие, узрева – узрее; посебен модел со суфиксот *-ва* прават имперфективните глаголи изведени од перфективни глаголи со општ дел на консонант: *дава – даде, клава – кладе, крева – крене, џродава – џродаде* итн.

– со проширен суфикс *-ава (-јава)*: *венчава – венча, виџава – види, ѓрешава – ѓреши, сеќава/сеќава – сеиши*; и со промена *сӣ – шӣ*: *ѓошӣава/ѓошӣева – ѓосӣи, крӣшӣава/крӣшӣева/к^арӣшӣава/к^арӣшӣева – крсӣи/к^арсӣи, ѓрошӣава/ѓрошӣева – ѓросӣи*;
-уе: *влезе – влеѓуе, врзе/в^арзе – врзуе/в^арзуе, ѓлави – ѓлавуе, дари – даруе, јави – јавуе, кажа – кажуе, киниса – кинисуе, куйи – куйуе, нареди – наредуе, ѓраша – ѓрашуе, ѓрикажа – ѓрикажуе, разнесе – разнесуе, сӣане – сӣануе*.

Непредикативни глаголски форми (инфинитни глаголски форми)

Прегледот ќе го започнеме со инфинитните глаголски форми (глаголскиот прилог, глаголската придавка, глаголската именка и глаголската *л*-форма). Се решивме за ваков пристап од причина што заедничко за сите нив е тоа што не ја поседуваат граматичката категорија лице, а дел од нив учествуваат во градењето на сложените глаголски конструкции.

Глаголски ѓприлог – Глаголскиот прилог во каршијачкиот говор завршува на наставката *-јке*: *одејке, носејке, ѓлеӣејке*. Во *а*-група се јавува вокалот *а* како основен (*ѓледајке, коѓајке*), а во *е*- и *и*-група се јавува основниот вокал *е* (*ѓлеӣејке, носејке*).

За глаголскиот прилог карактеристично е тоа што тој се образува од несвршени глаголи и „покажува дејство што се врши едновременно со дејството изразено од личната глаголска форма во реченицата, и дека двете дејства се сврзуваат со еден подмет“ (Конески, 1981: 447): *Коѓајке во нивана Дреѓоска најдоф една ѓшурска лира*.

Но, во овој говор забележавме и примери кога со глаголскиот прилог се искажува и неедновременост на дејствата: *Куме Вучко, ѓусӣо д-осӣане, ми се досади деѓа крӣшӣевајке, ѓа ме викааӣ деѓа да к^арӣшӣеам*. Во овој случај со глаголскиот прилог се означува дејство што се повторувало во минатото наспроти дејството, кое допрва треба да се реализира.

Глаголска ѓпридавка – При образувањето на глаголската придавка нема специфики. Глаголската придавка се образува со наставките: *-н, -на, -но, ни; -ӣ, -ӣа, -ӣо, -ӣи*. Примери: *удрен, удрена, удрено, удрени; чукнаӣ, чукнаӣа, чукнаӣи, чукнаӣи*.

Глаголските придавки во каршијачкиот говор, а и воопшто, често се употребуваат во конструкции со помошните глаголи *сум* и *има*, кои изразуваат резултативност, па затоа можеме да забележиме една развиена нијанса на резултативност: *Роден*

сум во село Јабџце, во најбедна фамилија; Во Скопје имам одено само еднаш.

Глаголска именка – Глаголската именка ја сафаќаме како инфинитна проста глаголска форма којашто го именува глаголското дејство и претставува интегрален дел на глаголската парадигматика. Овде нагласуваме дека го прифаќаме терминот глаголска именка за означување на образувањата на *-ње*, кој во македонската лингвистичка традиција е веќе длабоко зацврстен.

Во каршијачкиот говор глаголската именка се образува со наставката *-ње* (СИКТ), односно *-јне* (ЈЗКТ) од несвршени глаголи. Глаголската именка може да се изведе и од свршен глагол преку имперфективизацијата со суфиксот *-уе*, со што се потврдува парадигматското присуство на оваа глаголска форма. Во *а*-група се јавува вокалот *а* како основен, а во *е*- и *и*-група се јавува основниот вокал *е*: *вика – викање/викајне; бере – берење/берејне; носи – носење/носејне*.

Глаголска л-форма – Познато е дека глаголската *л*-форма во современиот јазик претставува репрезент на минатиот активен партицип од стариот јазик, кој се образувал со наставката од инфинитивната (аорисна) основа. Во современиот јазик постојат форми за трите рода: *молил, молила, молило*, а во множествената родовата разлика се неутрализирила. За современиот јазик карактеристично е и тоа што глаголската *л*-форма кај глаголите од *и*- и *е*-група се изведува не само од некогашната аорисна основа, туку и од имперфектна основа, па така имаме *молил : молел*.

Во каршијачкиот говор глаголската *л*-форма се изведува и од аорисна и од имперфектна основа, но опозицијата по вид е прилично расколебана. Така, за глаголот *моли*, има образување на *л*-формата само од имперфектна основа: *молел, молела, молело, молеле*. Глаголот *знае*, кој во литературниот се употребува само со несвршената *л*-форма, овде се употребува и со формата *знал* (необична за литературниот јазик): *Ја не сум знал што сум*.

Категориите начин и време (предикативни глаголски форми)

Тргнувајќи од ставот (кој во современата лингвистичка концепција е општоприфатен) дека категоријата време е во подредена позиција во однос на категоријата начин, се определуваме глаголските форми прво да ги дефинираме врз основа на

нивната модална (не)маркираност, а потоа да ја определиме нивната темпорална карактеристика. На почетокот ќе бидат разгледани индикативните конструкции (кои, од своја страна, можат да бидат 1) морфолошки и 2) перифрастични) како модално немаркирани, а потоа ќе бидат разгледани модално маркираните конструкции (кои исто така можат да бидат морфолошки и перифрастични).

Под категоријата начин го подразбираме односот на говорителот кон дејството што го соопштува, а категоријата време ја сфаќаме како 1) сооднос на дејството (или настан, состојба...) за кое станува збор со моментот на зборувањето и 2) сооднос на дејството (настанот, состојбата...) за кое станува збор со некое друго дејство (или настан, состојба...) во минатото или во иднината.

Модално немаркирани (индикативни) конструкции

Како индикативни (модално немаркирани) ги сметаме оние глаголски форми (или конструкции) со кои се изразува дејство кое објективно се реализира во сегашноста или се реализирало во минатото. На индикативот му припаѓаат формите на презентот, аористот, имперфектот (прости глаголски форми), на перфектот и на плусквамперфектот (сложени глаголски форми).

Морфолошки конструкции (ѝпросѝи глаголски форми) – Прегледот ќе го започнеме со модално немаркираните морфолошки (синтетски) конструкции, односно со простите глаголски форми. Како што рековме, при формалниот опис ќе се служиме со латинската традиционална терминологија (само во насловите во загради ќе ги даваме наспоредно и македонските термини). Во рамките на простите глаголски форми ќе ги разгледаме презентот, аористот и имперфектот.

Презентѝ (сегашно време) – Во каршијачкиот говор парадигмата на презентските форми во трите глаголски групи гласи:

– од несвршени глаголи:

а-група	и-група	е-група
едн. 1 л. <i>беџам</i>	<i>варам</i>	<i>ѝредам/кажуам</i>
2 л. <i>беџаиш</i>	<i>вариш</i>	<i>ѝредеш/кажуеиш</i>
3 л. <i>беџа</i>	<i>вари</i>	<i>ѝреде/кажуе</i>
мн. 1 л. <i>беџаме</i>	<i>вариме</i>	<i>ѝредеме/кажуеме</i>
2 л. <i>беџаѝе</i>	<i>вариѝе</i>	<i>ѝредеѝе/кажуеѝе</i>
3 л. <i>беџа:ѝ</i>	<i>варайѝ</i>	<i>ѝредаѝ/кажуаѝ</i>

Во парадигмата ги вклучуваме и формите од свршени глаголи (т.н. блокирани форми): ...речам, ...речеи, ...рече; ...речеме, ...речѝе, ...речай̃.

Во каршијачкиот говор се забележува тенденција за генерализирање на наставката -м во 1 л. еднина, иако во југозападниот тип кај постарите говорители понекогаш можат да се забележат форми без -м. Што се однесува до 3 л. еднина, таму ситуацијата е малку посложена бидејќи наставката -и̃ може да се забележи само кај некои глаголи од типот рече, дојде и сл. во комплементарните дел реченици со да како комплементарен оператор: *Му рекоф да доеи̃ кај мене.(!)*, што не е случај кај конструкциите со ќе. Наставките за другите лица се исти како и во стандардниот јазик.

Аорис̃и̃ (мина̃и̃о о̃йределено свршено време) – Од морфолошки аспект формите на аористот можеме да кажеме дека се образуваат со наставките:

	Еднина	Множина
1 л.	-ѣ/-ф	-вне/-фне
2 л.	-Ѧ	-ѣи̃е/-ф̃и̃е
3 л.	-Ѧ	-аа (-а:), -оа, -ја

Кај глаголите од а-група основниот вокал се запазува низ целата промена, па затоа тие и немаат раздели: *за̃гледаѣ/за̃гледаф, за̃гледа, за̃гледа; за̃гледавне/за̃гледафне, за̃гледаѣи̃е/за̃гледаф̃и̃е, за̃гледа:*.

Глаголите од и-група разликуваат три раздела:

и-раздел (*и̃раи̃и̃ф, з̃газиф, з̃греи̃и̃ф*),

е-раздел (*ос̃и̃ареф, оз̃дравеф, из̃гореф*),

а-раздел (*броаф, с̃и̃оаф, лежаф, доближаф*).

Глаголите *види, седи*, имаат основен вокал о/е, а глаголот *скрои* спаѓа во и-раздел (*скроиф*).

Глаголите од е-група имаат четири раздели:

а-раздел (*и̃аднаф, викнаф, кренаф, засукаф, и̃лакаф, кажаф*).

Во овој раздел спаѓаат и глаголите *измолзаф, и̃о̃и̃с̃и̃рижаф*, кои во стандардниот јазик не спаѓаат во овој раздел, т.е. имаат двојни форми: *измол̃гов, измолзив; и̃о̃и̃с̃и̃ри̃гоф, и̃о̃и̃с̃и̃рижив*.

е-раздел (*умреф, вовреф, зовреф, со̃и̃реф*)

о/е-раздел (*и̃екоф, рекоф, сле̃гоф, дадоф, и̃ле̃и̃оф*)

-Ѧ-раздел, т.е. без основен вокал (*чуф, измиф, ис̃и̃риф, и̃ознаф, ис̃и̃каф, со̃и̃и̃ф*).

Имперфект̄ (мина̄то о̄пределено несвршено време) – Формите на имперфектот се образуваат со помош на следниве наставки:

	Еднина	Множина
1 л.	-ѣ/-ф	-вне/-фне
2 л.	-ше	-ѣше/-фше
3 л.	-ше	-аа (а:), -еа

Овде разликуваме две имперфектни основи, и тоа, за *а*-група се јавува вокалот *а*, а за *е*-/*и*-група се јавува *е*:

а-група	и-група	е-група	
ѣлѣаф	збореф	јадеф	куѣуеф
ѣлѣаше	збореше	јадеше	куѣуеф
ѣлѣаше	збореше	јадеше	куѣуеше
ѣлѣавне	зборефне	јадефне	куѣуефне
ѣлѣафше	зборефше	јадефше	куѣуефше
ѣлѣа:	збореа	јадеа	куѣуеја

Гласот *ј*, како што можеме да забележиме, се јавува кај глаголите во 3 л. множина, во позиција меѓу *-еа*, ако општиот дел завршува на вокал. Понекогаш се слуша мал призвук на *ј* и кај глаголите од консонантските основи.

Формите на помошниот глагол *сум* во имперфект гласат вака: *беѣ/беф*, *беше*, *беше*; *бевне/бефне*, *беѣше/бефше*, *беа*.

Перифразични конструиции (сложени глаголски форми) – Претходно ги разгледавме морфолошките (синтетските) конструкции, односно простите глаголски форми, а сега ќе се задржиме малку и на перифрастичните (аналитичките) конструкции, т.е сложените глаголски форми.

Перфект̄ (мина̄то нео̄пределено време) – Во рамките на перфектот ќе ги разгледаме 1) конструкции коишто се образуваат од презентските форми на глаголот *сум*//*су* и глаголската *л*-форма, т.н. перфект I (или *л*-перфект), 2) конструкции коишто се образуваат од презентските форми на глаголот *има* и глаголската *-н/-ӣ-* придавка, т.н. перфект II (или *има*-перфект II) и 3) конструкции коишто се образуваат од презентските форми на глаголот *сум*//*су* и глаголската *-н/-ӣ-* придавка (т.н. *сум*-перфект II).

Перфект̄ I (л-перфект̄) – *Л*-перфектот се образува со презентските форми на помошниот глагол *сум* и глаголската *л*-форма на глаголот што се менува. Во каршијачкиот говор помошниот глагол *сум* не се јавува во 3 л. едн. и мн., а во зависност од тоа дали е глаголската *л*-форма од свршен или несвршен вид

имаме свршен или несвршен л-перфект: *сум кажал, сум рекол, сум видел; сум гледал, сум работел, сум печалел* итн. Инаку, парадигмата на л-перфектот изгледа вака:

	Форми од свршен вид		Форми од несвршен вид	
	а-група		а-група	
	Еднина	Множина	Еднина	Множина
1 л.	<i>сум/су дочекал</i>	<i>сме/сне дочекале</i>	<i>сум/су чекал</i>	<i>сме/сне чекале</i>
2 л.	<i>си дочекал</i>	<i>сѝе/сфе дочекале</i>	<i>си чекал</i>	<i>сѝе/сфе чекале</i>
3 л.	<i>дочекал, -а, -о</i>	<i>дочекале</i>	<i>чекал</i>	<i>чекале</i>
	и-група		и-група	
	Еднина	Множина	Еднина	Множина
	Еднина	Множина	Еднина	Множина
1 л.	<i>сум/су работѝил</i>	<i>сме/сне работѝиле</i>	<i>сум/су работѝел</i>	<i>сме/сне работѝеле</i>
2 л.	<i>си работѝил</i>	<i>сѝе/сфе работѝиле</i>	<i>си работѝел</i>	<i>сѝе/сфе работѝеле</i>
3 л.	<i>работѝил, -а, -о</i>	<i>работѝиле</i>	<i>работѝел, -а, -о</i>	<i>работѝеле</i>
	е-група		е-група	
	Еднина	Множина	Еднина	Множина
	Еднина	Множина	Еднина	Множина
1 л.	<i>сум/су (ѝо)знал</i>	<i>сме/сне (ѝо)знале</i>	<i>сум/си знаел</i>	<i>сме/сне знаеле</i>
2 л.	<i>си (ѝо)знал</i>	<i>сѝе/сфе (ѝо)знале</i>	<i>си знаел</i>	<i>сѝе/сфе знаеле</i>
3 л.	<i>(ѝо)знал, -а, -о</i>	<i>(ѝо)знале</i>	<i>знаел, -а, -о</i>	<i>знаеле</i>

Формите на л-перфектот, континуант на стариот словенски перфект, ги среќаваме употребени во две функции: за кажување и за прекажување.

Белешка: Воопшто за функциите на сите времиња ќе стане збор во делот посветен на синтаксата.

Перфект II (има-ѝерфект II; сум-ѝерфект II) – Конструкциите образувани од глаголот *има* (негирано: *нема*) и глаголската *-н/-ѝ-* придавка се развиле во оние македонски дијалекти кои се наоѓаат на територијата каде што јазичното влијание на соседните балкански народи е во голема мера одраз на животот во билингвална (или мултилингвална) средина. Оттаму логично е да се очекува силна јазична интерференција кај говорителите кои знаеле два и повеќе јазици. Во таква јазична средина балканскиот тип перфект образуван од личните форми на глаголот *habere* во презент и минат пасивен партицип се развил и во македонските дијалекти. Центарот на ваквите иновации во македонскиот јазичен систем е југозападното наречје каде што категоријалниот систем ни се претставува со повеќе парадигми во чиј состав влегува глаголот *има* и глаголската *-н/-ѝ-*придавка во среден род. Каршијачкиот говор во однос на овие образувања претставува периферија бидејќи влијанието на несловенските балкански елементи не е толку силно изразено. Во прилог на ова сведочат материјалите што ги собравме, како и

индексите по односните прашања составени според *Прашал-никој* за *Македонскиот дијалектен аџлас* изработен од академик Божидар Видоески. Имено, во картотеката на Одделението за дијалектологија за пунктовите 151 (Нова Брезница) и 155 (Ракотинци) се вели дека конструкциите со *има* се познати, но многу ретко се употребуваат.

Перфектот II (*има*-перфектот II) во каршијачкиот говор се образува од презентските форми на глаголот *има* и глаголската *-н/-ӣ-*придавка што завршува на *-о* како морфолошки показател за среден род. Сепак, се забележуваат и примери во кои глаголската придавка ги чува своите граматички признаци, стапувајќи во конгруентна врска со именката на којашто се однесува. Сп. ...'*има сѝо-ш'еесей̄ к'у'ч'и најр'аени за-с'едејне*,... Ова покажува дека кај говорителите сè уште постои чувството за придавскиот карактер на *participium praeteriti passivi*. Парадигмата на овој тип перфект изгледа вака:

	Форми од свршен вид	Форми од несвршен вид
Еднина		
1 л.	<i>имам ѝојдено</i>	<i>имам одено</i>
2 л.	<i>имаш ѝојдено</i>	<i>имаш одено</i>
3 л.	<i>има ѝојдено</i>	<i>има одено</i>
Множина		
1 л.	<i>имаме ѝојдено</i>	<i>имаме одено</i>
2 л.	<i>имай̄е ѝојдено</i>	<i>имай̄е одено</i>
3 л.	<i>имаа̄и ѝојдено</i>	<i>имаа̄и одено</i>

Посебен тип перфект (т.н. *сум*-перфект II) претставуваат конструкциите составени од помошниот глагол *сум* и глаголската придавка. *Сум*-перфектот II се образува со презентските форми на помошниот глагол *сум* и глаголската *-н/-ӣ-*придавка, којашто се менува по род и број. Парадигмата на овој тип перфект изгледа вака:

	Форми од свршен вид	Форми од несвршен вид
Еднина		
1 л.	<i>сум/су (ѝо)расна̄ӣ, -а, -о</i>	<i>сум/су расне̄ӣ, -а, -о</i>
2 л.	<i>си (ѝо)расна̄ӣ, -а, -о</i>	<i>си расне̄ӣ, -а, -о</i>
3 л.	<i>е (ѝо)расна̄ӣ, -а, -о</i>	<i>е расне̄ӣ, -а, -о</i>
Множина		
1 л.	<i>сме/сне (ѝо)расна̄ӣи</i>	<i>сме/сне расне̄ӣи</i>
2 л.	<i>сѝе/сфе (ѝо)расна̄ӣи</i>	<i>сѝе/сфе расне̄ӣи</i>
3 л.	<i>се (ѝо)расна̄ӣи</i>	<i>се расне̄ӣи</i>

Плусквамѿперфектѿ (ѿредминаѿо време) – Плусквамперфектот од своја страна ги опфаќа конструкциите од типот *бев ѿишувал/бев најѿишал* (т.н. плусквамперфект I) и конструкциите од типот *имав ѿишувано/имав најѿишано* (т.н. плусквамперфект II).

Плусквамѿперфектѿ I (беше-ѿплусквамѿперфектѿ) – Во граматаката на Конески (Конески, 1981: 481) за плусквамперфектот се вели дека се образува од формите за минато несвршено време на помошниот глагол *сум* и *л*-формата, обично, од свршен глагол:

1 л.	<i>бев дошол</i>	<i>бевме дошле</i>
2 л.	<i>беше дошол</i>	<i>бевѿе дошле</i>
3 л.	<i>беше дошол</i>	<i>беа дошле</i>

Во нашиов случај се определивме за терминот *беше*-плусквамперфект, бидејќи тој за сите лица се образува со имперфектната форма во 3 л. еднина од глаголот *сум* + глаголска *л*-форма (обично од свршен глагол):

беше дошол, дошла, дошло, дошле

беше ранил, ранила, ранило, раниле

беше седнал, седнала, седнало, седнале

беше заврѿел, заврѿела, заврѿело, заврѿеле

беше смачкал, смачкала, смачкало, смачкале

беше исѿерал, исѿерала, исѿерало, исѿерале

беше избеѓал, избеѓала, избеѓало, избеѓале

беше ѿушѿил, ѿушѿила, ѿушѿило, ѿушѿиле

беше бил, била, било, биле (овие форми се несвршени, но имаат двојна улога).

Белешка: Бл. Конески (Конески, 1981) вели дека „формите за предминато време можат да се употребат за прекажаност тогаш кога во нив формата од помошниот глагол се сведува само до службата на еден стилски елемент. А пак најизразито таков случај е кога во сите лица се јавува *беше*.“ Каршијачкиот говор ги познава само плусквамперфектните форми со *беше*, а ваквата употреба е честа во дијалoшки форми кога говорителите ја потенцираат прекажаноста на дејството или настанот. За функциите на *беше*-плусквамперфектот повеќе информации ќе дадеме во делот посветен на синтаксата.

Плусквамѿперфектѿ II (имав-ѿплусквамѿперфектѿ) – Конструкциите од имперфектните форми на глаголот *има* и глаголската *-н/-ѿ*-придавка во литературата често се среќаваат под името

плусквамперфект II. Во каршијачкиот говор овие конструкции се ретка појава, но сепак можат да се сретнат:

	Форми од свршен вид	Форми од несвршен вид
Еднина		
1 л.	<i>имаџ/имаф ѿјдено</i>	<i>имаџ/имаф одено</i>
2 л.	<i>имаше ѿјдено</i>	<i>имаше одено</i>
3 л.	<i>имаше ѿјдено</i>	<i>имаше одено</i>
Множина		
1 л.	<i>имавне/имафне ѿјдено</i>	<i>имавне/имафне одено</i>
2 л.	<i>имаџѿе/имафѿе ѿјдено</i>	<i>имаџѿе/имафѿе одено</i>
3 л.	<i>имаа ѿјдено</i>	<i>имаа одено</i>

Модално маркирани конструкции

Како модално маркирани ги сметаме оние глаголски форми (или конструкции) со кои искажаното дејство или настан не се прикажува како реален факт од сегашноста или минатото, туку со нив се искажува намера, претпоставка, очекување, двоумење или неверување дека некое дејство можело да се случи во минатото или пак дека може да се случи во иднината. Форми со кои се изразува модалноста се: императивот, прохибитивот, кондиционалот, субјунктивот и имперцептивот.

Морфолошки конструкции

Имѿераѿив (зайоведен начин) – На македонската јазична територија императивот се изразува со морфолошки форми (за 2 л. едн. и мн.) и со перифрастични императивни конструкции.

Во каршијачкиот говор морфолошките форми кај глаголите од *а*-група се образуваат на тој начин што во 2 л. едн. на основниот вокал му се додава наставката -*ј*: *викај*, *гледај/глеј*, *жвакај*, *голиѿај/ѓалиѿај* и сл. За 2 л. мн. се додава наставката -*јѿе*: *викајѿе*, *гледајѿе/глејѿе*, *жвакајѿе*, *голиѿајѿе/ѓалиѿајѿе* и др.

Погоре кажавме дека во југозападниот каршијачки тип глаголите од *е*-/*и*-група, во 2 л. мн. имаат два основни вокала за образување на императивот, *и* и *е*: *куѿиѿе* и *куѿеѿе*, *речиѿе* и *речеѿе*. Примери:

Кажѿѿе шѿѿо-к'ажѿѿе м'укаѿѿа!

Гадѿѿе од-ѿр'аоф!

'Одиѿѿе д'ома, вл'езѿѿе!

Каж'еѿе-му на-Душана да-д'оеѿѿ.

'Ова сир'ејнево, јад'еѿе-ѿо да-не-се-р'асѿѿе.

Примериве што досега ги забележивме нè упатуваат на едно вакво размислување – ако по глаголот нема кратка заменска форма тогаш основниот вокал е *и*, како во примерот *Кажиӣе ӣӣо кажӣӣе мука̄ӣа!* – доколку по глаголот во императив се јави кратка заменска форма со која се образува акцентска целост тогаш се јавува вокалот *е*. Ни се чини дека причините за оваа појава треба да се бараат во две насоки: 1) влијанието на соседните говори (бидејќи се работи за преодна област каде што безброј јазични црти се вкрстуваат, па оттаму и нивното влијание врз конкретниов говор), 2) ритмизацијата на акцентските целости. Сето ова бара едно подлабоко и потемелно проучување за да можеме со сигурност да кажеме нешто повеќе во врска со конкретнава појава.

Што се однесува до 2 л. едн. кај глаголите од *и*- и *е*-група во императив се јавува *и*, освен кај глаголите од вокалните основи каде што се јавува наставката *-ј*, а истото се однесува и за 2 л. мн. каде што се јавува наставката *-јӣе*: *чуј – чујӣе*, *број – бројӣе*. Кај глаголот *држи* отпаѓа наставката *-и*, па така имаме: *дрш/др̄ӣӣе* – *дрӣӣе/др̄ӣӣе*.

Императивот се искажува и со перифрастични конструкции од типот *да* + презент: *Да гласаш за крил'а*, при тоа од особено значење е интонацијата преку која осознаваме дали се работи за заповед, молба, совет или поттик:

„Ај да-се-йрош'е̄ӣаме кумо Лисо!“

Да-им-к'ажеш на сел'анӣӣе да-д'ојда̄ӣ!

Императивот често го среќаваме и во функција на т.н. наративен императив, каде што се зборува за минати дејства, при што изостанува конгруенцијата по лице и број:

И 'овија 'удри, 'удри, м'авај, д'ури не-ја-о̄ӣе̄ӣале м'ечка̄ӣа.

Императивот се оформува и со *нека* + презент, и тоа како со глаголи од несвршен вид, така и со глаголи од свршен вид. Ова, пред сè, се однесува за третото лице, при што, се разбира дека заповедта е изразена посредно:

Нека-д'ојде С̄ӣ'ојан да-му-џи-д'а:м ком̄ӣ'ирӣӣе.

Перифрастични конструкции

Прохибӣӣив – Прохибитивот, т.е. начинот за искажување на забрана со вградена компонента на *не*, го разгледуваме како самостојна големина за која не може да се каже дека е еднаква на збирот од *не* + императив. За разлика од индикативот, негацијата кај прохибитивот не се јавува само како надграден преди-

кат туку таа е подлабоко вградена во самата конструкција и е дел од конститутивниот предикат (Гајдова, 2002: 11).

Во каршијачкиот говор разликуваме неколку начини на градење на прохибитивот:

- 1) *не* + императив за 2 л. еднина и множина,
- 2) *нека* + *не* + презент за 3 л. еднина и множина,
- 3) *немој* + *да* + презент за 2 л. еднина и
немојше + *да* + презент за 2 л. множина

Кондиционал (ќе-консџрукции) – Ќе-конструкциите, според македонската граматичка традиција, се претставуваат како конструкции на футурот, кој е опфатен во рамките на индикативот. Во лингвистиката од поодамна се поставува прашањето дали футурот спаѓа во индикативот (начин со кој се соопштуваат реални, фактивни искази) или во рамките на неиндикативните (модално маркираните) конструкции. На ова прашање посебно внимание му посветуваат балканолозите од причина што во балканските јазици футурот се образува со партикули коишто во себе носат модален карактер, т.е. потекнуваат од модалниот глагол *velle*. Таков е случајот и со партикулата *ќе* во македонскиот јазик, која историски гледано е петрицифирана форма за 3 л. еднина презент од глаголот *хџтџти.

Сфаќајќи го индикативот како одраз на објективната стварност, конструкциите што означуваат идност не можат да се потврдат во реалноста, што значи дека тие имаат модален карактер. Оттука *ќе*-конструкциите ги карактеризираме како модално маркирани со коишто се претпоставува, се очекува да се оствари некое дејство. Тие најчесто се дел од аподозата на условниот период, при што искажуваат дејство коешто треба да се реализира ако се исполни условот во протазата. Воопшто, *ќе*-конструкциите секогаш подразбираат одреден услов што треба да се исполни за да се реализира дејството што е означено со нив, без оглед на тоа дали е условот експлицитно искажан во реченицата. Оттука произлегува постериорниот карактер на *ќе*-конструкциите којшто е карактеристичен за сите модални конструкции. Од тие причини *ќе*-конструкциите ги разгледуваме во рамките на кондиционалот и тоа:

- 1) кондиционал *praesentis* кој се образува со партикулата *ќе* + формите на презентот;
- 2) кондиционал *praeteriti*, кој се образува со партикулата *ќе* + имперфектна парадигма на соодветниот глагол.

Во каршијачкиот говор формите на кондиционалот *praesentis* (кои воедно претставуваат и форми на футурот) се образуваат

со помош на партикулата *ќе* (како една од партикулите за искажување на епистемична модалност, т.е. за определување на нефактивниот карактер на дејството) и глаголските форми на презентот:

	Форми од свршен вид	Форми од несвршен вид
Еднина		
1 л.	<i>ќе њојдам</i>	<i>ќе одам</i>
2 л.	<i>ќе њојдеш</i>	<i>ќе одиш</i>
3 л.	<i>ќе њојде</i>	<i>ќе оди</i>
Множина		
1 л.	<i>ќе њојдеме</i>	<i>ќе одиме</i>
2 л.	<i>ќе њојдете</i>	<i>ќе одите</i>
3 л.	<i>ќе њојдаат</i>	<i>ќе одат</i>

Што се однесува до формите на кондиционалот *praeteriti* можеме да кажеме дека се образува на два начина:

1) со партикулата *ќе* + имперфектна парадигма:

	Форми од свршен вид	Форми од несвршен вид
Еднина		
1 л.	<i>ќе њојдеџ/ќе њојдеф</i>	<i>ќе одеџ/ќе одеф</i>
2 л.	<i>ќе њојдеше</i>	<i>ќе одеше</i>
3 л.	<i>ќе њојдеше</i>	<i>ќе одеше</i>
Множина		
1 л.	<i>ќе њојдевне/ќе њојдефне</i>	<i>ќе одевне/ќе одефне</i>
2 л.	<i>ќе њојдевте/ќе њојдефте</i>	<i>ќе одевте/ќе одефте</i>
3 л.	<i>ќе њојдеа</i>	<i>ќе одеа</i>

2) со партикулата *кеи* + *да* + имперфектна парадигма:

	Форми од свршен вид	Форми од несвршен вид
Еднина		
1 л.	<i>кеи да њојдеџ/кеи да њојдеф</i>	<i>кеи да одеџ/кеи да одеф</i>
2 л.	<i>кеи да њојдеше</i>	<i>кеи да одеше</i>
3 л.	<i>кеи да њојдеше</i>	<i>кеи да одеше</i>
Множина		
1 л.	<i>кеи да њојдевне/ /кеи да њојдефне</i>	<i>кеи да одевне/ кеи да одефне</i>
2 л.	<i>кеи да њојдевте/ /кеи да њојдефте</i>	<i>кеи да одевте/ кеи да одефте</i>
3 л.	<i>кеи да њојдеа</i>	<i>кеи да одеа</i>

Субјунктив (да-конструкции) – Под терминот субјунктив подразбираме подреден начин, а примарно субјунктивните конструкции функционираат како конститутивни членови на комплементарните дел-реченици. *Да*-конструкциите ги определуваме како субјунктивни конструкции при што партикулата *да* се јавува како основен формант на подредениот начин. *Да*-конструкциите можат да се градат врз презентска или имперфектна парадигма, при што се искажува граматикализираната временска опозиција минатост : неминатост, во однос на што разликуваме:

1) субјунктив *praesentis* – *да одам, да одиш, да оди, да одиме, да одиѝе, да одаѝ;*

2) субјунктив *praeteriti* – *да одеѡ/да одеф, да одеше, да одеше, да одеѡме/да одефне, да одеѡѝе/да одефѝе, да одеа.*

Имперцептив (конструкции маркирани по статус)

Пред да ги разгледаме овие конструкции, сакаме малку да се задржиме на категоријата **статус**. Категоријата статус ја сфаќае како присуство, односно отсуство на личната потврда на зборуваачот во врска со веродостојноста на соопштеното.

Според нашите сфаќања, имперцептивот се наоѓа на границата меѓу индикативните и неиндикативните конструкции. Основната имперцептивна форма во каршијачкиот говор се изразува со формите на перфектот I (*л*-перфектот), плусквамперфектот I (*беше*-плусквамперфектот) и со формите на имперцептивот *futuri* (идното прекажано време). Парадигмите на имперцептивот *praeteriti* се дадени при прегледот на *л*-перфектот и *беше*-плусквамперфектот, кои се употребуваат и како форми за време. Останува да ги разгледаме конструкциите на имперцептивот *futuri*. Во каршијачкиот говор имперцептивот *futuri* се образува од партикулата *ќе* и формите на *л*-перфектот:

ќе сум/су викал, -а, -о; ќе сме/сне викале;

ќе си викал, -а, -о; ќе сѝе/сфе викале;

ќе викал, -а, -о; ќе викале

Белешка: Во врска со ваквите конструкции во стандардниот јазик редовно се употребува *л*-формата образувана од имперфектна основа, а онаа од аорисната се употребува многу ретко. Во каршијачкиот говор во составот на ваквите конструкции *л*-формата може да биде изведена и од имперфектна и од аорисна основа, а опозицијата по вид е во голема мера разнишана.

Категориите лице, род и број

Категоријата лице се искажува со личните глаголски форми. И во еднината и во множината постојат по три лични форми, а како формални показатели се јавуваат соодветните лични наставки (вклучувајќи го и формантот -ø). Прегледот на личните наставки е даден при описот на временските форми. Овде само ќе укажеме дека кај постарите говорители за 1 л. еднина презент се јавува формантот -ø, а за 3 л. еднина презент се јавува наставката -*ий* (*ода; одий*). За второто и третото лице еднина кај имперфектот и аористот личната наставка е идентична, па во тој случај од пресудно значење за одредување на лицето е контекстот или употребата на личните заменки.

Категоријата род се јавува само кај инфинитните глаголски форми и тоа само во еднина:

– кај глаголската -*н/-ий*- придавка (*роден, родена, родено – родени; сѿанай, сѿанайа, сѿанайо – сѿанайи*);

– кај глаголската л-форма (...*родел, ...родела, ...родело – ...родиле; родил, родила, родило – родиле*).

Глаголската именка се јавува во среден род (*седење/седејне, коѿање/коѿајне*), а исто така и кај конструкциите со *имам* + -*н/-ий*-придавка се јавува средниот род како немаркиран (*имам одено, имам чуено*).

Во рамките на **категоријата број** каршијачкиот говор разликува два броја: еднина и множина.

МОРФОНОЛОШКИ ПОЈАВИ

Овде ќе се задржиме на вокалните и консонантските алтернации коишто се јавуваат кај глаголите.

Вокални алтернации:

е - а: *влезе - влаѿа, слезе - слаѿа;*

о - а: *роди - раѿа/раѿѿа, ѿоѿоди ѿоѿаѿа/ѿоѿаѿѿа;*

ø - и: *ѿоѿѿре - ѿоѿѿира, умре - умира* итн.

Консонантски алтернации:

ий - ѿѿѿ: *ѿлаѿи - ѿлаѿа/ѿлаѿѿа, вайѿи/файѿи - ваѿа/фаѿѿа;*

д - ѿ: *роди - раѿа/раѿѿа, ѿоѿоди ѿоѿаѿа/ѿоѿаѿѿа;*

сѿи - шѿи: *крѿсѿи/крѿсѿи - крѿшѿева/крѿшѿѿева;*

к - ч: *рекол - ...речел, (ис)ѿекол - ... (ис)ѿечел;*

ѿ - ж: *лаѿал - лажел, сѿѿриѿал - сѿѿрижел* итн.

Белешка: Повеќе информации за вокалните и консонантските алтернации види во делот посветен на дистрибуцијата на вокалите и консонантите.

ГЛАГОЛСКА ДЕРИВАЦИЈА

На глаголската деривација се задржавме во делот посветен на категоријата вид кога го разгледавме образувањето на глаголите од свршен односно несвршен вид. Овде ќе го разгледаме суфиксното образување на глаголите изведени од именки и придавки како најпродуктивни начини, а во рамките на префиксната деривација ќе ги разгледаме глаголите изведени од глаголи.

Кај суфиксацијата ќе ги издвоиме глаголите кои се изведени од именска или придавска основа со помош на суфиксите:

- а: венча (< венец), зоба (< зоб), чешла (< чешел);
- ее: ве̄шрее (ве̄шер/ве̄шор), сребрее (< сребро); белее (< бел), дебелее (< дебел), слабее (< слаб), ц̄рнее/ц̄̃рнее (< ц̄рн/ц̄̃рн);
- и: ѓубри (< ѓубре), соли (< сол); бели (< бел), бис̄ири (< бис̄иер//бис̄иар/бис̄иор), куси (< кус);
- уе: слӯгеуе (< слӯга), ш̄р̄геуе/ш̄̃р̄геуе (< ш̄р̄говија/ш̄̃р̄говија); милуе (< мил), мудруе (< ^{и м}мудер//мудар/мудор);
- са: ѓлам̄јоса (< ѓлам̄^{муд}дер)

НЕМЕНЛИВИ ЗБОРОВИ

ПРИЛОЗИ

Прилозите, како што вели Бл. Конески (Конески, 1981: 344), „се зборовна група што покажува најмногу врски со другите групи – и тоа како со полнозначните, така и со службените зборови. Од една страна имаме постојан процес на адвербијализација на именски, придавски, глаголски и други состави, така што најголемиот број на прилозите потекнува отаде, а од друга страна имаме ред заемности меѓу прилозите и – предлозите, сврзниците, частиците“.

Во каршијачкиот говор прилозите најчесто се образуваат на два начина: 1) со лексикализација на зависните морфолошки форми и 2) со лексикализација на предлошките синтагми.

Овде ќе ги издвоиме следниве прилози што претставуваат стари падежни форми со или без предлог, а потекнуваат од:

– именки: *скраја, довека, доџроба, здола, зџора, усвејџа, збоџум, џаџем, есеноска, зимоска, џролејџоска, лејџоска, џоре, уџоре, доле, удоле, итн.*

– придавки: *одамна, добре* (во изразите *добре ми дојде* и сл.), *блазе* (во изразите *блазе си џи* и сл.), *џросџум, скришум* и др. Освен тоа, овде ќе ги наведеме и прилозите чијашто форма се совпаѓа со формата за среден род на качествените придавки: *здрело, лошо, арно, добро, слабо* и др.

Од другите прилози што потекнуваат од придавките ќе ги издвоиме оние коишто се образувани соморфемите *-ски/-џки, -џки, -џки*: *селски, џраџки/џрајџски (џиоџи), војнички, сиромашки*.

– броеви и бројни придавки: *џоџра*: (< до џрва), *еднаш, џрвин, оџџрвин, вудве, надве* и сл.

Останува уште да ги споменеме и сложените прилози, коишто претставуваат срастувања на два полнозначни збора: *везден, сваноџ/сфаноџ, свеџде/сфеџде, свекојџаџи/сфекојџаџи, друџиден* и сл.

Еве неколку најкарактеристични примери:

Сф'аноџ'око не-с'ум-склоџил.

Ќ- 'одиш 'удоле џо-џаџон.

Зар џџоџра: ќе-р'абоџиш?

Б'еџај џоскраја 'од-мене!

Море, 'усвејџа да-ф'аџиш, да-не-с'е-врајџиш!

'Абре Сџџојане, свеџде е 'исџо.

ПРЕДЛОЗИ

Освен предлозите, кои се многу фреквентни скоро на целата македонска јазична територија (в, во, у, до, за, *зай̄и*, *кај*, *крај*, *бес/без*, *на̄ӣ*, *ӣоӣ*, *ӣрей̄*, *с̄иро̄ӣи*, *на*, и др.), овде ќе ги сретнеме и предлозите: *више* (*више-кӯка*), *уз/уз* (*уз-кӯка*), *врс* – *врз* (*врз-не̄го*).

Предлогот *више* го има истото значење како и предлогот *над*:

Сӣ'оеше виш'е-кӯка; Ги-н'акачи 'офицӣе виш'е-ӣа̄ӣ.

Предлогот *уз/уз* има исто значење со предлогот *ӣокрај*:

Го'едана ӣ'асеа 'ус-ӣа̄ӣ.

СВРЗНИЦИ И ДРУГИ КОНЕКТОРИ

Во формалниот опис на каршијачкиот говор ќе ги вклучиме и сврзниците, а нивните функции ќе ги разгледаме во делот посветен на синтаксата (поточно во рамките на сложената реченица).

Класификацијата ќе ја направиме според семантички принцип, каде што сврзниците се јавуваат во улога на конститутивен елемент на предикативните конструкции или во улога на конектори (семантички празни, комплементарни оператори). Според нашата концепција, се izdelуваат: 1) оние сврзници коишто сигнализираат некаква релација меѓу два настана (се јавуваат во улога на главни предикати, т.е имаат свое лексичко значење) и 2) оние сврзници кои немаат свое лексичко значење, а се јавуваат во функција на комплементарни оператори.

Сврзниците кои врзуваат реченични аргументи ги изразуваат следниве релации:

– асоцијативна врска (конјункција, алтернатива, адверсативност, споредба и др.): *и*, *ӣа*; *или* - *или*, *ем* - *ем*, *ај* - *ај*, *било* - *било*, *али* - *али*, *јали* - *јали*, *ја* - *ја*, *ни* - *ни*, *нӣӣи* - *нӣӣи*; *а*, *ал'*, *ама*, *ар-но-ама*, *камо-ли*, *не̄го*, *како-да*, *како-ӣӣӣо*, *колку-да*, *одоӣӣо*, *о̄ӣколку*;

– темпорална врска: *ко̄га*, *ко*; *ӣа*, *како*, *о̄ӣкако*, *додека*, *дури*, *дури-да*, *ӣӣом*;

– каузативна врска (причина, последица, цел, услов, последица): *зай̄ӣо*, *зай̄оа* *ӣӣӣо*, *дека*, *о̄ӣи*, *ӣӣом*, *чим*, *зар*, *зер*, *дил'ми*, *ӣака* *ӣӣӣо*, *ако*, *зер-ако*, *да*, *ко̄гај* - *ӣо̄гај*, *ли*, *макар*, *макар-да*, *макар-ӣӣӣо*.

Во функција на комплементарни оператори се јавуваат: *ӣӣӣо* (во релативните реченици) и *дека*, *о̄ӣи* (во декларативните реченици).

СИНТАКСА

ИМЕНСКА СИНТАГМА

ВОВЕДНИ БЕЛЕШКИ

Во врска со именската синтагма, прво сакаме да дадеме неколку воведни белешки без кои, ни се чини, нашиот опис би бил некомплетен. Тие белешки се интегрален дел на нашата теоретска и методолошка постапка при описот на именската синтагма.

Во делот посветен на именската синтагма ќе се обидеме да ја претставиме нејзината формална и семантичка структура. Всушност, овде ќе се обидеме да ги прикажеме механизмите со кои се користат говорителите од каршијачката област при формалната реализација на семантичките содржини.

Говорителот во процесот на општење со другите говорители го користи јазикот како механизам за пренесување информации. Првиот дел од овој процес е индивидуален и го нарекуваме зборување, а вториот дел е колективен и го нарекуваме разбирање (Минова-Ѓуркова, 1994). Продукт од зборувањето и од разбирањето е текстот што претставува линеарна секвенца организирана според граматичките правила на еден јазик (во конкретниов случај, тоа е каршијачкиот говор). Тие функционални елементи на јазичниот текст што посочуваат називи на предмети од формална гледна точка претставуваат именски синтагми.

ФОРМАЛНА СТРУКТУРА НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА

Именската синтагма е синтаксичка структура која има конститутивен елемент (типична ситуација е кога како конститутивен елемент се јавува именката) и дополнителни елементи.

Конститутивниот елемент е надворешен претставник и како таков тој го определува карактерот на синтагмата. Дополнителните елементи што се јавуваат во рамките на една синтагма можат да го определуваат конститутивниот елемент, или пак, можат да го модификуваат. Јазичните средства со кои се детерминира (се определува) конститутивниот елемент се нарекуваат детерминатори. Со нивна помош говорителот ја сигнализира референцијалната карактеристика на именската синтагма. Во улога на детерминатори најчесто се јавуваат членските морфемии, потоа показните заменки, т.н. неопределен член (еден, една, едно, едни), неопределените заменки од типот некој, нешто и сл. Јазичните средства со кои, на некој начин, се модификува значењето на конститутивниот елемент (т.е. се збогатува содржината на конститутивниот елемент) се нарекуваат модификатори. Во улога на модификатори се јавуваат придавките (кои исто така можат да имаат свои модификатори: прилозите), зависните именски синтагми и дел-речениците (односно т.н. релативни реченици).

Јазичните средства со кои се изразува количествената информација на/во една именска синтагма се нарекуваат квантификатори. Во улога на квантификатори се јавуваат броевите, прилозите за количество и именките што означуваат мера, количество. Тука ги вклучуваме и редните бројни придавки со кои се дава информација за подреденоста во низа.

СЕМАНТИЧКА СТРУКТУРА НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА

Основна функција на именската синтагма е да ги именува предметите од стварноста, која е протолкувана и оформена од страна на говорителот. Од семантичка гледна точка именската синтагма е продукт на номинација, а нејзината способност да ги определува (посочува) предметите (вторично: настаните, состојбите итн.) ја нарекуваме референцијална карактеристика на именската синтагма. Предметите именувани со именската синтагма можеме да ги издвоиме како дискретни големини што можат да се бројат и да се мерат според нивните временски и просторни параметри. Информацијата за нивната количествена квантификација спаѓа меѓу семантичките компоненти на една именска синтагма.

Референцијалната и количествената карактеристика на именската синтагма се универзални семантички компоненти што овозможува тие да стекнат граматикализирани експоненти, познати како граматички категории определеност и број. Другите содржини на именската синтагма ќе ги именуваме како предикативна компонента (Тополињска, 1997: 109).

Во рамките на теоријата што ние ја прифативме предикатот како семантичка единица се дефинира како мошне широко сфатена релација, т.е. „сите особини што им се припишуваат на идентификуваните објекти - термини на релацијата ги сфаќам како предикати, биле тие релациски (т.е. такви што поврзуваат едни објекти со други) или инхерентни (т.е. карактеристични за соодветните објекти независно од нивните врски со други објекти)“ (Тополињска, 1997: 110). Според ова, единствено т.н. индекси ‘јас’, ‘ти’ и нивните деривати како на пр. ‘сега’, ‘овде’ итн. коишто се определуваат во говорната ситуација можеме да ги третираме како непредикативни, т.е. тие се јавуваат како основни носители на референцијалната информација.

Тргнувајќи од ставот дека предикацијата е првенствена, а номинацијата е второстепена, т.е. дека називите никнуваат по пат на вградување на предикати во семантичките структури конструирани околу индексите (Тополињска, 1997: 110), именските синтагми ќе ги третираме како резултат од вторично приспособување на содржините што најлесно се оформуваат на реченично ниво. Според тоа, на семантички план една именска синтагма задолжително треба да има предикативна содржина врз којашто дејствуваат референцијалната и количествената карактеристика.

КОНСТИТУТИВНИОТ ЕЛЕМЕНТ НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА

Во лингвистиката постојат повеќе термини за означување на оној елемент кој го определува карактерот на синтагмата, т.е. за граматички независниот елемент којшто е определуван од страна на другите елементи. Тоа е таков елемент на именската синтагма кој не може да се испушти без да се промени нејзината функција. Именскиот елемент што може самостојно да ја претставува именската синтагма лингвистите го нарекуваат центар, глава, конститутивен член, конститутивен елемент итн. Ние се определивме за последниов термин, со оглед на тоа што

другите делови (т.е. определбите) на именската синтагма ги нарекуваме дополнителни елементи. Примарен кандидат во улога на конститутивен елемент е именката. Освен неа, во улога на конститутивен елемент можат да се јават и именските заменки, супстантивизираниите придавки како и другите збороформи што можат да вршат именска функција.

Во овој параграф ќе ги разгледаме ситуациите во кои како конститутивен елемент на именската синтагма се јавува: 1) **именка** која, иако се јавува како конститутивен елемент, од семантичка гледна точка не може самостојно да ја претставува именската синтагма, па затоа бара задолжителна определба, 2) супстантивизирана **придавка** и 3) состави од типот *џоа џџо...*, *кој џџо...* и сл.

Конститутивна именка со задолжителен елемент во функција на определба

Овде ќе ги разгледаме синтагмите кои од семантички причини не можат да се сведат само на именката како конститутивен елемент, туку мораат да имаат и некоја определба. Станува збор за именки со релациска содржина (на пример *мајка*, *џаџа*, *брајџ*, *дедо*, *баба*, *зејџ*, *комиџа* итн. кои, кога се примарно употребени, бараат да биде именуван аргументот во однос на кој тие се определени), именки кои означуваат делови од нешто (на пример, *глава*, *влакно*, *нога*, *рака*, *џрсџ*, *рачка*, *ногарка* итн. кои, кога се примарно употребени, бараат да биде именуван вториот аргумент на релацијата 'е дел од...' во однос на кој тие се определени) и за именки со релативно сиромашна содржина кои контекстот на употреба ги прави семантички празни и не-самостојни (на пример *џамија со злаџно минаре*, наспроти **џамија со минаре*). Именските синтагми чијшто конститутивен елемент е именка со задолжителна определба имаат реченични еквиваленти конструирани од глаголот **има**.

Еве ги примерите:

...а *џаџа*-ми и *мајка*-ми се 'и-џџа *оџ-исџоџ'о-село*.

(= X има татко; X има мајка; Тие се од истото село.)

...а *родитџелиџе* н'еџини се: *џаџа*-ја од-*Габџце*, а *мајка*-ја од-*Бр'ез-ница*,...

(= X има родители...)

...*к'одиме* кај *џ'ие* *к'еркиџе* на-*џароџ*.

(= Царот има ќерки)

...оџишол ја-з'ел и др'уџаџа к'ерка на-џ'ароџ и џ'раво џ'амо
ја-однел кај с'есџра-ја у-'шуйаџа...

(= Царот има и друга ќерка; Х има сестра)

И 'овој ја-з'ел и џ'реџаџа к'ерка на-џ'ароџ.

(= Царот има и трета ќерка)

Ко: д'ошла м'ајка-им на-џил'инаџа, џл'еда ч'оек, зн'аеш, л'ежи.

(= Пилињата имаат мајка)

„Е џа, си-џо-сџасил живоџоџ на-м'алиџе, на-д'еџаџа м'ои,
иџо-с'акаш да-џи-да:м?“

(= Х има деца)

...ко: џл'еда ж'ена-му ч'ува к'окошки, ал' м'исирки,...

(= Х има жена)

Р'екла: „В'ака и в'ака, м'ажоџ-ми з'аџина.

(= Х има маж)

...ко: 'овде д'ојде џој, куманд'аниџоџ на-в'ојскаџа б'уџарска...

(= Војската... има кумандант)

...џ'аџко на-Сџаса,...

(= Спасо има татко)

Разбрал б'еџоџ и д'ошол џ'ука. Ги-с'обрал Турџиџе и р'екол:
„Сл'ушај в'амо, н'емој не'кој да-б'уџне од-исџолџиџе м'ои,
ка'уриџе, зер-ако-д'ојдам, маф ке-ве-н'аџра:м!“

(= Бегот има исполџии)

И-к'оџа 'оџишол џ'аџе кај-д'еда-му, џој д'едо-му чирак,
фурн'ација бил.

(= Тате има дедо)

„Гл'еџџе, џл'еџџе к'ако-е з'еџоџ на-Томеџа!“

(= Томе има зет)

Е-џа од-внук'оџ-му од-бр'аџа-му еден-џ'азда б'еше џ'ука.

(= Х има внукоџ од брат)

И џо-к'уџил на-б'еџоџ ч'ифликоџ у-Кайл'ано; с'емнаџа сфе
му-ја-з'ел џ'амо.

(= Бегот има чифлик)

...а С'афир џ'р'еседник у-Гов'рлео, џој з'еџоџ н'еџоф.

(= Х има зет)

...исџрев'рџоа на-Герм'анџиџе џенк'оџџе...

(= Германџите имаат тенкоџ).

Во примерите доминираат именските синтагми конституирани од именки со релациска содржина, кои кога се примарно употребени бараат да биде именуван аргументот во однос на кој тие се определени. Поретки се примерите во кои именките именуваат објекти што ги перципираме како делови од нешто: ...од-вл'акна̄ӣа о̄ӣ-к'оса̄ӣа му-д'але; И зел да-с'ече о̄ӣ-ӣ^арс̄ӣӣӣе о̄ӣ-н'озе̄ӣе... Овде вреди да се задржиме на предлогот од, кој говорителите од каршијачката област го користат за да изразат партитивност во однос на целината. Примерите подлежат на следнава интерпретација: 'не е вистина дека сите влакна од ко-сата му ги дале', односно 'не е вистина дека сите прсти од нозе-те ги пресекол'. Но, за ова повеќе во делот кога ќе стане збор за предлошките именски синтагми.

Придавката како конститутивен елемент на именската синтагма

Основна карактеристика на придавката (воопшто на придавските зборови) е да ја збогатува содржината на именката, т.е. да ја модификува соодветната именка. Следствено, во структурата на именската синтагма придавката се јавува како дополнителен елемент (во улога на модификатор на конститутивниот елемент). Но, има ситуации во кои придавката се јавува во улога на конститутивен елемент на именската синтагма. Станува збор за супстантивизација на придавките, во кои како основно средство се јавува членот. Се разбира дека и другите експоненти на референцијалната карактеристика на синтагмата можат да се јават (и се јавуваат) како средства со чијашто помош се врши процесот на супстантивизација.

Причините за јавувањето на придавката во улога на конститутивен елемент се семантички затоа што како референти на именските синтагми најчесто се јавуваат елементи од подмножествата на множеството човек, а таа содржина влегува во значењето на придавскиот предикат. Па затоа, од семантички аспект можно е во функција на конститутивен елемент да се јави и придавката, која од синтаксички аспект може да ги прифати определбите кои обично ја придружуваат именката:

И 'ошол ӣ^арво ӣос̄ӣ'арио̄ӣ.

О̄ӣ'ишол с̄ӣр'еднио̄ӣ и-ӣој 'ис̄ӣо̄ӣо.

А 'овој ко̄га-р'азбрал, о̄ӣ-ӣ'оа вл'акно̄ӣо у-'о̄гон ӣ'уӣӣил, му-д'ошол 'енио̄ӣ к'ојн. Д'ошол ӣој ӣ^арнио̄ӣ и му-р'екол: „Ӣӣо-е-рабо̄ӣава?“

Во-с'елово најсиром'авиоѝ 'имал до-сѝ'о-офци и сѝо к'ози, а најбог'аѝиоѝ 'имал до-ѝеѝсѝ'оѝини-шесѝ'оѝини г'рла 'офци...

Тогај, сѝ'ариоѝ ми-каж'уеше, ѝочнал да-го-ѝр'одаа бегоѝ м'есѝоѝо.

В-Јабѝлце д'ојдоа ѝ'ија ѝр'еѝ-ѝоа Буѝариѝе, гѝи-б'араа н'аѝиѝе да-го-сѝр'елааѝ ѝ'аѝка-ми, Сѝ'аса, Мирчеѝа и Син'адина Џ'уроски и Гр'уја. Посѝ'ариѝе с'акале да-гѝи-сѝр'елааѝ.

Дваѝца сѝ'ари не-м'ожеле д-избегааѝ 'оѝѝука, Сѝ'ојан Бил'бил'оѝ се-в'икаше и Дим'иѝрија.

Сѝ'ариѝе каж'уеја д'ека ов'ој-крај бил н'аселен 'уѝиѝе оѝ-Турско, ама-м'ие кога-ја-г'р'адефне џ'ркфаѝа 'имаше едно-м'ало џ'ркфиче.

Го-н'аѝиле бр'аѝоѝ и бр'аѝоѝ си-го-зел и сѝ'анале б'огаѝи. И ѝ'ака цел ж'иоѝ осѝ'анале да-ж'иуаѝ в'екој со в'екој б'огаѝи.

Лесно може да се забележи дека супстантивизацијата на придавките се врши со помош на членот, кој во каршијачкиот говор е основно, но не и единствено средство, сп. *Тија биле ѝри к'ојни, 'еден бел, 'еден џ'рн и некој-џ'рвен*,... Во ваквите случаи определбите од типот *еден, некој* и сл. би можело да се трети-раат како конститутивни елементи на именската синтагма.

Составите тоа што..., тој кој (што)... и сл. како конститутивни елементи на именската синтагма

За релативната реченица ја прифаќаме дефиницијата според која таа „функционира како определба на една именска синтагма носејќи дополнителна информација за референтот (реален или замислен) на синтагмата“ (Тополињска, 1997: 173).

Посебно внимание привлекуваат именските синтагми чијшто конститутивен елемент не е именка, туку составите од типот *ѝоа ѝѝо...*, *ѝој кој...*, и сл. од причина што содржините коишто се искажуваат со помош на овие состави само на овој начин можат да бидат вградени во именската синтагма. Овде станува збор за именска синтагма којашто е конституирана од една показна замена и една релативна замена, при што показната замена не посочува ниту деиктички ниту анафорски. Од формален аспект ваквите состави се јавуваат како конститутивни елементи на именската синтагма, но содржински тие не носат некоја побогата информација за референтот на синтагмата. Таквата информација се содржи во глаголот што следува по

конститутивниот елемент, кој од функционална гледна точка е неразделив од него. На семантички план имаме работа со две предикативни структури каде што истиот референт на глаголските релации се јавува во двете структури. Овде ќе наведеме примери каде што показната замена е во непосредно соседство со релативната замена *ш̄ио*:

Тр'е̄ш̄ио̄ӣ ден̄ ѝак̄ ја-в'ика кум В'учко: „Ајде к'умо Лисо д-одиме да-го-в'идиме ш̄оа ш̄ио-го-ос̄и'а̄фне!“

И-да-не-џи-бр'оам мн'о̄гу ш̄ија ш̄и'о-се ѝо, ѝовр'едни ш̄ио-биле. А ш̄ија ш̄ио-биле сир'омаси, ш̄ие во-ш̄оа вр'еме ѝомалце жив'еале, ѝобедни б'иле....

'О̄ш̄-ш̄о̄гај ѝосле д'а̄л̄го вр'еме коа-с'авладал б'е̄го̄ӣ, она-ш̄ио-ш̄и-к'ажуаф, м'омоци ѝочнал да-џ'лавуе̄ӣ од-Б'абунa, о̄ш̄-Коач, о̄ш̄-Порече, о̄ш̄-Ман'ас̄ӣирец, од-сф'ӣӣе кр'а̄ш̄ӣӣа, о̄ш̄-сф'е̄џе.

Ама ш̄ој ко̄га-си-'одел, ѝ'р̄с̄ӣено̄ӣ ја-го-зел на 'оваа ш̄ио-ја-л'ечел.

Во сите претходно наведени примери имаме работа со релативната замена *ш̄ио*, којашто може да стои самостојно или може да биде придружена со посебни експоненти на синтаксичка зависност, и формите на показната замена, којашто може да се јави во именска или придавска позиција.

Вториот модел што функционира на каршијачката територија е оној во кој составот површински е сведен само на релативната форма, односно показната замена формално не се јавува на површината. Станува збор за примери од типот *Кој ѝе, зло не мисли*.

За разлика од примерите со релативната замена *ш̄ио* во каршијачкиот говор поретки се примерите во кои се јавуваат променливите релативни замени:

И 'овој 'о̄ш̄ӣшол, џи-з'ел к'еркӣӣе о̄ш̄-ш̄ӯӣа̄ӣа. „Еве-џи – р'екол – к'еркӣӣе, к'оа с'ака̄ӣе, з'емӣӣе.“

И се-јавил ц'аро̄ӣ, на-некое-д'р̄во в'исоко џи-к'ачил, ш̄ри к'ерки 'имал, џи-к'ачил и р'екол: „Кој ќе-џи-з'еме 'овија ѝр'ос̄ӣо н'ека-му-се.“

Во овие примери показната замена отсутствува, т.е. составот е сведен на соодветната релативна замена.

Релативната замена кога е во именска позиција се јавува и во морфолошки зависни форми: *'О̄ш̄-ѝенџер да-џ'леа̄ӣ ш̄аа, р'азбираш, и с'еа к'о̄го ч'е-го-ѝознае ш̄аа со ј'аб̄алко го-џ'а̄ц'ала.*

Има примери во кои место показната замена во состав со релативната се јавуваат помошни детерминатори:

Д'ошол б'елиоѝ к'ојн и-му-д'онел сфе шѝо-му-ѝр'еба.

Од наведените примери јасно се гледа дека овде можеме да изделиме два синтаксички модела: 1. показна замена во непосредно соседство со релативна замена и 2. отсуство на показна замена, т.е. кога е составот сведен само на релативната замена. Првиот модел е многу почесто употребуван од говорителите во каршијачката област, а веројатно и пошироко.

ДОПОЛНИТЕЛНИ (ФАКУЛТАТИВНИ) ЕЛЕМЕНТИ НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА

Како дополнителни елементи на именската синтагма се јавуваат: придавските зборови, зависните именски синтагми и релативните реченици.

Придавските зборови во функција на дополнителни елементи

Претходно рековме дека придавките можат да се јават како конститутивни елементи на именската синтагма. Меѓутоа, основна функција на придавките е да бидат модификатори на конститутивниот елемент на синтагмата, т.е. да се јават во улога на дополнителни елементи на именската синтагма. Таа способност да стапуваат во конгруентна врска со именката им овозможува на придавките да се јавуваат најчесто како конкуренти на другите видови определби на именската синтагма.

Местото на придавските определби во однос на конститутивниот елемент

Во однос на линеаризацијата на придавските определби можеме да издвоиме два модела и тоа: 1) немаркиран редослед (придавка • именка) и 2) маркиран редослед (именка • придавка).

Како што е познато, немаркираниот редослед е карактеристичен за сите словенски јазици, вклучувајќи го и македонскиот стандарден јазик. Каршијачкиот говор како еден од македонските говори исто така се карактеризира со овој редослед:

Си-б'иле ѝпроѝца бр'а'ќа, ама-сир'омаси б'иле. Дв'аѝцаѝа б'иле м'алку ѝо-ѝр'акани, а 'имало 'еден, се-в'икал ѝој Пеѝел'ашко. Тој,

н'емале др'уґи-род'иш'ели, м'ислам од-ж'енска с'ир'ана, и ш'ој м'е-сел, и'ечел и сфе др'уґо и'р'аел.

И ш'ие ои'иш'еле и 'овој в'лакнош'о в-'оґнош', д'ошол ц'р'в'ениош' к'ојн.

Д'ошол б'елиош' к'ојн и-му-д'онел сфе ш'ио-му-и'р'еба.

Е, иш'ија си-з'еле, бр'а'каш'а, ио-'една, ос'и'анала најм'алаш'а, 'ама ш'аа б'ила најубава. И с'еґа им-било кр'иво на-бр'а'каш'а з'аиш'и Пеи'ел'ашко да-з'еме најубава ж'ена.

И 'ошол 'удоле 'ошол к'ујнае к'аде, ко: д'ошол на-н'екој др'ук-сфеиш', ш'ио-в'икааиш'.

'Овја р'екол: „Ниш'ио н'е-сакам, с'амо с'акам да-м-'однесеш на-ґорни'он-сфеиш'.“

– „В'ака и в'ака – р'екол – ќе-ми-д'аеиш'е д'евеиш' м'еа в'ода и д'евеиш' кр'ави јал'ојци, ја н'е-сум 'одовде, с'акам да-си-'одам на ґорни сф'еиш', 'ош'кај ш'ио-сум-д'ошол.“

И ґо-л'ажела: „Е, к'уме В'учко ґл'едај, ґл'едај св'аиш'ој со-д'р'вени с'и'аиш'ој!“

Тој Макид'онец, ако иш'урска д'р'жаа б'ила..

Па иос'и'ариош' браиш', М'ино ґо-в'икааиш', ш'амо си-с'едеше.

...м'ачно се-жив'еало иош'-иш'урско р'оис'иво...

Во иш'урско в'реме Бр'езница б'ила иош' иш'урскиош' бек...

Тие м'омоци б'иле н'аиш'иш'е и'р'еиш'ци...

Анц'елеска фамилија се викале...

...идин'аесе с'ела се-ион'иш'иш'ени на-с'ир'еден-ден В'елиґден.

После иш'оа до-ч'еиш'ир'иес'иш'а ґодина л'у'ц'еиш'о ж'ивеале 'убо;, 'али 'имале ґолем к'улук оиш'-'едно од-др'уґо.

А иш'ие б'иле во-'Орашец, кај-иш'ио-е с'еґа Ласен, ш'умски резерв'аиш'.

'Албански км'еиш'ој и-иш'уриле...

С'и'ариш'иш'е каж'уеја д'ека ов'ој-крај бил н'аселен 'уиш'иш'е оиш'-Турско, ама-м'ие коґа-ја-ґр'адефне ц'р'кфайш'а 'имаше едно-м'ало ц'р'кфиче.

С'и'аро ц'р'кфиче 'имаше.

И иш'и-р'екоз' и'онайр'еиш' и'р'во некои-оиш'-Р'усија се-насел'иле во 'ова долн'о-село.

А ꙗꙗосле ꙗо-н'арекле с'елово Солње з'ашꙗо било на-сончеа-сꙗр'ана.

И д'ецаꙗа изр'аснале и ꙗи-в'аꙗꙗиле кр'алеа ꙗ'арда д'ецаа.

„Чесꙗꙗꙗꙗ ꙗ'аре, ꙗ'а ке-с'еда 'овде ꙗеꙗꙗн'аесей д'ена,...

Но, освен овој редослед на говорителите од каршијачката област им е познат и редоследот именка • придавка:

Тука сум р'аснаꙗ во-Јаб'аџце. Ж'енеꙗ-сум ꙗ'едесей и-с'едмаꙗ ꙗ'одина. Ж'енаꙗ ми-е 'исꙗо оꙗ-Јаб'аџце. Калина се-в'ика, а родиꙗꙗ'елиꙗе н'еꙗꙗни се: ꙗ'аꙗко-ја од-Јаб'аџце, а ма'јка-ја од-Бр'езница, ꙗо-ꙗр'ао од-Горна Бр'езница ја-в'ика:ꙗ в'амо Пореч'ијава, 'ама се-населени у-'ова: Бр'езница 'овде и ꙗука се-р'аснаꙗ.

'Ама неж'енеꙗ биле. И сꙗ'асале за-ж'енејне, н'емало ꙗ'амо д'евојки. И се-ꙗавил ꙗ'ароꙗ, на-некое-д'рво в'исоко ꙗи-к'ачил, ꙗри к'ерки 'имал, ꙗи-к'ачил и р'екол кој ке-ꙗи-з'еме 'овија ꙗр'осꙗо н'ека-му-се. И 'ошле ꙗ'ија бр'ајкаꙗа, ꙗосꙗ'ариꙗе, беше 'ошле ꙗ'амо, ꙗл'едале, не-м'ожеле да-ꙗи-с'имнаꙗ.

Ко: се-р'азбудил ꙗл'еда 'орлица и ја-ꙗр'ашуе: Шꙗо-е-раб'оꙗꙗа? – Е ꙗа, си-ꙗо-сꙗ'асил живоꙗоꙗ на-м'алиꙗе, на-д'ецаꙗа м'ои, шꙗо-с'акаш да-ꙗи-да-м?

С'обрале 'оꙗаде и ко: 'овде д'ојде ꙗој, куманд'аꙗꙗоꙗ на-в'ојскаꙗа б'уџарска.

З'адуꙗре ке-д'оеме, вие да-ꙗи-соб'ереꙗе ꙗушкꙗꙗе сфе шꙗо-се 'овде, да-ꙗи-ꙗр'едаꙗꙗ, ке-форм'ираме а вие ке-б'идеꙗе км'еꙗој 'албански. Ми-н'аредил Ц'емо.

Како-се-осл'ободи з'емјава н'аша, ꙗ'очнавне шк'олоꙗо да-ꙗо-ꙗр'ајме, ꙗ'очнавне ꙗ'аꙗꙗоꙗ да-ꙗо-ꙗр'ајме, ꙗ'очнавне сфе со-р'еꙗ.

Сꙗ'аро ꙗ'ркфиче 'имаше. Тоа-ꙗ'рквиче м'алечко, се-сл'ужефне со-н'еꙗо, а оꙗр'адаꙗа, ꙗроб'иꙗꙗꙗа ꙗрош'ирифне сфе.

'Исꙗо м'ие во-ꙗ'ој-ꙗроб во-Р'удина н'ајдофне м'ие ꙗ'ариче. Париче р'имско во-Селиꙗꙗа ꙗ'оре во-ꙗ'оа др'уꙗꙗꙗо с'ело кај-шꙗо-к'оꙗафне, во-ꙗ'а:-ꙗ'ркфа ꙗ'амо н'ајдофне уꙗꙗе-ꙗ'онаꙗреꙗ.

П'осле н'ајдофне 'овде м'ие на-Пуꙗ'есково, ꙗр'ажефне м'ие, н'ајдофне к'оꙗлина м'али.

И 'овој ꙗ'очнал да-к'ажуе. „Сир'омаси сне биле, б'ефне в'аму, ꙗ'аму. Ц'ароꙗ ме-ꙗ'окани, 'имал ч'ерка – р'ече – он'адена,ч'елаа. Ја-'излечиф – р'ече – ја-'онадиф, с'амо н'иꙗꙗо не-м'и-даде.“

'Имаше еден-ч'оек б'оꙗꙗ и-с-'имаше една-ж'ена 'уба.

И с'-имаше дв'е д'ечин'а м'ашки.

Најџосле му-осџ'анала ушџе-к'ук'аџа и н'еа ја-д'ал. Коа-ја-џр'одал к'ук'аџа в'ише не-му-осџ'анало н'ишџо н'еџо. Му-било сџр'ам в'ише да-с'еди у-с'елоџо н'еџоо, џ-в'ика на ж'енаџа: „Ајде сџр'емај-се, к'-одиме.“ И з'има шџо-имале, кин'исале џ'о-џаџ.

И-џ'оџај џ'очна да-му-р'асџрава к'ако б'ил џ'аџко-му б'оџаџ, како-имале б'оџасџо џ'олемо, к'ако н'а-сон му-в'икал н'екој џ'ака и џ'ака.

Ваквиот редослед, како што ни покажуваат примерите, говорителите од каршијачката област најчесто го користат за да ја покажат ремата во исказот. Значи придавската инверзија најчесто се користи како средство за рематизација, но и како средство за изразување на експресивноста.

Во составите со повеќе придавски определби каде што има неопределена замена, обично таа се јавува пред именката, а по именката доаѓа маркираната придавска определба којашто претставува рема на исказот. Од примерите може да се види дека во маркирана позиција, покрај односните придавки кои во рамките на една синтагма претставуваат главна рема, најчесто стојат присвојните заменски придавки.

Примерите ни даваат јасна слика за застапеноста на одделни функционални класи од редот на придавките, т.е. за односот меѓу односните и качествените придавки во нашите дијалектни текстови. Зузана Тополињска во *Македонскиџе дијалектџи во еџејска Македонија* (Тополињска, 1997: 119) ги користи термините **единични** и **генерички кондензатори** од една и **параметрички модификатори** од друга страна. Според неа, опозицијата кондензатор vs модификатор приближно џ' одговара на традиционалната поделба на релациски и качествени придавки. Како кондензатори се јавуваат „оние предикати кои носат сиромашна информација за самата релација и прилично богата за еден од нејзините аргументи (тип: *мој, денешен, зинџински* и сл.)“, а како модификатори оние „кои информираат пред сѐ за самата релација и само на најопшт начин ги карактеризираат аргументите (тип: *висок, џ'олем, суров, сџроџ* и сл.)“ (Тополињска, 1997: 119). Во зависност од референцијалната квантификација на аргументот Тополињска ги дели понатаму кондензаторите на единични (ако се работи за индекс, на пр. *мој, Пеџров, џукашен, вчерашен* итн.) и на генерички (ако станува збор за општ поим, на пр. *домашен, селски каменлив* итн.).

Ако се послужиме со терминологијата на Тополињска во нашите дијалектни текстови најмалку се застапени генеричките кондензатори, што не мора да значи дека и во секојдневната комуникација е така.

Како и да е, можеме да забележиме дека во дијалектните текстови од каршијачката област застапеноста на повеќе од две функционални единици во придавската низа е ретка појава. Ова се должи, во прв ред, на усното пренесување на текстот во кој говорителите зборуваат за вистински или замислени низи од настани, а не за некои статички описи. Освен тоа, се работи и за некои структурни ограничувања поврзани со кондензаторите. Станува збор за конкуренцијата меѓу единичните и генеричките кондензатори од една, со зависните именски синтагми во функција на дополнителни членови на именската синтагма од друга страна.

Овде ќе ги претставиме единичните кондензатори како функционални единици кои носат информации за одредени релации во јазичната комуникација. Тоа се, пред сè, релацијата на сродство, релацијата дел наспроти целина, како и просторните и временските релации. Нашите текстови покажуваат дека од класата на единичните кондензатори присвојните придавки се јавуваат најчесто. Во прв ред тука спаѓаат присвојните заменски придавки, како и зборообразувачките модели со суфиксите *-ов/-ев-* и *-ин/-ен-*, кои деривираат присвојни придавки од именки и супстантивизирани придавки со идентификувачка референцијална карактеристика.

Во однос на присвојните заменски придавки можеме да кажеме дека тие генерално ја изразуваат релацијата на посесивност, т.е. припадност кон соодветните лица. Припадноста кон првото и второто лице е определена во самата говорна ситуација со таканаречените индекси „јас“ и „ти“, додека пак за изразување на припадност на лице или на предмет за кој станува збор во самата говорна ситуација, од страна на говорителот се користи анафорската замена. Сп. *...ѝрсѝеноѝ ја ѓо зел незин...; ...родиѝелиѝе неѝини...; ...дека се незини деѝа...; ...селоѝо неѓоо... итн.*

Интересен проблем претставува и деривацијата на придавските определби со суфиксите *-ов/-ев-* изведени од именки: *...Салакоа чеѝма...; ...сончеа сѝрана...; ...кралеа ѓарда...; и сл.* Може да се забележи дека суфиксите *-ов/-ев-* се специјализирале како средства за градење на единични кондензатори, т.е. се јавуваат во служба на присвојни придавки со идентифику-

вачка референцијална карактеристика. Од друга страна пак, придавските определби кои се изведуваат со помош на суфиксот -ск- дури и кога се во функција на единични кондензатори, сепак, според моделот на зборообразувачката деривација, му припаѓаат на множеството генерички кондензатори. Тие обично се деривираат од општи именки кои означуваат етнички називи, називи на земји, области, покраини, како и лични имиња:

Собрале 'ошаде и ко: 'овде д'ојде ѿој, куманд'аниѿоѿ на-в'ојскаѿа б'уѓарска.

Тој Макид'онец, ако ѿ'урска д'а'ржаа б'ила.

...ко-ѿо-ѿл'еда: ѿаѿишк'аниѿе арн'ауѿски в'икале: Гл'еѿѿе, ѿл'еѿ-ѿе к'ако-е з'еѿоѿ на-Гомеѿа!

Биле м'ачни ѿ'оѓај, м'ачно се-живеало ѿоѿ-ѿ'урско р'оѿсѿво.

Во-ѿ'урско време Брезница б'ила ѿоѿ-ѿ'урскиоѿ бек Касум ч'аја.

Анѿ'елеска фам'илија се-в'икале.

Во-ѿ'урскоѿо време коа-б'иле 'аскероѿ ѿѿо-и-зб'ирале, к'ој-имал да-ѿл'аѿи ѿ'ари (л'ири), ѿр'иесе-л'ири да-н'е-ојѿ в'ојник.

'Албански км'еѿој и-ѿ'уриле и им-р'екле:...

...ке-форм'ираме а вие ке-бидеѿе км'еѿој 'албански.

'Исѿо м'ие во-ѿ'ој-ѿроб во-Р'удина н'ајдофне м'ие ѿ'ариче. Париче р'имско во-Селишѿа ѿоре во-ѿ'оа др'уѓоѿо с'ело кај-ѿѿо-к'оѿафне, во-ѿ'а:-ѿ'рква ѿ'амо н'ајдофне уѿѿе-ѿ'онаѿреѿ.

Наведените примери покажуваат дека во нашите дијалектни текстови придавските определби со суфиксот -ск- се далеку по-фреквентни од оние со -ов-/-ев- и -ин-, што е доказ дека овој суфикс со текот на времето станал многу продуктивен. Ова, меѓу другото, се должи и на фактот што опозицијата меѓу -ов-/-ев- и -ин- се базира врз родовиот принцип и пред сè зависи од граматичкиот род на именката.

Во нашите дијалектни текстови отсуствуваат примери со суфиксот -ин-, па за да го утврдиме моделот на зборообразување со помош на овој суфикс ни беа потребни дополнителни истражувања. Истражувањата покажаа дека сепак овој начин на изведување придавки од именки во женски род во свеста на говорителите постои, но во текстот тие, речиси без исклучок, се заменуваат со зависните именски синтагми. Ова се случува и со придавските кондензатори изведени и со други суфикси, но во текстот можат да се најдат и примери кога зависните именски

синтагми алтернираат со нив, што не е случај со суфиксот *-ин-*. Сето ова зборува за фактот дека како први се губат формациите со суфиксот *-ин-*. Сп. синтагмата *смјлквин лис* редовно се заменува со зависната (предлошка) синтагма *лис оѝ смјлква*, или на пр. *Рајќиниѝе деца* редовно се заменува со *децаѝа на/од Рајќа*. Наведените синтагми во кои се јавуваат присвојните придавки (*смјлквин*, *Рајќиниѝе*) се изнудени од наша страна, но информаторите најчесто додаваа: „Може и ѝака.“ Сепак предност им даваа на зависните именски синтагми. Што се оденесува до придавските кондезатори изведени со другите суфикси, можеме да забележиме алтернација на соодветните придавски кондезатори со зависните именски синтагми со предлог: *Анѝ’елеска фамилија : фамилијаѝа на/од Анѝ’елеѝа*, *Киѝраноа куќа : на/оѝ Киѝрана куќаѝа/куќаѝа на/оѝ Киѝрана*, *селски бунари : бунариѝе оѝ/на селоѝо*.

Со ова не е исцрпена темата за конкуренцијата на придавските кондезатори со зависните именски синтагми, но пред да се задржиме на овој проблем, накусо ќе се задржиме на придавските модификатори.

Веќе рековме дека кондезаторите (во традиционалните граматички описи: односни придавки) укажуваат на постоење на некоја релација меѓу два предмета, носејќи богата информација за еден од аргументите на таа релација. Придавските модификатори (во традиционалните граматички описи: качествени придавки), пак, не упатуваат кон некој друг предмет, туку носат богата информација за самата релација. Релациите изразени со придавските модификатори можат да бидат измерливи како временски или физички димензии (долг, широк, тесен, висок итн.), во кои е одразена една апстрактна единица на мера со која може да се споредува објектот: стапот е долг еден метар, патот е широк три метри итн. Со придавските модификатори можат да се изразат и релации кои можат да се споредат со други релации со иста содржина, т.е. психички димензии (мудар, итар итн.) или оценки (добар, лош итн.), а споредбата се врши со објектот кој се јавува како втор аргумент на релацијата: Павле е мудар како Петре. Меѓутоа, честопати се случува во текстот придавските модификатори да се јавуваат без вториот аргумент како носител на споредбата, т.е. вториот аргумент не се јавува на површината на текстот, па имаме: Стапот е долг, Павле е мудар. Придавските модификатори во ваквите конструкции имплицитно укажуваат на постоењето на втор аргумент како носител на споредбата. Значи, станува збор за две предикативни со-

држини, коишто наоѓаат формален одраз во придавските модификатори. Всушност, се работи за една способност на модификаторите да изразуваат релации во кои ќе постојат минимум два аргумента. Првиот аргумент се одредува врз основа на вториот, кој може да биде некоја апстрактна едница на мера (просторна, временска, или некоја друга физичка димензија) или некој објект со кој се врши споредбата, а кој најчесто не се појавува на површината на текстот, т.е. вториот аргумент не се формализира како посебна единица на текстот.

Во нашите текстови сретнавме неколку придавски модификатори:

И се-јавил ц'ароѝ, на-некое-д'ѝрво в'исоко ѓи-к'ачил, ѝри к'ерки 'имал, ѓи-к'ачил и р'екол кој ќе-ѓи-з'еме 'овија ѝр'осѝо н'екаму-се.

И ѝѝие оѝѝишле и 'овој вл'акноѝо в'оѓноѝ, д'ошол ц'ѝрв'ениоѝ к'ојн.

Нѝишѝо, д'ојде 'еден со-к'ојн ц'ѝрвен и др'уѓаѝа к'ерка ја-з'еде.

Д'ошол б'елиоѝ к'ојн и-му-д'онел све шѝо-му-ѝр'еба.

И с'еѓа им-б'ило кр'иво на-бр'ајкаѝа з'ашиѝи Пеѝ'ел'ашко да-з'еме најубава ж'ена.

Пр'иѝисак ѓ'олем, к'улук бил-ѓ'олем, ѝ'орез бил-ѓ'олем!

Сѝ'аро ц'ѝркфиче 'имаше. Тоа-ц'ѝркфиче м'алечко,...

После н'ајдофне 'овде... к'оѝлина м'али.

'Ова с'ело е ѝр'илично сѝ'аро с'ело, од д'амнешно вр'еме.

Во с'елоѝо 'има едно-сѝ'аро 'изворче.

'Имаше еден-ч'оек б'оѓаѝ и-с-'имаше една-ж'ена 'уба:

...у-ж'иоѝоѝ ѝѝв'ој 'имаш една-сиром'ашиѝија ѓ'олема шѝо-не-ѝ'осѝои,...

...како-'имале б'оѓасѝо ѓ'олемо,...

Во врска со линеаризацијата, односно местото на придавските модификатори во именската синтагма, можеме да забележиме дека инвертираниот редослед, т.е. редоследот именка • придавка, барем во нашите текстови, доминира. Интересен е податокот дека во оваа област нема влашко население, а според изворите што ни беа достапни, контакти со ароманскиот јазик немало ниту во минатото. Можеби се работи за една појава, мотивирана од семантички или прагматички побуди, а карактеристична за народните говори. Сепак, не ја исклучуваме мож-

носта за влијанието на балканската јазична средина, но посклони сме да веруваме дека во овој случај се работи за влијанието на албанските говори.

Зависни именски синтагми како дополнителни членови на именската синтагма. Изразување на категоријата посесивност

Повторно се враќаме на еден многу важен проблем, а тоа е конкуренцијата што постои меѓу придавките и предлошките синтагми. Всушност, станува збор за два синтаксички модела, кои функционираат на каршијачката територија. Првиот модел (присвојна придавка во непосредно соседство со конститутивниот елемент на именската синтагма) веќе го разгледавме, а вториот модел (конститутивен елемент во непосредно соседство со зависна именска синтагма) во каршијачкиот говор функционира како средство за изразување припадност. Во таа функција кај зависните именски синтагми најчесто се јавуваат предлозите *на* и *од*. Ќе почнеме со предлошките синтагми во кои се јавува предлогот *на*:

...ќ'одиме кај ѿ'ие ќ'еркиѿе на ц'ароѿ.

...'оѿишол ја-з'ел и др'уѓаѿа ќ'ерка на-ц'ароѿ ...

И'овој ја-з'ел и ѿр'еѿаѿа ќ'ерка на-ц'ароѿ.

Е ѿа, си-ѓо-си'асил живоѿоѿ на-м'алиѿе, на-д'ецаѿа м'ои, ѿѿо-с'акаш да-ѿи-да-м?

...а кум В'учко ѳо-ѿ'уѿиѿил д'ека ѿ'оскаѿа ја-била к'ожаѿа на-лис'ицаѿа.

Собрале 'оѿаде и ко: 'овде д'ојде ѿој, куманд'аниѿоѿ на-в'ојскаѿа б'угарска.

Милче, б'еше 'оѿишол ѿ'амо еден-Милче, ѿ'аѿко на-Си'аса, ...

Тамо избеѓале, а ѿ'онаѿреѿ, на-з'еѿ наш, Јована, ѳ-уѿ'еѿале ѿ'аѿка-му ф-Паѿиѿка и ѿ'ија 'оѿаде се-д'иѓнале сф'иѿе и избеѓале у-Рум'унија.

Гл'еѿе, ѳл'еѿе к'ако-е з'еѿоѿ на-Томеѿа!

...исѿрев^арѿоа на-Герм'анциѿе ѿенк'оѿѿе...

'Ама на-ѿ'ој м'омени ѿр'ојде некој-ѿр'ијаѿел на-ѓосѿ'одиѿоѿ...

И ѳо-к'уѿил на-б'еѓоѿ ч'ифликоѿ у-Каѿл'ано:...

Во рамките на овој модел интересно е местото на предлогот *на* во зависните именски синтагми. Примерите од типот *...исѿрев^арѿоа на-Герм'анциѿе ѿенк'оѿѿе...*; *И ѳо-к'уѿил на-*

б'е̄го̄ӣ ч'ифлико̄ӣ у-Ка̄ӣл'ано:... покажуваат влијание од соседните несловенски јазици. Во ваквите синтагми (на-Герм'анициӣе̄ ӣенк'о̄ӣе̄; на-б'е̄го̄ӣ ч'ифлико̄ӣ) предлогот на се наоѓа во почетна позиција во зависната именска синтагма и најчесто го покажува односот на припадност на директниот објект.

Вториот тип, претставен преку примерот *ќерка̄ӣа на царо̄ӣ*, сведочи за постоењето на наследениот словенски модел каде што конститутивниот елемент стои пред зависната именска синтагма во генитивен однос. Ситуацијата станува поинтересна ако се додаде во игра и предлогот *од*, кој во каршијачкиот говор, меѓу другото, се јавува во улога на средство за изразување на припадност:

...од-вл'акна̄ӣа о̄ӣ-к'оса̄ӣа му-д'але...

И зел да-с'ече о̄ӣ-ӣ^арс̄ӣӣӣе̄ о̄ӣ-н'озе̄ӣе̄.

Е-ӣа од-внук'о̄ӣ-му од-бр'а̄ӣа-му еден-џ'азда б'еше ӣ'ука.

Ми-д'адоа ӣл'ацо̄ӣ о̄ӣ-Сӣо̄ӣ'ансӣво̄ӣо̄.

Се разбира дека во претходно наведените примери категоријата посесивност е широко сфатена, па според тоа не сите наведени примери подлежат на иста интерпретација. Примерите од типот *...од-вл'акна̄ӣа о̄ӣ-к'оса̄ӣа му-д'але...; И зел да-с'ече о̄ӣ-ӣ^арс̄ӣӣӣе̄ о̄ӣ-н'озе̄ӣе̄.* ја покажуваат релацијата дел : целина, односно дека 'е нешто дел од нешто'. Всушност, на семантички план се работи за конструкции со двоаргументски предикати каде што предлогот *од* овозможува синтагмата што го формализира вториот аргумент на тие предикати да се појави како дополнителен елемент во синтагмата што го именува нивниот прв аргумент. Примерите од типот *...м'еӣнӣци о̄ӣ-к'ожа..., ...ро̄џӯжа о̄ӣ слама,* покажуваат дека појдовниот троаргументски предикат 'направи некој нешто од нешто' со помош на предлогот *од* се претвора во една деривирана дијатеза 'е направено нешто од нешто'. Овде не станува збор за категоријата посесивност, туку се работи за една функција што го карактеризира предлогот *од*, а која ја покажува релацијата аблативност. Најпосле, во примерите од типот *...внук'о̄ӣ-му од-бр'а̄ӣа-му...* се изразува релацијата сродство. Во каршијачкиот говор и овие конструкции најчесто не наидуваат на конкуренција од страна на придавските кондензатори.

Како и да е, кога станува збор за зависните именски синтагми оформени со предлозите *на* и *од*, се наметнува прашањето за изофункционалноста на предлозите *на* и *од* во доменот на

релацијата посесивност. И додека синтагмите оформени со предлогот *на* укажуваат на неговата граматичка функција, т.е. предлогот е показател на таканаречениот генитивно-дативен однос, именските синтагми во коишто се јавува предлогот *од* најчесто имаат функција на дополнителен член на некоја друга именска синтагма, кој ги заменува можните глаголски предикати што би се јавиле на ниво на реченица.

Во нашите текстови се јавуваат и именски синтагми оформени со помош на предлогот *со*, кои исто така влегуваат во зоната на категоријата посесивност, или пак претставуваат деривати од основните релации со егзистенцијално-локалистички карактер:

...д'ојде 'еден со-к'ојн џ'рвен ...

...сф'а̃и̃ој со-д'рвени с̃и'а̃и̃ој...

...н'ашле некој-к'у̃и̃ со-м'е̃и̃./ ...н'ачнала к'у̃и̃о̃и̃ со-м'е̃и̃.

Последниов пример ги покажува конструкциите во кои надредената синтагма именува некој контејнер, а подредената синтагма ја открива содржината на контејнерот, т.е. што има во него.

Примерите од типот ...д'ојде 'еден со-к'ојн џ'рвен ..., ...сф'а̃и̃ој со-д'рвени с̃и'а̃и̃ој... ги откриваат конструкциите кои содржат еден вид конјункција на два нерамноправни елемента. Првиот елемент е примарен, а вториот елемент има второстепена улога во синтагмата.

Обично, во опозиција на синтагмите оформени со предлогот *со*, стојат именските синтагми со предлогот *без*. Теоретски, тие би требало да бидат сигнал за отсуство на еден од објектите, т.е. дека нешто е без нешто, но за жал во нашите текстови нема такви примери. Во каршијачкиот говор ваквата содржина најчесто се формализира на реченично ниво каде што се јавува предикатскиот експонент *нема*.

Во нашиот преглед на зависните именски синтагми во функција на дополнителен член, останува уште да ги разгледаме предлошките синтагми со *за*.

Малубројните примери што ги најдовме во нашите дијалектни текстови не овозможуваат некоја поконкретна дефиниција за ваквиот тип синтагми, освен генералната забелешка дека се работи за една релативно понова деривација:

...чер̃га за ѝокрива̃ње...

...сфе за јаде̃јне...

...ку^јки најраени за седејне...

...ѝреѝѝријаѝѝе за ѝаѝѝѝѝѝа...

Во поголемиот дел од примерите глаголската именка се јавува како втора компонента на именската синтагма. Всушност, станува збор за кондензации на структури во кои предикатот му припаѓа на семантичкото поле 'служи за...', е наменет за...' и сл. Последниот пример покажува дека лексичкиот експонент на предикатот може и да се испушти, бидејќи тој лесно се чита од контекстот: ...ѝреѝѝријаѝѝе за ѝаѝѝѝѝѝа..., т.е. за *градење и/или одржување на ѝаѝѝѝѝѝа*. Во примерот ...куј^јки најраени за седејне... се појавуваат и двете компоненти од кондензираната структура.

Со ова го завршуваме прегледот на зависните именски синтагми во функција на дополнителни елементи на именската синтагма. Останува уште да ја разгледаме именката како дополнителен елемент на основната именска синтагма, односно кога е именката во функција на придавски збор, а со самото тоа, ја губи способноста да биде кандидат за конститутивен елемент на една именска синтагма. Именката во таква позиција не е способна да прифаќа определби, а секогаш е во конгруенција со именката што ја определува, т.е. со именката што се јавува во функција на конститутивен елемент. Во нашите текстови успеавме да пронајдеме само еден таков пример: ...деветѝ крави јалоѝѝѝ..., каде што именката-определба се јавува како оценувачки епитет. Во конкретниов случај можна е и појавата на придавската определба (*јалови*), но мотивацијата на нараторот за употреба на именка како определба, најверојатно се должи на петрифицираниот карактер на ваквати синтагми, кои во народното творештво се парактично без конкуренција.

Релативните реченици во функција на дополнителен елемент на именската синтагма

Освен досега обработените типови, како дополнителни елементи на именската синтагма се јавуваат и релативните реченични конструкции во кои се јавуваат релативните заменици *ѝѝѝѝѝ* и *кој*, како и прилошките форми со просторна или начинска димензија. Појдовниот аргумент на релативната реченична конструкција во функција на дополнителен елемент на именската синтагма е ист со аргументот на надредената реченична структура оформен во именска синтагма во која се вградува ре-

лативната конструкција (Тополињска, 1997: 163). Класичен прототип за релативниот реченичен состав е тој во којшто релативните реченици вградени во именската синтагма се во функција на релативен рестриктивен атрибут (Тополињска, 2001: 598).

Формални показатели на релативниот однос во една реченична структура се релативните заменки чијашто улога е да го блокираат местото на заедничкиот аргументски израз во релативната конструкција, а воедно претставуваат и средства за приспособување (акомодација) на таа конструкција кон именската синтагма што ја определува.

Во каршијачкиот говор како универзално средство со кое се блокира појавата на заедничкиот аргументски израз во релативната дел-реченица, а истовремено ја поврзува неа (релативната конструкција) со именската синтагма што ја определува (кај Тополињска: супститут-конектор) најчесто се јавува релативната заменка *шѝо*. Таа, по своите категоријални вредности (среден род, еднина, нулти показатели на падежен однос), е немаркирана во однос на основните именски категории род, број и зависност (т.е. падежен однос). Но, како што забележува Тополињска (Тополињска, 1997: 165) „именските синтагми што ги заменува *шѝо* имаат определени синтаксички функции во соодветните реченични конструкции, а тие функции бараат определена категоријална карактеристика.“ Оттаму произлегува неопходноста за појавата на категоријално маркираните заменски клитики (во каршијачкиот систем формално претставени како *џо*, *ја/је*; *му*, *ја/је/и*; *џи/и*, *им*) кои заедно со *шѝо* ја покажуваат зависноста на именската синтагма во однос на глаголскиот предикат, т.е. го покажуваат падежниот однос.

Најнапред ќе ги наведеме примерите во кои се искажува номинативниот падежен однос меѓу именската синтагма во функција на појдовен аргументски израз и глаголскиот предикат:

Тоџај Турциѝе б'иле, 'ама Турциѝе не-ѝр'аеле зло. Пр'аеле еве-'овија арам'и:ве н'аши шѝо-се с'еџа.

Во-ѝ'оа вр'еме 'овие л'уџе шѝо-се-дос'елиле ѝ'очнале да-се-б'аваѝ со-земјод'елие.

Тоа вр'еме л'у'џ'еѝо шѝо-жив'ееле 'овде с'елоѝо џо-в'икале Пуѝеско.

Втората група примери го покажуваат акузативниот однос, т.е. ја покажуваат директната зависност на именската синтагма

во однос на глаголскиот предикатски израз. Во нашите текстови најдовме два модела со кои се искажува овој однос, и тоа:

– првиот модел се однесува на примерите во кои релативната замена *ш̄ӣо* се појавува без категоријално маркираните заменски клитики:

Кажиӣе ш̄ӣо кажӣӣе мука̄ӣа!

– вториот модел се однесува на примерите во кои релативната замена *ш̄ӣо* влегува во состав со заменските клитики како носители на категоријалната информација:

'Ајде к'умо Лисо д'-одиме да-џо-в'идиме ш̄оа ш̄ӣо-џо-ос̄ӣ'ај фне.

Во-ш̄'урско̄ӣо време коа-биле 'аскеро̄ӣ ш̄ӣо-и-зб'ирале, к'ој имал да-ш̄'л'а̄ӣӣ ш̄'ари (л'ири), ш̄'р'иесе-л'ири да-н'е-о̄ӣӣ в'ојник.

После ш̄оа-време, к'ај-ш̄ӣо-е џ'ол'оф ш̄ӣо-џо-к'о̄ӣале сел'аниве, с̄ӣ'арӣӣе ко-д'ошле за-в'ода, брес 'имало мн'о̄гу.

Ама ш̄ој коџа-си-'одел, ш̄'р'с̄ӣено̄ӣ ја-џо-зел на 'оваа ш̄ӣо-ја-л'ечел.

Една-ч'ешма ш̄'амо ш̄ӣо-сме-ја-наш̄ра̄ле ш̄о'а-време и уш̄ӣ-'една ф-ш̄'еш̄ӣера.

Што се однесува на именската синтагма во индиректна зависност од глаголскиот преидикатски израз, т.е. дативен однос, би можело и овде да се очекува појавата на двата модела, но во нашите текстови не најдовме примери во кои релативната замена *ш̄ӣо* е во состав со соодветните заменски клитики за изразување дативен однос (!?).

Ќе се задржиме и на конструкциите од типот ...(*ш̄'аму*) каде *ш̄ӣо*..., бидејќи во нив се наоѓа прилошкиот релативен конектор, кој во својата основна функција претставува прашална замена. Во ваквите конструкции се доуточнуваат просторните релации, т.е. попрецизно се наведуваат просторните параметри:

Добро, му-р'екла ш̄'аа орл'ица̄ӣа, с̄ӣр'емај д'еве̄ӣӣ кр'ави јал'о̄ӣци и д'еве̄ӣӣ ф'учи (ш̄'ӣја фучи џи-в'ика̄:ш̄, а м'ие м'ешници о̄ӣ-к'ожа), д'еве̄ӣӣ м'ешници в'ода и 'о̄ӣкај ш̄ӣо-си-д'ошол ќе-ш̄е-'изва:м.

...ја н'е-сум 'одовде, с'акам да-си-'одам на џорни св'е̄ӣӣ, 'о̄ӣкај ш̄ӣо-сум-д'ошол.

После ш̄оа-време, к'ај-ш̄ӣо-е џ'ол'оф ш̄ӣо-џо-к'о̄ӣале сел'аниве, с̄ӣ'арӣӣе ко-д'ошле за-в'ода, брес 'имало мн'о̄гу.

На крајот ни останува уште да кажеме дека сите наведени релативни конструкции, кои се во функција на определби, се употребуваат од страна на говорителот како начин за поблиска идентификација на нештата (кои нему му се добро познати) и доближување на истите до соговорникот.

РЕФЕРЕНЦИЈАЛНА КАРАКТЕРИСТИКА НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА

Именските синтагми, чија основна задача е да ги идентификуваат предметите (вторично: настаните, состојбите итн.), треба еднозначно да се поврзат со нивните референти, односно со објектите именувани од страна на говорителот. Комуникативната цел е целосно остварена, ако тие бидат препознатливи и за слушателот, односно за адресатот во говорната ситуација.

Во лингвистиката веќе е добро позната поделбата на надворешнојазична (егзофора) и внатрешнојазична референција (ендофора). Надворешнојазичната референција е поврзана со светот што нè опкружува, а внатрешнојазичната референција е директно поврзана со текстот, т.е. со јазичното комунике на говорителот. Меѓутоа, не секогаш можат да се утврдата границите на двата вида референција, бидејќи има ситуации во кои говорителот едновременно нè упатува и на надворешниот свет и во рамките на јазичниот текст, односно или на претходно кажаното, или на она што допрва треба да ни се соопшти.

Во зависност од ситуациите и начините на употреба на именските синтагми, разликуваме неколку нивоа во определувањето на нивниот референт, а самите именски синтагми ги делиме на референтни и нереферентни.

Прегледот ќе го започнеме со референтните именски синтагми, а во нивните рамки најпрво ќе ги разгледаме оние што имаат идентификуван референт. Тука ги вбројуваме синтагмите чиешто конститутивни елементи се носители на референција и во рамките на текстот ги откриваат учесниците во говорната ситуација. Познато е дека како учесници во говорната ситуација можат да се јават само првото и второто лице, а нивната идентификација се остварува преку таканаречените индекси „јас“ т.е. ‘тој што ги зборува овие зборови’ и „ти“ т.е. ‘тој кому му се упатени тие зборови’ (Тополињска, 1997: 193). Во дијалектните текстови личната замена за прво лице секогаш го покажува говорителот, а личната замена за второ лице не се-

когаш го покажува соговорникот. Таа вистински го разоткрива идентитетот на соговорникот само во ситуации на постоечки дијалог меѓу две физички присутни лица, учесници во говорната ситуација. Во поинакви ситуации со употребата на личната замена за второ лице може да биде означен секој или кој било елемент на множеството 'човек', или пак во зависност од контекстот со индексот „ти“ самиот говорител може да си се означи: *К'ога д'ојдоа некој-џеј-ави'она, к'ога ни-в'икна: 'озгора, н'ема кај-ке-с'е-криеш!* Во овој случај како експонент на соодветната релација се јавува глаголската форма, односно преку глагол-ската наставка за второ лице се посочува едно подмножество во кое се става и самиот говорител.

Кај множинските облици на индексите, т.е. кај личните замени **ние**, односно **вие**, обично самиот контекст ни покажува кој уште покрај говорителот се подразбира под **ние**, односно во случајот на **вие**, покрај физички присутниот соговорник, кој уште се подразбира под **вие**. Во поголем број случаи, кога нема потреба од посебно потенцирање на појдовните аргументи посочувачката функција ја преземаат глаголските наставки за прво и второ лице и на тој начин информацијата е вградена во личниот глаголски облик.

Прегледот ќе го започнеме со примерите во кои самостојните именски синтагми директно ги покажуваат учесниците во говорната ситуација. Како што наложува редот, прво ќе ги дадеме примерите во кои именските синтагми се наоѓаат во двострана зависност со глагол:

Е џа дај ја к-'удрам со-сек'ираџа, в'ие да-џи-џ'уриџе р'аџеџе, зн'аеш, да-ја-д'рџиџе, да-џ-'извадам џ'ариџе, зл'аџоџо.

Ја сум Таска оџ-с'ело Јабџлџе.

А, н'иџиџо ја џ'аол ама-џ'и џ'оџаол 'оџ-мене 'искочи.

...ка д'еџе ја 'искочиџ џ'ука на-р'идоџ,...

'Аџо, ја со-к'оџој леџ џо-афчилн'иџиџе н'осеџ кај-некој-Гр'уџо џиџо-р'абоџел фурн'аџија и-на-маџарџо џо-б'оџкаџ, р'ече, в'ака у-вр'аџоџ.

Ја сум бил 'осум м'есеџа, ал' н'е-знам как'о-беџе.

Н'ие сме-биле д'евеџ д'еџа, ама 'умреле ч'еџири. Пеџ осџ'а-навме ж'иви. Ја сум н'ајсџар од с'иџе.

Ја 'осџанаџ со џ'аџко-џи и Сџ'оџа, с'есџра-џи.

Кин'исале да-'одай̄. К'он'ов з'ас̄ӣанал, кобилаа зам'инала. И в'иснала кобила̄ӣа, р'екла: „Ти две-д'уши н'осиш, њ'а н'азай̄ 'ос̄ӣана, а ј'а ч'е̄ӣири н'оса, њ'а н'а̄йре̄ӣ 'ода.“

'Они и-в'икаа̄ӣ: „Мие, г'ос̄ӣо̄го, си-каж'уевме о̄й̄к'ај-сме“.

Именските синтагми кои директно ги посочуваат учесниците во говорната ситуација можат да бидат и во позиција на еднострана зависност од глаголот, т.е. можат да се јават и во зависни падежни форми:

Е, арно-'ама мене-ме-з'еде.

Мене-ме-з'едоа на-осумн'аесе г'одини.

Њие бевне ш'ес-деца, з'а-мене с'акам да-к'ажам.

Мене ме-з'еде в'олко̄ӣ.

Тай̄ко-ми ме-̄йр'енесе и не-с̄ӣр'е̄ӣе еден-в'олк.

...ке-ми-д'ае̄ӣе д'еве̄ӣ м'еа в'ода и д'еве̄ӣ кр'ави јал'о̄џи,...

Ко: ке-р'ечам к̄алк в'ода! ке-ми-д'ае̄ӣ в'ода, ко: ке-р'ечам к̄алк лей̄! ке-ми-д'ае̄ӣ м'есо.

Ми-н'аредил Ц'емо.

„Ја – р'ече – знам, ч'е-ја-'излеча, ама ако-ми-д'ае̄ӣе да-ме-с̄ӣас̄ӣе̄ о̄ӣ сиром'аш̄ӣија и бр'а̄ӣо̄ӣ да-си-н'ајдам к'ај-ми-е, ш̄ӣ'о-ми-е.“

Меѓу именските синтагми што се способни да го идентификуваат референтот спаѓаат и оние со единствена референција, т.е. таканаречените ономазиолошки именски синтагми (синтагми во кои како конститутивни елементи се јавуваат сопствените имиња во својата примарна употреба). Како примарни се сметаат личните, географските и временските имиња:

Тука сум р'аснай̄ во-Јаб̄лце.

...а 'имало 'еден, се-в'икал њ̄ој Пе̄ӣел'ашко.

И о̄ӣ'ишол Пе̄ӣел'ашко ч'екал,...

Ја сум Таска о̄ӣ-с'ело Јаб̄лце. Тай̄ко-ми се-в'ика 'А̄ӣанас, њ̄рин'аес̄ӣа г'одина е-р'оден.

П^арва ј-'имам Таска, њ'осле Г'око, њ'а Года, њ'а С̄ӣасо, д'е̄ӣе.

Па њ̄'уку 'ајде се-с'обра њ̄'урско, к'аурско, н'оси в'ода 'онде, е 'овде кај-'она: к'ујка̄ӣа. На-Тодора е-њ'аја, Ник'олоски.

Еден-ч'ичко мој к'ӯӣ вол, Г'орѓија Дим'ишкоски 'и-њ̄ој вол.

И ш̄ио-йр'а:ш̄ 'овие н'ашиш̄е, 'ајде у-Ск'ојје њашай'ор̄и изв'ај
ле и-у-Рум'унија избега́ле да-не-џи-уш̄'еја:ш̄, зн'аеш.

'Ама ш̄ој, 'ош̄ел Москфа ѡ^арф у-Ск'ојје џо-'имал, ш̄ој дедо-
Дорош̄еја.

Во-ш̄урско вр'еме Брезница б'ила ѡш̄-ш̄урскиош̄ бек Касум
ч'аја.

...м'омоци ѡочнал да-џл'авуеш̄ од-Б'абуна, ош̄-Коач, ош̄-
Порече, ош̄-Ман'асш̄ирец, од-сф'иш̄е кр'аиш̄иа, ош̄-сф'еџде.

Во рамките на определените именски синтагми, според се-
мантичката категорија апел, спаѓаат и именските синтагми чи-
што граматички експоненти се вокативот (кај именките) и им-
перативот (кај глаголите):

Ај бе ш̄и Пеј'ел'ашко 'овде м'еси, 'онади.

Ш̄ио најр'ајфш̄е бе бр'а'ка?

Абе бр'а'ка,... ш̄ио-зн'ам една-б'ука, 'има зл'аш̄о ш̄'амо, ама-
н'е-можам сам да-џ-'извадам зл'аш̄ош̄о.

Ај да-се-йрош̄'ејш̄аме кумо Лисо. - Ај ќе-се-йрош̄ејш̄аме к'уме
В'учко.

Куме В'учко ме-в'икааш̄ д'еца да-к^арш̄иш̄еам.

Е, к'уме В'учко џл'едај, џл'едај сф'аш̄ој со-д^арвени сш̄'аш̄ој!

Кумо Лисо ш̄и си-џо-'изела,...

Еј с'елани, збир'ајш̄е-се в'амо, зер и н'ебош̄о ни-ш̄'адна.

Бр'аш̄у, с'еџа 'овде ч'е-се-разд'елиме ѡо с'елава.

Мажу, ќе-ме-водиш̄ на-џосш̄и кај-ш̄аш̄ка.

Ж'ено-бре, з'аш̄ри-ја кобилаш̄а.

Море ч'оeku, ш̄ио-си-с-'уџајлил, ш̄ио-си-с-'ужалил, имаме
ј'аден'е, ш̄'иен'е, све, ф'ала б'оџу?

Ж'ено, н'а-сон н'екој-си ч'оек д'оаџа и ми-в'ика ш̄'ака и ш̄'ака...

Посебно внимание заслужуваат именските синтагми чишто
конститутивни елементи носат информација за референцијал-
ната карактеристика врз база на заедничкото искуство на гово-
рителот и на неговиот соговорник. Овде ги разликуваме случа-
ите 1) кога референтите на именските синтагми се непосредно
вклучени во говорната ситуација, 2) кога еден од соговорни-
ците се повикува на личното искуство (кое може да биде и заед-
ничко во дијалошки форми) и 3) анафорска интерпретација на
референтите, претходно вклучени во текстот. Меѓутоа, не е

лесно да се определи за каков вид на употреба се работи, поради фактот што многу често врз анафорската интерпретација се накалемува и деиктичката (т.е. покажувањето во просторот). Како што е познато, анафората во својата употреба може да биде независна од светот што нè окружува, но таа може да биде и поврзана со надворешнојазичната ситуација. Во нашиов случај ќе ги разгледаме ситуациите во кои анафората е тесно поврзана со надворешнојазичната ситуација. Во ваква функција како основни експоненти се јавуваат показните заменки, кои, служејќи се со терминологијата на Тополињска, поседуваат две серии облици: долги и кратки. Долгите форми им претходат и на основната именска синтагма и на нејзините количествени модификатори, а кратките се морфолошки несамостојни и како такви се јавуваат во постпозиција во однос на именските зборови. Според македонската граматичка традиција, клитичките форми на показните заменки се нарекуваат членски морфеми.

Каршијачкиот говор во поглед на показните заменки, впрочем како и стандардниот македонски јазик, располага со три серии показни заменки базирани врз три типа корени: *-в-*, *-н-*, *-и-*. Показните заменки базирани врз *-и-* коренот се специјализирале како средства за изразување на анафората. За **објективна определеност** станува збор во случаите кога е референтот идентификуван и за говорителот и за соговорникот:

Си биле ѿројца бр'а'ќа, 'ама сир'омаси биле. / Дв'ајцаѿа биле м'алку ѿо:ѿр'акани, а 'имало 'еден, се-в'икал ѿој Пеј'ел'ашко.

Не-м'ожеле да-ф'аѿѿаѿ некој-к'ојн. /... Д'ошол к'ојноѿ ј'ал од-ж'иѿоѿо и-си-з'аминал.

Придавките кога се јавуваат самостојно, т.е. како конститутивни елементи на именските синтагми, исто така претставуваат анафора, бидејќи е именувањето извршено во претходниот текст:

И 'ошол ѿ'рво ѿосѿ'ариоѿ.

Оѿѿ'ишол сѿр'едниоѿ и-ѿој 'исѿоѿо.

Е, ѿ'ија си-з'еле, бр'а'ќаѿа, ѿо-'една, осѿ'анала најм'алаѿа, 'ама ѿ'аа била најубава.

Претходно рековме дека долгите форми на показните заменки се јавуваат пред основната именска синтагма. Овде ќе наведеме примери во кои атрибутивно употребените показни заменки од различни корени, покрај деиктичката функција, вршат и други функции:

И ми-беше збороѝ за ѝија бр'ајкаѝа.

И 'ошле ѝија бр'ајкаѝа, дв'аѝцаѝа, ѝосѝариѝе, чекале...

И 'овој м'алиоѝ в'ика дај ја д-'одам.

И 'овој Пеѝел'ашко н'ајѝосле р'екол ја к-'одам, ако-ф'аѝам д'обро, ако-н'е, здр'авје.

И се-јавил ц'ароѝ, на-некое-д'рво в'исоко ѓи-к'ачил, ѝри к'ерки 'имал, ѓи-к'ачил и р'екол кој ќе-ѓи-з'еме 'овија ѝр'осѝо н'ека-му-се.

Дошол ѝој ц'ѝрниоѝ и му-р'екол: Шѝо-е-рабоѝава?

И ѝиѝе оѝиѝле и 'овој вл'акноѝо в-'оѓноѝ, д'ошол ц'ѝрв'ениоѝ к'ојн.

'Овој ко: се-сф'ѝриѝел ѓл'еда зм'ијаѝа 'ошла за-да-ѓи-јаде.

И д'обро, 'она се-сѝуѝѝила 'удоле, ѝој си-'осѝанал и си-'ошол за-д'ома.

И с'еѓа 'овај к'ако да-се-'осф'еѝи?

И овој р'иѝнал, ѓ'аолоѝ, оѝ-к'ојноѝ и р'екол:...

А 'оваа 'оѝиѝла, н'ачнала к'уѝоѝ со-м'еѝ.

И 'оваа 'иѝра, сѝ'анала, зн'аеѝ, см'енила.

'Овие Р'исѝефци една-кр'ава з'едоа од-Буѓ'ариѝе.

И-му-зв'икна ѝ'амо ѝој ѓл'авниоѝ и оѝ! се-вр'аѝи.

А ѝија в'амо ѓи-ф'аѝиле у-Габер се-в'ика ѝо'а-месѝо, им-ф'аѝиле ѝус'ијаѝа ѝија н'аѝиѝе к'омиѝи.

И ѝ'аква р'абоѝа, ама-'овија б'иле ѝод-беѓоѝ, долном'а:лѝиѝе, ѝ'амо См'ил'кофци, Дим'иѝкофци...

И 'овија н'аѝиве б'иле м'омоци.

Во-ѝ'оа в'реме 'овие л'уѝ'е ѝѝо-се-дос'елиле ѝочнале да-се-б'аваѝ со-земјод'елие.

'Оѝ-ѝоѓај ѝ'осле д'аљѓо в'реме коа-с'авладал беѓоѝ, она-ѝѝо-ѝи-к'ажуаф,...

Кој ч'е-ја-л'ечи 'оваа б'олес,...

А на-'овеѓа му-ѝ'екнало, н'екој му-к'ажуел.

Ама ѝој коѓа-си-'одел, ѝ'ѝрсѝеноѝ ја-ѓо-з'ел на-'оваа ѝѝо-ја-л'ечел.

Е он'ој-чоек, р'ече, да-ми-ѓо-д'онесеѝе.

И ѝа ѝиѝе, 'овие ѝанд'ариѝе ѝѝо б'иле, ѓо-н'аѝле и му-р'екле:...

Е с'еџа ов'а-село било ѿ'одоле и џо-н'арекле Долн'о-Солње,...

'Ова с'ело е ѿр'илично сѿ'аро с'ело, од д'амнеино вр'еме.

Не-знам, с'инко, с'иџурно ѿи-ѿобегнала с'о-овја џосѿ'одионоф (ѿрџ'оецоѿ).

Наведовме поголем број примери од, најмалку, две причини. Првата причина е да ги прикажеме различните функции на показните заменки, а втората – да ги прикажеме различните форми, како и нивната застапеност во текстовите. Од примерите јасно се гледа дека најзастапени се показните заменки со -в- коренот (!), кои имаат двојна функција: деиктичка и анафорска. Ситуацијата кај кратките форми на показните заменки (членските морфеми) е далеку поинаква. Таму доминираат примерите во кои клитичките форми на показните заменки се од редот на -ѿ- коренот, а тоа нè наведува на заклучок дека тие немаат деиктичка функција. Со други зборови, членот го толкуваме како просторно немаркирана показна форма. Сепак, во примерите во кои се јавуваат кратките форми на показните заменки од -в-, поретко -н- коренот, забележавме деиктичка функција на членот. Одбравме поголем број примери за да дадеме поголема прегледност на членските морфеми, но и прегледност во поглед на нивната дистрибуција:

Сум р'оден ѿ'ука во-Љабѿлце, а ѿ'аѿко-ми и м'ајка-ми се 'и-ѿија оѿ-исѿоѿ'о-село.

Ж'енаѿа ми-е 'исѿо оѿ-Љабѿлце. Калина се-в'ика, а родиѿ'елиѿе н'еѿини се: ѿ'аѿко-ја од-Љабѿлце, а м'ајка-ја од-Бр'езница,...

Си биле ѿроѿца бр'а'ка, 'ама сир'омаси биле. Дв'аѿцаѿа биле м'алку ѿ-ѿр'акани,...

И ми-беше збороѿ за ѿ'ија бр'а'каѿа.

Д'ошол к'ојноѿ ј'ал од-ж'иѿоѿо и-си-з'аминал.

И се-јавил ц'ароѿ, на-некое-д'рво в'исоко џи-к'ачил, ѿри к'ерки 'имал,...

И ѿ'ие оѿ'ишле и 'овој вл'акноѿо в-оџноѿ, д'ошол ц'рв'ениоѿ к'ојн.

Поѿ-н'екое д'рво л'еџнал и л'ежал ѿ'ака. Под-д'рвоѿо 'имало некој-'орел, а ѿој 'имал ѿ'илина. Д'ошла некоа-зм'ија за-да-џи-јаде ѿил'инаѿа,...

Нишӣо н'е-сакам, с'амо с'акам да-м'-однесеш на-̄горни'он-
свей̄.

И зел да-с'ече оӣ-ӣ^арс̄ӣӣе оӣ-н'озе̄ӣе.

Р'екла в'ака и в'ака, м'ажо̄ӣ-ми з'а̄гина.

Кума Лиса 'ӣӣра: Ж'ими џ'ркф'ӣцана, н'азай̄, н'ӣӣо. А кум
В'учко: Ж'ими џ'ркф'ӣцава, с̄ӣай'ӣца̄ӣа кла̄и! - ф'а̄ӣила и не-
ӣуӣӣа.

В'икаш д'еца... П'рва ј-'имам Таска, ӣ'осле Ѓоко, ӣа Тода, ӣа
С̄ӣ'асо, д'е̄ӣе. Ми-ја-'уби н'о̄га̄ӣа 'овде, од-н'о̄га и-ми-'о̄ӣиде.

П'рвио̄ӣ рай̄, зн'аеш к'о̄га ̄-изб'ркале Турчино̄ӣ, ӣ'аме̄ӣам
ја д'о̄јдоа Б'ӯга̄рӣӣе.

како-̄го-р'екоа 'овој др'ӯгиоф, ̄го-заб'ораиф од-Ѓаб̄џце,
'Ан̄џелко.

...к'ај-ӣӣо-е џ'ол'оф ӣӣо-̄го-к'о̄ӣале сел'аниве, с̄ӣ'арӣӣе ко-
д'о̄ӣле за-в'ода, брес 'имало мн'о̄гу.

Ама на-ч'оекоф коа-ке-л'е̄гне да-с̄ӣ'ӣје и на-с'оно̄ӣ н'екој-си
ч'оек му д'оа̄гал...

Коа-с̄ӣ'ана с'аба̄јле сиром'ајоф и ја-ӣр'ажи ж'ена̄ӣа, ја-н'ема.

...с'ӣгурно ӣи-ӣобег̄нала с'о-овја ̄гос̄ӣ'одиоф (ӣр̄г'оецо̄ӣ).

'Ама ̄го'едароф з'еде м'о̄ӣика и ке-ӣр'ча на ӣазар да-ӣр'ажи
р'або̄ӣа.

А оӣ-'овија Ш̄ӣӣтар'ӣӣӣава 'има дв'аесе̄ӣ и-ӣе̄ӣ-к'ӯјки.

Наведените примери покажуваат дека членските морфеми ги обележуваат именските синтагми чии референти се претходно споменати во текстот и како такви се идентификувани како протагонисти на расказот. Со членските морфеми се обележуваат и именските синтагми чии референти претходно не се споменати, но тие се сфаќаат како општо познати и нивната идентификација е автоматска за соговорникот. Следствено, од гледна точка на членот, разликуваме: 1) анафорско употребени именски синтагми, 2) именски синтагми определени врз основа на припадноста на нивните референти кон учесниците во говорната ситуација и 3) ситуациски определени именски синтагми. За анафората дадовме доволно објаснувања поткрепени со голем број примери. Сега ќе се задржиме малку и на другите два типа именски синтагми.

Во врска со именските синтагми определени „по припадност“ можеме да кажеме дека нивните референти се идентификувани

врз основа на нивната припадност кон учесниците во говорната ситуација, или пак кон веќе идентификувани лица. Обично, како референти се јавуваат делови од телото: ...од-вл'акнаѝа оѝ-к'осаѝа му-д'але,...; ...в'ие да-џи-ѝ'уриѝе р'ацеѝе,...; ...ѝ'оскаѝа ја-била к'ожаѝа на-лис'ицаѝа. Кон овој тип именски синтагми ги приклучуваме и оние со кои се именуваат најблиските членови на семејството на идентификуваниот референт: ...а ѝ'аѝко-ми и м'ајка-ми се 'и-ѝија оѝ-исѝоѝ'о-село.; ... а родиѝ'елиѝе н'еѝини се: ѝ'аѝко-ја од-Јабѝлце, а м'ајка-ја од-Бр'езница...; Ко: д'ошла м'ајка-им на-ѝил'инаѝа...; Ја 'осѝанаф со ѝ'аѝко-ми и Си'оња, с'есѝра-ми. Овде појавата на членот е блокирана од кратките дативни форми кои се наоѓаат во постпозиција во однос на конститутивниот елемент. За нас интересни се следниве примери: Ж'енаѝа ми-е 'исѝо оѝ-Јабѝлце; женаѝа ми-е-сама, поради појавата на членот. Не навлегувајќи во подлабока анализа, само ќе кажеме дека во однос на другите членови на потесното семеј-ство, овде како да се прави една дистинкција.

Именските синтагми што именуваат единствени објекти или појави во нашиот секојдневен живот, или пак објекти во една конкретна средина (па и временски отсек) ги сметаме за ситуациски определени, па појавата на членот кај овие синтагми се смета за нешто природно: П'рвиоѝ раѝ, зн'аеш к'оѓа џ-изб'рка-ле Турчиноѝ, ѝ'амеѝам ја д'ојдоа Б'уѓариѝе.; Каде е кмеѝоѝ бе?; К'рв'аѝиѝе - К'рваѝка ѝ'адна в'ише, з'ароби Герм'анеѝоѝ, вл'езе. Во овие примери интересна е употребата на еднинските форми (Турчиноѝ, Герм'анеѝоѝ) за означување на множинска семантика, т.е. еднината во овој случај е немаркиран член на категоријата број и овие именки се генерички употребени. Ваквиот начин на колективно сфаќање на соодветното множество не е непознат за народните говори, па и говорителите од каршијачката област многу често го користат.

Во рамките на каршијачкиот говор посебно внимание заслужуваат двојноопределените именски синтагми. Станува збор за именски синтагми во кои истовремено се јавуваат и долгите и кратките форми на показните заменки, односно, според традиционалната терминологија, и показните заменки и членските морфеми. Удвојувањето на категоријалните експоненти на определеноста е појава карактеристична и за другите македонски дијалекти, но и за некои стилови на стандардниот јазик (разговорниот, уметничколитературниот и публицистичкиот). Кај ваквите членувани низи не е нималку лесно да се определи во кои случаи се работи за вистинско удвојување на сигналите

на идентификувачкиот карактер на синтагмата, а во кои случаи се работи за апозитивен атрибут. Од голема помош во вакви ситуации се покажуваат прозодиските средства, т.е. паузата по показната замена и соодветната реченична интонација. Присуството на паузата имплицира толкување дека станува збор за апозитивен атрибут, но отсуството на паузата не ја исклучува апозитивната интерпретација. Во секој случај се работи за еден замрсен проблем кој бара семантичко толкување. Но пред да пристапиме кон анализата, ќе приведеме поголем број примери:

И ми-беше зборот за ш'ија бр'а'каша.

И'ошле ш'ија бр'а'каша, двајца, нос'ариие, чекале...

И'овој малиот в'ика дај ја д-'одам.

И ош'ишол Пејел'ашко чекал, чекал, ги-д'очекал ш'ија к'ојни-ие.

И'ошле ш'ија бр'а'каша, нос'ариие, беше 'ошле ш'амо,...

Дошол тој ц'рниот и му-рекол...

...к'-одиме кај ш'ие к'еркии на ц'арот.

И с'акала да-г-уш'еа, ш'аа м'ајка-им, орл'ица, а ш'ија мали-ие ја-зв'икале ш'амо...

Добро, му-рекла ш'аа орл'ица,...

И ш'ија сел'ании р'екле...

И овој р'ишал, г'аоло, от-к'ојно и р'екол...

Па ш'уку 'ајде се-с'обра ш'урско, к'аурско, н'оси в'ода 'онде, е 'овде кај-она: к'у'каша.

Продаваа. Милче, беше 'ош'ишол ш'амо еден-Милче, ш'ако на-С'аса, ш'ија војн'ицие: Ал искаш една офца бре момче?

И ш'ија ш'рви ш'ука, а з'адни ш'амо ее... в'ака 'одеа.

И-му-зв'икна ш'амо тој г'лавниот...

И'ошле ш'ија Г'рцие,...

И ш'ија Турцие р'азбрале,...

А за-др'уги, 'овија н'ашии ш'ио биле, н'иш'ио н'е-рекол.

... тој д'едо-му чирак, фурн'ација бил.

'Ама тој, 'ош'ел Москфа ш'рф у-Ск'оје го-имал, тој дедо-Дорошеја.

Пр'еле еве-'овија арам'и-ве н'аши ш'и'о-се с'ега.

А от-'овија Шийтар'иш'ава 'има дваесе и-иет-к'у'ки.

...дадоа една-борба ш'ија н'ашии.

И'овија н'ашиве биле м'омоци.

А ѿоа-л'озјеѿо го-заѿекофне м'ие како-д'еца.

А 'овај др'уѿиоф б'оѿаѿ сѿ'анал.

И 'овој вл'еѿол ѿ'амо, го-ѿ'уѿѿѿиле ѿ'ие Турѿиѿе...

И ѿа ѿ'ие, 'овие ѿанд'арѿѿе ѿѿо б'иле, го-н'аѿиле и му-р'екле...

Не-знам, с'инко, с'иѿурно ѿѿи-ѿоб'еѿнала с'о-овја го-сѿ'одиоф (ѿѿрѿ'оеѿоѿ).

Е, 'ама у-ѿој м'омениѿ се-ѿ'оѿоди 'овја ѿѿрѿ'оеѿоф м'инисѿѿер...

Ваквите конструкции во егејските македонски говори, според мислењето на З. Тополињска, подлежат на двојна интерпретација зависно од реализираната интонациска контура. Во случајот на апозитивен атрибут Тополињска ја гледа „желбата на говорителот анафорски употребената показна замена да ја дообјасни со катафора.“ Вториот случај, т.е. удвојувањето на категоријалните експоненти на определеноста Тополињска го доведува „во врска со паралелните структури кои претставуваат норма како во дијалектите, така и во стандардниот новогрчки јазик“, но не ја исклучува и можноста за самостоен развој на ваквата појава (Тополињска, 1997: 204). Со оглед на географската оддалеченост на односниов говор (каршијачкиот) од грчките говори, сме на мислење дека станува збор за една тенденција којашто се зародила во самиот дијасистем на каршијачкиот говор, а туѓото влијание само ја поддржило таа тенденција. Во врска со семантичката интерпретација еве што вели Тополињска: „Претпоставувам дека корелацијата меѓу поставеноста на синтагмата во реченицата и присуството на шемата ѿој...-оѿ не е случајна. Таа може да се објасни како на семантички, така и на чисто формален план. Ако се определиме за семантичката интерпретација би требало да прифатиме дека сме соочени со обновување на експонентите на референцијалната определеност. Во јазиците со член ИС (именската синтагма, н.з.) во номинативен однос, на којашто во случај на немаркирана линеаризација ѿ припаѓа позицијата пред глаголот, со време го генерализирала и го граматикализирала присуството на членот. Со тоа членот автоматски ја губи својата семантичка функција како сигнал на референција. За да се обнови таа функција потребно е обновување на експонентите, т.е. – во случајов – воведување показна замена.“ (Тополињска, 1997: 208).

Во продолжение ќе се задржиме на именските синтагми со неидентификуван референт. Станува збор за именски синтагми со кои се означуваат изделени, но неидентификувани елементи на едно именувано множество. Тука се наметнува едно праша-

ње во врска со карактерот на неопределените именски синтагми, коешто излегува од рамките на самата именска синтаagma. Имено, кај определените именски синтагми се работи за една согласност на говорителот да зборува за идентификуваниот референт како за еден постоечки ентитет. Неопределените именски синтагми таквата импликација не ја содржат, па говорителот е приморан да најде други јазични средства за да укаже на постоењето на некој објект. Се работи за една особина на неопределените именски синтагми според која, тие можат да бидат употребени референцијално, или пак без референција. Кога неопределената именска синтаagma се поврзува со релација што го одразува внатрешниот свет на човекот (а таквите конструкции не подлежат на оцена вистина : невестина), т.е. кога говорителот проицира еден замислен иден настан, тогаш неопределената именска синтаagma е употребена неререференцијално. Целата ситуација се усложнува уште повеќе кога во рамките на неопределената именска синтаagma ќе се појават т.н. оператори на неопределена дескрипција (*еден, некој*). Во некои случаи неопределениот член *еден* (Фридман, 1992) може да носи и референцијална карактеризација на именската синтаagma, без оглед на тоа што исказите во кои се јавуваат вакви синтагми зборуваат за идни настани.

Следуваат примерите со *еден* во кои, за разлика од стандардниот јазик каде што неопределениот член (*еден*) носи информација дека говорителот не сака да го идентификува посочениот/именуваниот објект, во каршијачкиот говор *еден* може да носи и позитивна информација дека говорителот не знае да го идентификува посочениот објект:

Еден-ч'ичко мој к'уи вол, Ѓорѓија Дим'ишкоски 'и-ѿој вол.

М'илче, б'еше 'оѿишол ѿ'амо еден-М'илче, ѿ'аѿко на-Сѿ'аса,...

Арно-'ама еден-ѿолиц'аец ѿо-в'идел и-ѿо-ф'аѿил.

Само-'овде в'ујко 'еден, м'ене д'едо ми-ѿ'аѓа, а-на-м'ајка в'ујко, 'осѿанал.

Е-ѿа од-внук'ој-му од-бр'аѿа-му еден-ѓ'азда б'еше ѿ'ука.

И нè-одв'едоа кај еден-н'аредник.

'Имаше еден-ч'оек б'оѓаѿи и-с-'имаше една-ж'ена 'уба.

На-ѿ'ој-сааѿи д'ојде еден-ѿ'рѓоец со-к'он' и с'еднал да-ѿ'ие, и додека-ѿ'иел св'е у-ж'енаѿа ѿл'едал.

...коа-вл'езе у-сѿиреѓ'е-река 'излезе еден-в'олк, и ѿо-з'еде д'еѿе-ѿо, ѿ'оа ѿѿо-б'еше на-ѿ'есокѿа.

Таѿко-ми ме-ѿр'енесе и не-сѿир'еѿе еден-в'олк...

Во овој дел ќе се задржиме на изразување на бројната квантификација во именската синтагма. Овде нагласуваме дека бројната квантификација претставува одредување на бројот на именуваните предмети како дискретни елементи подложни на броење и на мерење во просторот и во времето. Именуваниот предмет што се оценува може да се сфати како дел од некоја поголема целина или како множество составено од помали делови. Но, и во едниот и во другиот случај, за количествената карактеристика на именската синтагма е битна ситуацијата кога се работи за множество еднородни елементи, т.е. кога тоа (множеството) се определува врз база на заедничките карактеристики на елементите. Дел од количествената информација се остварува уште на ниво на збороформата како морфологизирана разлика меѓу еднината и множината, својствена за именските зборови (барем за оние кои семантички и морфолошки ја дозволуваат таа разлика) во функција на конститутивни елементи на именската синтагма.

Именската синтагма во којашто конститутивниот елемент е во морфолошки множински облик, најчесто, пред себе има некоја определба којашто стапува во конгруентна врска со неа. Како определби се јавуваат броевите:

Си биле ѿроџа бр'ајќа, 'ама сир'омаси б'иле.

Тија биле ѿри к'ојни, 'еден бел, 'еден ц'рн и некој-ц'рвен, како ѿшо-се-ѿрик'ажуе у-ѿрикаската.

И се-јавил ц'ароѿ, на-некое-д'рво в'исоко ѿи-к'ачил, ѿри к'ерки 'имал, ѿи-к'ачил и р'екол кој ќе-ѿи-з'еме 'овија ѿр'осѿо н'екаму-се.

Добро, му-р'екла ѿаа орл'ицаѿа, сѿр'емај д'евеѿ кр'ави јал'ојци и д'евеѿ ф'учи (ѿѿија фучи ѿи-в'икаѿѿ, а м'ие м'еиѿици оѿѿ-к'ожа), д'евеѿ м'еиѿици в'ода и 'оѿкај ѿшо-си-д'ошол ќе-ѿе-изва:м.

Е ѿѿија, два м'ашки и ч'еѿири дев'ојчина.

Ја сум бил 'осум м'есеца, ал' н'е-знам как'о-беше.

М'ие ѿе-ч-есѿѿина, ѿ'ес-дуѿи с'едум, н'емафне, ѿа-ѿѿуку ајде се-з'едофне н'о'ке.

И раб'оѿефне ѿр'и-дена.

Таѿко-ми 'имал ч'еѿири с'ина и ѿри к'ерки. С'едум д'еца 'имал.

Сѿ'ана с'елоѿо н'аше ч'еѿир'иесѿѿ и-ѿеѿѿ-к'у'ки.

А оѿѿ-овија Шѿѿѿар'иѿѿава 'има дв'аесѿѿ и-ѿеѿѿ-к'у'ки.

Во однос на категоријата род во каршијачкиот говор нема парадигми кај броевите, освен кај **два** за машки и **две** за женски и среден род:

Биле два бр'аѿа сир'омаси, бедни, г'онейи во ѿ'урскоѿо.

Во-ѿеиѿ'ериѿе ѿ'амо с'едале ѿ'ие две г'одини.

Но, посебна серија облици со кои именките од машки род реагираат на присуството на бројните определби е таканаречената избројана множина:

И ѿ'орей ѿ'оа ѿей-д'у'кана, а ѿој м'еана у-ч'аршија д'ржи.

Ја сум бил 'осум м'есеца, ал' н'е-знам как'о-беше.

П'осле, ај д'ојдоф 'оѿаде, г'р'ајзәнец, седум-м'есеца 'осум, 'ајде жнеј!

И с'ега 'овде д'ојдоа, в'ака и в'ака, кој-има ѿ'ари ѿо-банка к'е-дае, а-кој-н'е, к'е-р'абойи ѿр'и-дена.

Т'аѿко-ми 'имал ч'ейири с'ина и ѿри к'ерки.

К'ога д'ојдоа некој-ѿей-ави'она, к'ога ни-в'икна: 'озг'ора, н'ема кај-к'е-с'е-криеш!

В-земна ѿо-ѿр'иесе м'ейра 'удоле да-д'ојдаѿ до-в'ода.

Во нашите текстови сретнавме само два примера во кои именката од машки род како конститутивен елемент на синтагмата е во обична наместо во избројана множина, односно кога именката не реагира на присуството на бројната определба:

Тија биле ѿри к'ојни, 'еден бел, 'еден ц'рн и некој-ц'рвен, к'ако ѿѿо-се-ѿрик'ажуе у-ѿрикаскаѿа.

Ш'еесе и-с'едум б'унари иск'оѿале.

На синтаксички план, интересна е и ситуацијата во која суфиксот *-ица/-ѿца* се јавува како семантички знак за присуството на лица од машки пол:

Си-биле ѿроѿца бр'а'ка, ама-сир'омаси биле. Дв'аѿцаѿа биле м'алку ѿо-ѿр'акани, а 'имало 'еден, се-в'икал ѿој Пеј'ел'ашко.

Дв'аѿца сѿ'ари не-м'ожеле д-избегааѿ 'оѿѿука, Сѿ'ојан Бил'-бил'оѿ се-в'икаше и Дим'иѿрија.

Како што може да се види од примерите формациите со суфиксот *-ица/-ѿца* имплицитно носат информација за присуството на живо суштество, односно човек.

Во нашите текстови не најдовме примери во кои морфо-лошкиот тип со суфиксот *-мина* (инаку, во каршијачкиот говор присутен како *-ина* кај броевите пет, шест, девет итн.) би бил носител на количествена информација. Се работи за еден механизам кој, најверојатно, функционира на синтаксичко ниво и каде што во функција на конститутивен елемент се јавува неко-

ја именка (тоа е, најчесто, именката *душа*) како основен партикуларизатор за пребројување на елементи од множеството 'човек':

М'ие ље-ч-есѝ'ина, ш'ес-души с'едум, н'емафне, ља-ѝ'уку ајде се-з'едофне н'о'ке.

Осум'наесетѝ д'уши се-ј'авија од-Бр'езница.

'Имаше 'околу љесѝ'оѝини-шесѝ'оѝини д'уши, кој со-в'или, кој со-к'азми, кој со-'едно, др'уго, а м'ие изб'егафне оѝи-с'елово сф'иѝе до-'еден во-ш'умана г'оре.

Од наведените примери најинтересен е првиот, бидејќи ни отвора една нова тема, а тоа е изразувањето на приближна бројна вредност на елементите во дадени ситуации. Како прво, да се потсетиме дека точното определување на елементите на едно множество меѓу кои има припадници од машкиот пол се изразуваат на два начина:

1. морфолошки:

а) со помош на суфиксот *-ѝа* кај броевите: *два, ѝри, четѝри*,
б) со помош на суфиксот *-ина* кај броевите: *ѝетѝ, шесѝ, девѝѝ, десѝѝ* итн.

2. синтаксички, со воведувањето на основниот партикуларизатор (т.е. именката *душа/души*).

За нас е интересно тоа што со броевите *седум* и *осум* задолжително се јавува партикуларизаторот *души*, или некоја друга именка во функција на конститутивен елемент на именската синтагма. Од друга страна, формите *ѝетѝина*, *шесѝина* никако не значат приближна бројна вредност туку означуваат токму пет, односно шест члена од именуваното множество.

За приближно определување на бројот најчесто се користат состави од два главни броја, соседни во децималниот поредок, или пак, приближноста се изразува со помош на лексички експонент (на пример, предлогот *околу*):

Во-с'елово најсиром'авиоѝ 'имал до-сиѝ'о-офци и сиѝо к'ози, а најбогаѝиоѝ 'имал до-ѝетѝсиѝ'оѝини-шесѝ'оѝини г'рла 'офци.

'Имаше 'околу љесѝ'оѝини-шесѝ'оѝини д'уши, кој со-в'или, кој со-к'азми, кој со-'едно, др'уго, а м'ие изб'егафне оѝи-с'елово сф'иѝе до-'еден во-ш'умана г'оре.

М'ие ље-ч-есѝ'ина, ш'ес-души с'едум, н'емафне, ља-ѝ'уку ајде се-з'едофне н'о'ке.

Најпосле, редно е да кажеме неколку збора и за т.н. невестински броеви, односно за лексемите кои освен тоа што означуваат приближност, внесуваат и една субјективна оцена на говорителот. Се работи за лексемите кои внесуваат релативна оцена на

говорителот, како што е, на пример, **неколку** со значење 'не многу':

После си-д'ојдофне мие, за-неколку време в'ише ич'езнаа, ги-н'емаше в'ише.

За неколку време иси'ерала к'оса и-си-о'ишишол 'овај.

И-је-си'анал со-с'акои, неколку и'аиши 'е-ис'р'оменил 'убо; м'е-со'ио им-го-и'урил на-и'и'ише, и'чен'ицаи на-кок'ошкиише.

Неколку в'ечера и'ака му-се-јав'уело.

Само накратко ќе се задржиме и на именките, кои се третираат како збирни, т.е. со формите на т.н. збирна множина. Во делот посветен на морфологијата веќе рековме дека во каршијачкиот говор кај именките од машки род збирната множина формално се диференцира со наставките -ја и -ишиа на целата територија. Тие, по правило имаат множинска конгруенција како на ниво на синтагмата така и на ниво на реченицата:

Лисјаиа ои л'еска ги-збираме з'елени и и'осле ги-с'уишме. 'Ама н'е н'а-с'алнице, н'е'го и'ои-сенка.

Ги-с'обрафне сн'оијаиа.

Кл'асјаиа не-се-здр'ели.

Сега џ'амија е и'оа, а џ'ркфаиа н'аша е и'одоле, к'ајшио-се г'робишииаи н'ови.

Кај-'ака ио и'аи'ишииана?

Што се однесува, пак, до именките од женски род, на поголем дел од каршијачката територија (СИКТ, вклучувајќи го и селото Јаболци) не постојат посебни форми за збирна множина. Единствено говорот на селото Нова Брезница ја има наставката -је: нивје, ливаџ'е итн.

Сето ова не наведува на еден заклучок дека на каршијачката територија се случува еден процес на повлекување на збирната множина во полза на обичната немаркирана множина.

Со колективна семантика се и лексемите кои не носат морфолошки знак:

Народои б'иле и'реселувани ои-ов'а-село и'рес'елени во Д'обри-Дол, иа вр'аиени н'азад во 'ова с'ело да-живеаи.

Нашеио с'ело и'огај к'ога б'еше зем'јои'ресои 'имаше н'арои.

Тогај мн'огу се-збираа н'арои.

Све и'ука н'арои 'идаи, ј'адаи, и'ијаи, ил'ајкааи...

Во-и'урскоио време коа-б'иле 'аскерои ишио-и-збирале, к'ој-имал да-и'лаи и'ари (л'ири), и'р'иесе-л'ири да-н'е-оји в'ојник.

Бун'арише не-си'и'гнаа, се-наи'ални н'арои мн'огу.

Дел од примерите сведочат за тоа дека овие именски лексеми (*народ, аскер* итн.) на синатагматско ниво покажуваат еднинска конгруенција, а на реченично ниво – множинска. Освен тоа, имаме и примери во кои називите на населени места кога се во функција на субјект во реченицата се во множинска конгруентна врска со глаголскиот предикат:

Јабџце ја-к'уџија џела Кр'асџа, кор'ијана, Бр'езница џочнале да-џо-к'уџуаџи џо-сџо-л'ири, џедесе л'ири, дв'аесе л'ири и џака џочнале џолеџо да-џо-џ'ираџи.

Овде, всушност, се работи за една кондензирана трансформа која еднозначно се толкува како '*Јабџце* = тие што живеат во Јаболце = жителите на Јаболце = Јаболчаните' *ја куџија Кр'асџа...*

Досега ја разгледувавме количествената информација кај множествата составени од еднородни елементи, т.е. кога врз основа на заедничкото кај елементите се izdelуваше називот на множеството. Сега ќе се задржиме малку и на множествата составени од нееднородни елементи, т.е. кога поради хетерогеноста на елементите се јавуваат различни синтаксички модели на конјункција. Најчесто се работи за множества составени од две компоненти и тогаш се јавува синтаксичкиот модел, според кој, две именски синтагми се поврзуваат со сврзникот *и*:

Е џџија, два м'аџки и ч'еџири дев'ојчина.

'Овој џ'рв-џ'азда у-Ск'оџје и 'уџиџе 'еден сџ'анале.

Таџко-ми 'имал ч'еџири с'ина и џри к'ерки.

Кога двете компоненти на множеството се именуваат во функција на аргументи на соодветниот предикат тогаш како основен се јавува синтаксичкиот модел во кој пред секоја од именските синтагми се повторува сврзникот *и*, а ако предикатот е во негација тогаш се јавува моделот *ни... ни...*:

ка- џџо-н'аџле џосџрам'оџиџе и ж'ени и џур'уџиџи: и све џо:

И к'оџа з'едоа в'иџе на-кр'ајоџи одб'орниџи и-оџи-'едниџиџе и-оџи-др'уџиџиџе.

Тој Касум ч'аја џо-д'ржел џело џолеџо, и брезн'ичкоџо и јабол'ечкоџо, сфе џи-д'ржел.

Ни џој ја џознал н'ези, ни џ'аја н'еџо.

На-џ'ечалба ч'-'одаџи, н'емале н'иџиџо, ни д'инар, ни џ'ара, ни џоџара.

Во с'елоџо д'осеџа немало ни Алб'анџи, ни Туриџи, ни Џиџани.

„Чоеку, к'аџи џоарно с'еџа н'а-младос, свеџде м'ож д-'одиме, сл'уџи-ли, м'омџи д-'одиме џ'арче л'еџи д-изв'адиме; коџа-к'осџ'ареме н'икој не-н'е-вика ни-за-сл'уџа ни-за-м'омок да-бидеме.“

Проблем што се надоврзува на конјункцијата е социјативната множина, каде што исто така се именуваат две компоненти на едно множество, но меѓу нив се поставува извесна хиерахија:

Р'екла в'ака и в'ака, м'ажоѝ-ми з'аѓина. Б'еа со-бр'а'ќаѝа на-л'оф, ѝѝија се-вр'аѝија, ѝѝој не-с'е-враѝи и з'аѝѝоа сум-обл'ечена во-ц'а'рно.

После се-вр'аѝиѝфне д'ома, у-Габ'аѝце. Ај со-ѝ'аѝѝка-ми ѝѝо-ќ'у-мур.

Осѝ'анаа 'уѝиѝе да-ѝѝи-к'ажам 'околу чеѝѝир'иесе к'ујќи со-де-в'едесе д'уѝи.

Ја 'осѝ'анаф со ѝѝ'аѝѝко-ми и Сѝ'оња, с'есѝ'ра-ми.

Не-знам, с'инко, с'иѓурно ѝѝи-ѝѝоб'еѓнала с'о-овја ѝѝосѝ'одионоф (ѝѝр'ѝѝоѝѝѝѝ).

Примерите ни покажуваат дека една од компонентите има поважно место во комуникацијата, па затоа таа се јавува како надредена именска синтагма, додека пак другата се приспособува кон неа со помош на предлогот *со*. Ни се чини дека за конгруенцијата на синтагмата со глаголскиот предикат пресудно значење има редоследот.

Кога сме веќе кај предлогот *со*, погоре веќе споменавме дека примерите од типот *...н'аѝиле некој-ќ'уѝ со-м'еѝ/...н'ачнала к'у-ѝѝѝ со-м'еѝ...* ги покажуваат конструкциите во кои надредената синтагма именува некој контејнер, а подредената синтагма ја открива содржината на контејнерот, т.е. што има во него. Вак-вите синтагми, коишто се хиерархиски поврзани со предлогот *со*, донесуваат информација за вистинска мера. Надредената синтагма го покажува името на контејнерот (кој носи информа-ција за количеството), во овој случај се работи за *ќуѝ*, а подре-дената синтагма носи информација дека во него има мед, но не се знае колку. За разлика од ваквиот тип, синтагмите без пред-логот *со*, а кои обично се јавуваат со квалификатори од типот *полн/цел* носат прецизна информација за мерата: *Па б'очви в'и-но д'оле ѝѝ'одрумѝѝ ѝѝѝлн...*

Ова е еден од начините за предавање на информацијата за количеството што се мери. Всушност, мерењето, според зборовите на Тополињска, претставува поуниверзална операција од броењето. „При ваков пристап елементите на едно множество претставуваат единици на мера со чија помош множеството се мери количествено“ (Тополињска, 1997: 185). Како единици на мера, покрај називите на множеството во еднинска форма, се јавуваат и конвенционализираните мерни единици, на пример, метар, литар, килограм, или неконвенционализиран мерни

единици, понекогаш и *ad hoc* одбрани: товар, вреќа, куп, котле итн. Ќе ги приведеме примерите, без да се задржуваме на посебноста на секоја мерна единица:

*Га̄ѣко-ми се-в'ика 'А̄ѣанас, ѣ̄рин'аесѣа г'одина е-р'оден.
'Има осумдес-'и-шес г'одини.*

*'Идаѣ, ј'адаѣ, ѣ'ијаѣ, не ѣ'ака к'ако с'ега, не. П'олкило в'ино и
ке-си-р'уча:ѣ.*

*И с'ега 'овде д'ојдоа, в'ака и в'ака, кој-'има ѣ'ари ѣо-б'анка ке-
д'ае, а-кој-н'е, ке-р'абойѣ ѣ'р'и-дена.*

И раб'оѣефне ѣ'р'и-дена.

*Шеесе и-с'едум б'унари иск'оѣале. В-з'емна ѣо-ѣ'р'иесе м'еѣира
'удоле да-д'ојдаѣ до-в'ода.*

Овде ќе споменеме дека бројните придавки од типот *ѣрв*, *ѣѣор* итн., иако донесуваат информација за број, сепак тие не ја квантификуваат синтагмата, туку носат информација за местото на именуваниот предмет во една секвенца елементи од истото множество:

И другаѣ'а-ден бр'а'каѣа ѣа к'-одаѣ ѣ'амо.

И ѣ'р'еѣиоѣ ден ко: 'оѣѣиле 'исѣоѣо г'о-н'аѣраѣл ѣ'оа.

Ај фѣ'ориоѣ ден ѣа ке-'одаѣ...

Тр'еѣиоѣ ден ѣак ја-в'ика кум В'учко...

Со ова го завршуваме прегледот на синтагмите во кои се покажува количествената информација.

РЕЧЕНИЦА

ВОВЕДНИ БЕЛЕШКИ

На почетокот сметаме дека е неопходно да дадеме неколку белешки во врска со нашиот став за реченицата и односот што постои меѓу елементите коишто ја сочинуваат. Под терминот реченица подразбираме минимална комуникативна единица којашто во јазичниот текст (изговорен или напишан) се остварува како исказ. Реченицата како синтаксичка единица содржи конститутивен елемент (глаголска синтагма) и дополнителни елементи (именска синтагма и/или реченична конструкција). Односот што постои меѓу глаголската синтагма и именската синтагма во реченицата е асиметричен. Глаголската синтагма во реченицата има функција на предикатски израз, а именската син-

тагма како синтаксички единица својата функција ја наоѓа како аргумент на предикатскиот израз.

Во зависност од тоа дали граматичките категории се остваруваат во рамките на предикатскиот израз (во самата глаголска синтагма) или пак се однесуваат на целата пропозиција (на целиот реченичен израз) можеме да изделиме: 1) предикатски категории и 2) реченични категории. Во предикатските категории ги вклучивме модалноста, темпоралноста и аспектуалноста, а во реченичните – граматичката зависност (падежни односи), персоналноста и дијатезата. Неопходно е да нагласиме дека меѓу споменатите категории од двете групи постојат цврсти врски, така што поделбата што ја направивме треба да се прифати условно.

ОСНОВНА РЕЧЕНИЧНА КОНСТРУКЦИЈА

Синтаксичка и семантичка структура на реченицата

Секоја јазична единица својата основа ја наоѓа во семантичката функција, односно во информацијата што ја пренесува. Во тие рамки и реченицата како јазична единица претставува основна синтаксичка форма на исказот. Под исказ подразбираме таков дел од јазичниот текст кој може (иако не мора) да биде комплетна изјава на говорителот во дадена говорна ситуација. Исказот според мислењето на Тополињска (Тополињска, 1995: 5) задолжително ги содржи следниве семантички компоненти:

- главен предикат, т.е. релација чиешто постоење е предмет на соодветната комуникација,
- аргументи кои задолжително ги бара главниот предикат,
- темпорална детерминација,
- просторна детерминација,
- модална информација,
- прагматичка информација.

Како што може да се забележи, основна карактеристика на секоја реченична конструкција е предикативноста, којашто ја дефинираме како сооднесување на дејства (настани, состојби, особености...) со реалноста и нивното поврзување со неа (со реалноста) со помош на категориите начин и време, својствени за глаголската синтагма (која се јавува како конститутивен елемент на реченицата). Од тие причини во нашиот опис најмногу внимание ќе им посветиме токму на овие категории.

Белешка: Граматичките категории начин и време формално беа разгледани во делот посветен на глаголот. Овде ќе се задржиме на семантичките категории темпоралност и модалност, т.е. ќе ги разгледаме функциите на соодветните глаголски форми. Но пред да се задржиме на овој проблем, само накусо ќе се задржиме на формалната и содржинската структура на основната реченична конструкција, којашто ја сфаќаме како синтаксичка конструкција чиј конститутивен елемент е предикатски израз (= глаголска синтагма) кој содржи финитна глаголска форма.

Реченицата може да се разгледува на синтаксички (формален) план и на семантички (содржински) план.

На формален план, реченицата (= основната реченична конструкција) претставува синтаксичка конструкција којашто содржи конститутивен елемент и дополнителни елементи. Конститутивниот елемент на основната реченична конструкција е предикатски израз кој содржи една финитна глаголска форма (како конститутивен елемент) и дополнителни елементи (во форма на именска синтагма или на основна реченична конструкција). Во функција на дополнителни елементи можат да се јават: а) именски синтагми или реченични конструкции конотирани од страна на конститутивниот предикатски израз и кои заедно со него сочинуваат минимална пропозиционална конструкција и/или б) прилошки синтагми како модификатори на пропозиционалната конструкција (Тополињска, 1995: 11).

Содржинскиот план на реченицата го сочинуваат нејзината семантичка и прагматичка структура. Семантичката структура на реченицата ја создава еден предикат во кој е одразена некоја релација меѓу елементите на некоја ситуација. Предикатот имплицира одредени аргументи во кои е одразено она што се осмислува како учесник во дадена ситуација. Во прагматичката структура на реченицата влегуваат елементите преку кои се поврзуваат семантичката и формалната структура на реченицата со конкретната говорна ситуација. Во прагматичката структура на реченицата влегува и тематско-рематската структура односно т.н. функционална перспектива на реченицата во којашто е одразена прагматичката компонента која учествува во оформувањето на смислата на реченицата како начин на претставување и интерпретирање на дадената семантичка структура (Пипер, 1997: 5).

Глаголска синтагма (синтагма на прирокот)

Под терминот глаголска синтагма подразбираме конститутивен елемент на реченицата во кој се искажува предикатот на некоја релација. Глаголската синтагма може да биде претставена или само со самостојна глаголска форма, или со семантички несамостојна глаголска форма којашто е придружена со именски елемент. Во зависност од својата семантика глаголската синтагма како предикатски израз стапува во определени односи со именската синтагма или реченичната конструкција во својство на аргументски израз.

Категории на глаголската синтагма – функционален опис (предикатски категории) – Како што рековме погоре, морфолошко јадро на семантичките категории аспектност, темпоралност и модалност претставуваат граматичките категории на глаголот – вид, време и начин. Во делот посветен на глаголот го дадовме прегледот на морфолошките форми на глаголот. Овде пошироко ќе се задржиме на функциите на временските и начинските форми на глаголската синтагма во реченицата.

Познато е дека некои јазици не ја познаваат граматичката опозиција свршен : несвршен вид, но тоа не значи дека кај нив не постои категоријата аспект. Служејќи се со дефиницијата на рускиот лингвист Бондарко, аспектността ја сфаќаме како функционално-семантичка категорија чијашто содржина е карактерот (начинот) на одвивање на дејството, а како механизми на формализација се јавуваат морфолошки, зборообразувачки и лексички средства при што учествуваат некои синтаксички елементи на реченицата (Бондарко, Буланин, 1967: 50). Категоријата вид ја дефинираме како граматичка, а ја познаваат оние јазици во кои аспектностните значења добиваат чисто граматички (формален) израз, т.е. во голем дел од глаголската лексика тие се јавуваат како видски парови на еден глагол.

Во каршијачкиот говор (како и во другите македонски говори) постои видската опозиција свршен : несвршен вид. Свршените глаголи изразуваат дејство кое го сфаќаме како целосно завршено (без оглед дали дејството се реализирало во еден момент или опфаќа извесен временски период), а не како процес што се врши последователно. Во рамките на несвршениот вид се izdelуваат трајните глаголи, со кои се изразува дејство во неговото одвивање, т.е. неговата последователност, и повторливите глаголи, со кои се изразува дејство чиешто извршување се одвива во низа од моменти (или временски периоди). Видски-

те разлики се предаваат на два начина: со додавање на префикси (префиксација) и со додавање на суфикси (суфиксација) (в. во делот за категоријата вид).

Според Галтон, свршениот вид го одразува временскиот редослед на настаните, а несвршениот го одразува течењето на времето додека настаните „мируваат“ (Галтон, 1976: 11).

Во тесна врска со категоријата вид е категоријата време, која ја сфаќаме како 1) сооднос на дејството (или настанот, состојбата...) за кое станува збор со моментот на зборувањето и 2) сооднос на дејството (настанот, состојбата...) за кое станува збор со некое друго дејство (или настан, состојба...) во минатото или во иднината.

Категоријата начин претставува граматичко јадро на семантичката категорија модалност. Под модалност подразбираме квалификација којашто говорното лице ја дава во својот исказ. Лексичките и граматичките средства на таквата квалификација во секоја реченица претставуваат функционална целина.

Постојат повеќе класификации на модалноста. Во *Синџах-сџах на македонскиот стандарден јазик* Минова-Ѓуркова (Минова-Ѓуркова, 1994: 147) ја прифаќа класификацијата што ја направиле Бирјулин и Корди, кои izdelуваат шест типови модални значења: 1) оценка на говорителот во поглед на реалноста/иреалноста на содржината на реченицата, 2) оценка на говорителот за можноста, за неопходноста или за пожелноста на ситуацијата изнесена во реченицата (деонтичка модалност), 3) оценка на говорителот за веродостојноста на соопштеното (епистемична модалност), 4) модалност изразена преку комуникативната функција на реченицата, 5) значења на потврдување/тврдење наспрема одрекување и 6) емоционална и квалитативна оценка на содржината на реченицата. Овие значења можат да се изразат со морфолошки (глаголскиот начин), синтаксички (конструкцијата на реченицата) и прозодиски (интонацијата) средства.

Во светлината на ваквото толкување на категориите ќе го започнеме описот на функциите на временските и начинските форми кои беа претставени во делот посветен на морфолошките форми.

Функциите на презентивот – Познато е дека сегашното време го означува вршењето на глаголското дејство во сегашноста, синхронизирано со моментот на зборувањето. Но, сегашноста како поим е многу растеглива категорија, бидејќи таа не означува само еден „миг што го дели она кое тукушто изминало

од она кое тукушто не настапило.“ (Конески, 1981: 413). Сегашноста се толкува како време во кое дејството се одвива во моментот на зборувањето, независно од тоа колку длабоко тоа дејство засегнува во минатото или иднината (Тополињска, 1995: 220). Основната функција на сегашното време е неговата актуелна употреба и таа се искажува со формите на имперфективните глаголи.

За жал, поради содржината на материјалот (бидејќи се работи за приказни или сеќавања од животот на луѓето во кои, обично, се раскажува за минати настани) можеме да наведеме малку примери на презент во актуелна употреба, од кои дел се искажувања во директен говор:

И, ѝа се-јавила к'ума Лиса: „Куме В'учко, ѝ'ус'ио д-'ос'иане ми-се-д'осади д'еца к'р'иш'и'ев'ај'ке, ѝа ме-в'ика'и'и д'еца да-к'р'иш'и'еам.“

Сега ни-ѝ'а'л'ча'и'и лук н'а-ѝ'ла:.

И ор'л'ицава ко: ѝ'л'еда к'р'ф. „Ш'и'о-е-раб'о'и'ава?“

„Кај-р'аб'о'и'и'и ѝ'и?“ – „Кај-Гр'уја р'аб'о'и'ам.“

Е, др'у'го н'е-знам ш'и'о-д'а-зборам. 'Има мн'о'гу р'аб'о'и'и, с'амо не-ми-ѝ'ек'и'ња: ѝ'и с'ега да-ѝ'и-зборам.

Со формите на презентот можат да се изразат и дејства, кои не се актуелни во сегашноста. Тие му претходат на моментот на зборувањето, но се вршат истовремено со некој друг момент од минатото. Таквата употреба се нарекува релативна и тогаш станува збор за т.н. историски презент, кој при раскажувањето се користи од страна на говорителот за да се „оживее“ настанот и да се побуди поголемо внимание кај слушателот. Еве неколку примери за историски презент:

Сме-ч'увале ѝ'е'лина, б'оси! Н'озе'и'е ни-ѝ'е'ча'и'и к'р'вој, а н'ие д'еца... Е, м'аки, м'аки ѝ'олеми б'иле!

И к'о'га 'одел ѝ'о-река 'у'горе но'к ѝ'о-ф'а'и'и'ло и некој-в'ам'и'ир му-д'ошол. И ш'и'о-к'е-ѝ'рај 'овој с'ега? Се-к'ачил у-вр'е'ка. Се-к'ачил на-к'ојној и се-ѝ'икнал у-вр'е'ка и се-ѝ'одврзал у-вр'е'ка'и'а и к'ојној ѝ'о-д'у'и'и со-ш'илка за-да-'оди. И иде ѝ'о-река и овде ѝ'о'и'и-с'ело'и'о д'оле ѝ'очнале ѝ'е'и'ли'и'е да-ѝ'еа'и'и. И овој р'и'и'нал, ѝ'аолој, о'и'и-к'ојној и р'екол: „А, н'иш'и'о ја ѝ'аол ама-ѝ'и'и ѝ'о'гаол 'о'и'и-мене 'искочи.“

Во каршијачкиот говор презентските форми се употребуваат и за означување на омнитемпорални и хабитуални дејства и релации.

Омнитемпоралниот презент најмногу се среќава во народните пословици и познати животни вистини што ги потврдило искуството:

К'ој крај-'овци сї'ие, без-ј'аґанца 'осїануе.

Ош-судб'инай̄а и'усїа не-с'е-беґа.

Ако в'рне се-р'о'ґа н'ешїо, ако-н'е- в'рне – н'ишїо.

Хабитуалниот презент означува дејства, кои постојано се повторуваат изразувајќи некаков ред, обичај или навика во извршувањето:

– *Пушкиӣе н'а-рамо, едно-к'уче с'о-нима в'оделе. Кај-ч'укне ш'аїан и'ија и'рви ш'амо.*

Овој пример е интересен бидејќи во стандардниот јазик свршените глаголи не можат да стојат самостојно кога се јавуваат нивните презентски форми. Тогаш, обично, пред глаголот стојат партикулите *ке* или *да*.

Формите на презентот можат да бидат и модално употребени каде што говорителот зазема субјективен став со кој ја соопштува својата намера, решеност, увереност, готовност или можност да се врши или изврши некое дејство:

Море'одам ф-ил'анина, ѝа ако-с'ака снеґ до-к'олена н'ека 'има.

Ти-ґо-з'имам к'ојно̄и и си-зам'инуам, а ӣи шїо-с'акаш ир'ај.

Функциӣе на аорисїо̄и – Што се однесува до употребата и значењето на аористот, можеме да кажеме дека тој го искажува глаголското дејство во минатото како целосно завршено, и обично служи за раскажување на настани, кои лицето што зборува ги доживеало лично, или пак, така сака да ни ги претстави:

Го-н'аїраїф ку'к'ичеїо и ґи-с'обраф д'ецаїа.

Мене ме-з'едоа на осумн'аесе ґодини.

И си-'оїидоф у Но̀ви-Саї̄, у и'рва 'армија, Пеїров'арадин.

Во овој говор понекогаш се употребуваат и формите од несвршени глаголи за изразување на свршено дејство:

Сино'ка сїа кај-н'ас и си-з'амина.

Понекогаш формата од несвршен глагол се повторува и на тој начин го прикажува дејството како завршено во еден подолг временски интервал, кој зависно од контекстот може да биде конкретно определен, но и не мора:

Седе, с'еде (некое време) и си-'оїи́де. vs Поседе, и'оседе (малку)...

Формите на аористот можат да бидат и модално употребени каде што говорителот зазема субјективен став со кој ја соопштува својата намера, решеност, увереност, готовност или можност да се врши или изврши некое дејство:

Пр'одадоф св'ијњаїа - 'или д'ојди с'о-мене, 'или в'ише ја н'е-идам да-ӣе-ӣр'ажам!

Функциите на имперфектот – И формите на имперфектот упатуваат на некој минат настан, но за разлика од аористот, кој дејството го прикажува како прекинато, имперфектот покажува непрекинатост во поглед на одвивањето на глаголското дејство. Инаку, и двете времиња се употребуваат за посочување на минат настан кој е засведочен од говорителот.

Поради својот карактер (да го забавува дејството наспроти аористот, кој го води напред раскажувањето), имперфектот многу почесто се среќава во разговорната реч, а поретко во приказните:

Ама-в'идоа ѿ'огај д'ека сѿ'анафне ѿокал'абалак се-ѿоѿр'ибра. Па ѿр'аеја б'ел'и, ама-не-см'ееја, б'ефне кал'абалак, мн'огу.

Со формите на имперфектот се означува и дејство што се вршело по навика:

'Идеше н'а-ѿосѿи кај-н'ас и к'ога ќе-ф'аѿеше да-ѿрик'ажуе з'ова, з'она, осѿан'уефне сф'иѿе без-в'ечера.

Имперфектните форми од свршени глаголи како и во стандардниот јазик и овде немаат самостојна употреба туку само во комбинација со партикулите *да, ќе, ако*, на пример:

Е, да-в'идеше на сф'еѿа-М'ина к'олку н'ароѿ се-с'обра.

Освен тоа, со *да* + имперфект се искажува и блага заповед или молба:

'Абре, да-д'ојдеше 'уѿре ѿо д'рва.

Да-ми-д'аеше м'алку лей...

Функциите на сложениите глаголски форми – Во каршијачкиот говор, како и воопшто во македонскиот глаголски систем, основна карактеристика е постоењето на четири минати времиња во индикатив – две прости (аорист и имперфект) и две сложени (перфект и плусquamперфект). Аористот и имперфектот се морфолошки (синтетски) конструкции, а перфектот и плусquamперфектот се перифрастични (аналитички) конструкции.

Функциите на перфектот – Во формалната анализа ги издвоивме формите на двата вида перфект: перфект I којшто се образува од презентската парадигма на помошниот глагол *сум* и глаголската *л*-форма и перфект II којшто се образува од презентската парадигма на помошниот глагол *има* и глаголската *-н/-ѿ-*придавка. Во перфектот II ги вклучивме и конструкциите од глаголот *сум* и глаголската *-н/-ѿ-*придавка (од непреодни глаголи). Овде ќе ги разгледаме нивните функции.

Функциите на перфектот I (л-перфект) – Формите на перфектот I, континуант на стариот словенски перфект, ги среќа-

ваме употребени во две функции: за кажување и за прекажување. Перфектот I употребен во функција на кажување служи за соопштување на некое дејство во минатото, без точно да го определиме неговото место на временската оска, односно не го прецизираме моментот на извршувањето на дејството. Единствено знаеме дека тоа се случило во минатото:

И н'ие сне-с'аделе б'осӣан, сне-с'аделе ѿч'енка и сфе др'ӯго.

Употребата на перфектот I во функција на кажување, како што забележува Бл. Конески во *Грамајикаӣа...* (Конески, 1981: 465), пред сè е сврзана со првото лице кое само по себе подразбира учество во дејството што си го припишува:

„Ӣӣӣо – р'екол – сум з'асӣал и к'ојнӣе ј'але од-ж'ӣӣо̄ӣо, ј'ачмено̄ӣ.“

Сум бил на-вр'еме мла̄ӣ, сфе.

Жн'еефне, он'адифне, ов'̄рӣӣфне и ѿ'осле 'овде р'екоф: „Не-одам, ја сум-'о̄ӣӣшол ѿ'амо, ѿи да-ме-з'има̄ӣ. Ш̄ӣ'о-знае̄ӣ ѿр'а̄ӣ 'овде, ја в'ӣӣе ѿ'амо н'е-идам.“

Горните примери ја покажуваат врската што се создава меѓу употребата на перфектот I и простите минати времиња (аорист и имперфект) кои исто така подразбираат учество на говорителот во настани што се случиле во минатото. Во примерот што следува забележавме употреба на форми на перфектот, кои можат да се заменат со формите на имперфектот:

Та̄ӣко-ми 'имал ч'е̄ӣӣри с'ина и ѿри к'ерки. Седум д'еца 'имал.

Освен тоа, перфектот I го среќаваме и во приказните каде што тој функционира како минато време без точно определување на моментот на случувањето, т.е. како неопределено, а не како прекажано:

Некој-ч'оек бил вод'еница, м'елел на-к'амен ѿоа, ж'ӣӣо. И к'о̄а 'одел ѿ'о-река 'ӯгоре но'к̄̄ го-ф'а̄ӣило и некој-в'ам̄ӣр му-д'ошол.

За прекажаност, обично станува збор кога лицето што зборува не е директен учесник во дејството, односно не е сведок на настаните, па според тоа и не е сигурен во точноста на она што го кажува. Значи, имаме работа со една модална категорија која се накалемила на минатото неопределено време:

Сӣ'арӣӣе каж'уеја не-см'ееле д-'искоча̄ӣ о̄ӣ-Ш̄ӣӣ'арӣӣе. Не-см'еале д'еца да-к'̄̄рс̄ӣа̄ӣ н'ӣг̄дека во-ц'̄̄ркфа.

Серазбира дека лицето што зборува има можност да даде субјективна оценка и преку интонацијата, а со самото тоа и да верува во она што му било кажано. Ова особено доаѓа до израз

кога минатите дејства или настани ги споредува со денешната ситуација. Како потврда за ова ќе го продолжиме речењето на примери од горната ситуација:

Тогај Турциџије б'иле, 'ама Турциџије не-ѵр'аеле зло. Пр'аеле еве-'овија арам'и:ве н'аии шѵ'о-се с'еџа. 'Арнауѵѵ кларк! Т'ија најџ'олеми бел'и ѵр'аеле.

Се разбира дека со ова не се исцрпува темата за перфектот I. Во продолжение ќе го разгледаме перфектот II и таму ќе кажеме уште нешто за перфектот I.

Функциџије на ѵерфекѵоѵ II (има-ѵерфекѵ II, сум-ѵерфекѵ II) – Станува збор за конструкции во кои како основна компонента се јавува глаголската -н-/ѵѵ- придавка, а во зависност од тоа дали се јавува *има* или *сум* како помошен глагол, ваквите конструкции ние ги нарековме *има*-перфект II и *сум*-перфект II. Значи, во рамките на перфектот II ги вклучивме конструкциите образувани од презентската парадигма на глаголот *има* и глаголската -н-/ѵѵ- придавка (*има*-перфект II), како и конструкциите со глаголот *сум* во презент и глаголската -н-/ѵѵ-придавка (*сум*-перфект II). Прво ќе го разгледаме *има*-перфектот II.

Има-перфектот II, како што рековме (в. во делот за морфолошките форми), се јавува како резултат на влијанијата од соседните балкански јазици (ароманскиот, албанскиот и грчкиот), а во каршијачкиот говор, иако се среќаваат одделни примери со *има*-перфектот II, сепак конструкциите со *има* претставуваат маргинална, но не и безначајна појава во системот. „Ваквите конструкции се развиле од споеви во кои првобитно глаголската придавка си ги чувала своите граматички особености, согласувајќи се по род и број со именката на која се однесува“ (Конески, 1981: 506).

Со формите на *има*-перфектот II се изразуваат настани кои се случиле во минатото без точно да се определи моментот на извршувањето, а поради блискозначноста со формите на перфектот I (*л*-перфектот употребен во своето основно значење) честопати се заменуваат со нив без да се промени значењето. *Има*-перфектот II секогаш подразбира резултативна интерпретација:

И-оѵѵ-Ск'оѵје 'има д'ојдено 'оѵѵкај Р'амѵа.

'Има една ч'еѵма, 'има најр'аено р'имски бр'оеви ѵ'амо на-ч'еѵмаѵа.

Во продолжение ќе се задржиме и на *сум*-перфектот II, кој во каршијачкиот говор исто така претставува реткост.

Гајдова, откако го пренесува мислењето на Конески дека навлегувањето на конструкциите од типот *сум дојден* во македонскиот јазик се должи на позачестената употреба на *има* + глаголската придавка на *-н/-и̃-*, забележува дека „Ваквите конструкции се понова појава во нашиот јазик и како и претходните имаат свои паралели во балканските јазици“ (Гајдова, 2002: 95).

Во врска со значењето на *сум-перфектот* II во каршијачкиот говор се забележува резултативниот карактер:

Ја су дојден за арно, а не за лошо.

Дојдени се официѝе оѝи ѝланина.

Функциѝе на ѝлусквамѝерфекѝоѝи – Плусквамперфектот од своја страна ги опфаќа конструкциите од типот *беше ѝишувал /беше најишал* (т.н. плусквамперфект I) и конструкциите од типот *имаше ѝишувано/имаше најишано* (т.н. плусквамперфект II).

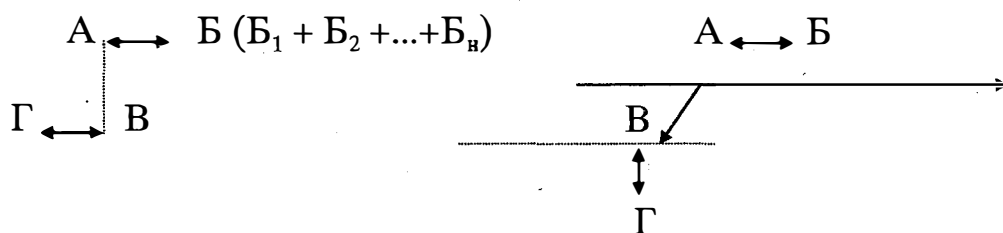
Во нашиов случај предмет на интересирање се конструкциите од типот *беше ѝишувал/беше најишал*, односно плусквамперфектот I (како што го нарекуваат некои, на пример: З. Голомб, Р. Усикова и др.), бидејќи тој е далеку пофреквентен во однос на плусквамперфектот II. Во прилог на ова сведочат материјалите што ги собравме, како и индексите по односните прашања составени според *Прашалникоѝи за македонскиоѝи дијалекѝен аѝлас* изработен од академик Божидар Видоески. Имено, во картотеката на Одделението за дијалектологија при ИМЈ за пунктовите 151 (Нова Брезница) и 155 (Ракотинци) се вели дека конструкциите со *има* се познати, но многу ретко се употребуваат. Ова се должи на фактот што каршијачкиот говор и воопшто, скопската јазична територија претставува периферија во однос на појавата на перфектот II, односно *има-перфектот* како што го нарекува В. Фридман (Friedman, 1977), а со тоа и на *има-конструкциите*, бидејќи врз моделот на перфектот II се образувал и плусквамперфектот II.

Со плусквамперфектот се воспоставува однос меѓу две или повеќе минати дејства, при што со посебни форми се нагласува нивната антериорност (претходност), односно постериорност (последователност). Времето во кое се извршува глаголското дејство двојно се одредува на временската оска: 1) според моментот на зборувањето и 2) спрема некој момент во минатото.

Б. Конески вели дека „формите за предминато време можат да се употребат за прекажаност тогаш кога во нив формата од

помошниот глагол се сведува само до службата на еден стилски елемент. А пак најизразито таков случај е кога во сите лица се јавува *беше*“ (Конески, 1981: 486). Каршијачкиот говор ги познава само плусквамперфектните форми со *беше*, а ваквата употреба е честа во дијалогски форми кога говорителите ја потенцираат прекажаноста на дејството или настанот. Кога на говорителите ќе им се побара објаснување за употребата на плусквамперфектните форми, тие веднаш ја заменуваат плусквамперфектната форма со перфект и додаваат дека некој за тоа им соопштил, односно посредно добиваат информација за дејството или настанот. Но кога е така, тогаш се поставува прашањето зошто е потребно „усложнување“ на перфектот со еден стилски елемент *беше* ако може истата информација да се предаде само со глаголската *л*-форма, при тоа да нема никакви промени во значењето? – Ни се чини дека одговорот треба да го бараме во семантичката интерпретација и комуникативната улога на овој навидум само стилски елемент. За да го разгледаме ова прашање ќе дадеме една говорна ситуација во која учествуваат лицата А и Б (при што Б може да биде едно лице, но и повеќе). Во еден момент А се обраќа кон Б со плусквамперфектна форма за некое трето лице В и соопштува нова информација, во врска со некоја нова релација меѓу В и некое лице Г, кое не мора да им биде познато на другите:

Го-ср'ејнаф Сџ'ојана фч'ера кај-'Оџради. Б'еше вл'еџол во н'ивајџа Кијр'аноа и со конс'еркајџа в'адеше в'ода од бунаројџ. „О, Сџ'ојан“ – му-р'екоф – „д'осџа-е за-д'енеска, 'осџај раб'ојџаџа, ела да-џојр'аиме м'уабейџ.“ И зајр'аифне м'уабейџ за 'офцијџе. Ја му-в'икам: „Абре Сџ'ојане, к'ој-е н'а-ред с-'офци да-'оди? 'Еве, два-д'ена к'ако л'ежајџ 'офцине.“ – А, џој ми-в'ика: „Кој, н'икој! Л'убе џр'ебаше д-'оди, 'ама ја-ојр'аифне со Л'убейџа.“ – Б'еше се-ск'ачкале н'ејџо за м'е'џајџа, 'овој р'екол в'ака, 'оној р'екол 'онака и 'овој б'еше џ-'удрил Л'убейџа. И с'еџа Л'убе н'е-оди с-'офци.

Јасно е дека во примерот *Б'еше вл'еџол во н'ивајџа...* плусквамперфектот е употребен во своето основно значење, бидејќи лицето В (во случајов, Стојан) влегол во нивата пред да го

сретне лицето А (во случајов, авторот на текстов). Во примерот *Беше се-ск'ачкале...* покрај основното значење на предминатост имаме и значење на прекажаност, бидејќи лицето А не присуствувало на тој настан, туку разбрало од зборовите на лицето В. Во примерот *беше ѓ-удрил...* плусквамперфектната форма е во онаа функција за која зборувавме погоре.

Функциите на ќе-конструкциите (кондиционал) – Модално маркираните конструкции секогаш покажуваат идна перспектива, а во делот за морфолошките форми го изнесовме нашиот став во врска со идноста. Од тие причини ќе-конструкциите ги вклучивме во рамките на кондиционалот и тоа: 1) конструкции образувани од *ќе* + презентска парадигма на соодветниот глагол ги нарековме кондиционал *praesentis*, а 2) конструкциите образувани од *ќе* + имперфектна парадигма ги нарековме кондиционал *praeteriti*.

Кондиционалот *praesentis* „како најмалку маркирана модална конструкција се покажал како најпогоден да ја преземе врз себе и функцијата за искажување на идноста во македонскиот јазик. Токму оваа функција е особено карактеристична за конструкциите образувани од честицата *ќе* и презентските глаголски форми, па оттаму и формите на кондиционалот *praesentis* се прифатени и како форми на футурот во стандардниот македонски јазик“ (Гајдова, 2002: 112-113).

Идноста се изразува со помош на партикулата *ќе* (како една од партикулите за искажување на епистемична модалност, т.е. за одредување на нефактивниот карактер на дејството) и глаголските форми на презентот (како носители на темпоралната карактеристика на дејството).

Конструкциите со *ќе* + презентска парадигма можат да се врзуваат во однос на сегашниот момент, т.е. моментот на зборувањето, а можат да се ориентираат и кон некој момент во минатото. Тие можат да бидат употребени за изразување на дејство што треба да се изврши:

Друѓијат, ко-ќе-д'ојдеш ч'орбаци ќе-ми-ѓ'ајат.

Или, пак, за актуелизирање на минати настани во кои исто така дејството треба да се изврши:

Ај ф'ѓ'ориој ден ѓа ќе-'одај... И, ѓа се-јавила к'ума Лиса: „Куме Вучко, ѓ'усѓо д-'осѓане ми-се-д'осади д'еца к'рѓѓев'ајке, ѓа ме-в'икаат д'еца да-к'рѓѓеам.“

Горниот пример ни сведочи дека со *ќе* + презентската парадигма може да се означат и дејства кое требало да се реализира во минатото, но тоа не се остварило.

Формите на *ќе*-конструкциите можат да бидат употребени и за изразување на минати дејства што се повторуваат:

И с'еѓа Пор'ечани 'идат' 'озгора, сфе од'аваде 'идат', н'осат' у-Ск'ојје б'орина, к'ајран. Прод'аваа сфе у-Ск'ојје. Па и'ија к-'ојидат' об'ајцат' и'амо и ќе-им-прод'аваат' и'ушун. Тија два, Касум и Хебија.

Со *ќе*-конструкциите може да сезначи и кондиционал во условни реченици, каде што реалниот услов се поставува во протазата:

Разбрал б'еѓот' и д'ошол и'ука. Ги-с'обрал Турциите и р'екол: „Слушај в'амо, н'емој не'кој да-б'уцне од-ис'олц'иите м'ои, ка'уриите, зер-ако-д'ојдам, маф ќе-ве-н'ајра:м!“

Освен тоа, идноста може да сеискаже и со формите на помошниот глагол *има* + *да* + презентска парадигма, при што се потенцира една сигурност при извршувањето на дејството:

Ш'ио ќе-р'ечат' одборн'ициите, и'оа'има да-б'иде.

Што се однесува до кондиционалот *praeteriti* можеме да кажеме дека конструкциите со партикулата *ќе* + имперфектна парадигма како и со партикулата *ќеш* + *да* + имперфектна парадигма, се употребуваат многу ретко. И тие, како и конструкциите со *ќе* + презент, се јавуваат како форми на кондиционалот, но и како форми на футурот *praeteriti* за означување на „минато дејство што се одредува како идно од гледна точка на некој минат настан, бидејќи му следува“ (Конески, 1981: 496).

Овде ќе наведеме примери со двата начина на образување на ова време, кое служи за означување на минато дејство што требало да се изврши, но поради некои причини тоа не се реализирало:

Ќ- 'одеф Ск'ојје да-не-ме-б'олеа н'осеие.

За м'алце и ја ќеш-да-вл'езеф и'аму.

Функциите на да-конструкциите (субјунктив) – Во делот за морфолошките форми рековме дека под субјунктив подразбираме синтаксичка конструкција во којашто именуваното глаголско дејство се претставува како подредено на некој надреден предикат и дека *да*-конструкциите ги определуваме како субјунктивни при што партикулата *да* се јавува како основен формант на подредениот начин. „Како субјунктивни *да*-конструкции, покрај оние подредени на предикатот *сака*, ги определуваме и оние во коишто како надреден предикат се јавуваат други модални глаголи, како: *мора*, *и'реба*, *може* и оние кои се подредени на некој надграден фазен предикат, на пр.: *иочнува*, *и'ро-*

должува, усїева“ (Гајдова, 2002: 136). Еве неколку примери од каршијачкиот говор:

Не-м'ожеле да-ф'аїаї некој-к'ојн.

Ај-бе, иї'оа е мн'огу в'исоко, не-м'ожеме д-он'адиме.

...иї'очнале да-го-к'уїуаї иї-сїо-л'ири, иї'едесе л'ири, дв'аесе л'ири и иї'ака иї'очнале иї'олеїо да-го-иї'ираї.

„Ако-с'акаш ј'азик да-зн'аеш, к'амо в-'усїа да-иї-д'уфна.“

Субјунктивните да-конструкции, покрај зависната употреба, честопати ги среќаваме и во независна употреба во кои се јавува императивната, прохибитивната или оптативната функција:

К'амо да-з'емей еден-сї'аї, да-је-в'икней, да-је-се-изн'аїейаї 'убо; м'есойо в'ас иї'и да-ви-го-д'адей, а н'ас к'окошки да-ни-ја-н'афрлаї ичен'ицана иї'о-је-св'арила ж'ена-му.“

И'овој м'алиой в'ика: „Дај ја д-'одам.“

„Е иа, ај да-м-'одведеш к'ај-ним, кај-к'у'каїа.“

„Е-иа дај ја к-'удрам со-сек'ираїа, в'ие да-ги-иї'уриїе р'ацейе – зн'аеш – да-ја-д'ржиїе, да-г-'извадам иї'ариїе, зл'аїоїо.“

„Ај да-се-иїрош'еїае кумо Лисо!“

„Ајде к'умо Лисо д-'одиме да-го-в'идиме иї'оа иї'о-го-осї'аї фне!“

„Не, да-д'оеїе гл'аїїе да-им-ги-дон'есеїе!“

„Немој да-не-иї'ераш иї'амо ф-с'ело, к'е-иї-д'адеме н'еиїо,

„Ама н'емој да-к'ажуеш на-др'уғи.“

...ја н'е-сум 'одовде, с'акам да-си-'одам на г'орни сф'еї, 'оїкај иї'о-сум-д'ошол.

Конструкциите образувани од да + имперфектна парадигма (субјунктив *prateteriti*) во каршијачкиот говор имаат многу поограничена употреба во однос на субјунктивот *praesentis*, бидејќи тие се дел од иреалниот услов:

К- одеф да не ме болеа нозеїе.

Да не беше иїи, к'е му речеф.

РЕЧЕНИЧНИ КАТЕГОРИИ

Неколку пати споменавме дека го прифаќаме концептот на антропоцентричната теорија за јазикот. Според овој концепт човекот има централна позиција во сè што може со јазикот да се каже. Човекот живеејќи во светот што го окружува, умее да ги издвои релациите што постојат меѓу одредени делови од светот како дискретни големини, истовремено припишувајќи им

извесни карактеристики. Издвоените делови од светот човекот ги именува и на тој начин ги вклучува во својот мисловен универзум. Овие две јазични функции се означуваат како предикација и номинација. На синтаксичко ниво резултат на предикацијата се речениците, а резултат на номинацијата се именските синтагми. Јазичниот текст како продукт на човековата активност го сфаќаме како одраз на мрежата релации што говорното лице ги воочува во стварноста и неговата желба тоа да им го соопшти на другите. Ваквата дефиниција човекот го става во привилегирана позиција во однос на светот што го опкружува, па оттаму и сите настани што се случуваат се толкуваат како резултати на одредена човечка активност. Семантичкото толкување на ваквата поставеност е дека постои „природна хиерархија која што средува множество аргументи на еден предикат“ (сп. Тополињска, 1995: 42). „Содржината на повеќето предикати така и е структурирана – така е „зацврстена“ во одделни предикатски лексеми – така што претпоставува постоење на човек-вршител, човек-инспиратор, човек-посматрач – итн., итн. на дејството. И натаму: штом има повеќе аргументи – оној, човечкиот, се налага како појдовен, т.е. хиерархиски примарен... Значи, ако некој предикат има повеќе од една дијатетичка формализација, за појдовна ја прифаќаме онаа што тргнува од човек; ако пак предикатот има повеќе од еден персонален аргумент, човекот-agens има предност пред човекот-patiens и/или човекот-beneficiens итн.; најпосле, ако само една од двете можни формализации отвора место за персонален аргументски израз, неа ја сметаме основна, а другата – деривирана.“(сп. Тополињска, 1995: 42).

Меѓутоа, меѓу деловите на светот постојат и релации без активно учество на човекот, (статички) релации чишто предикати јазично се формализираат како именски прирок, (динамички) релации што се предизвикани не од човек туку од некоја природна сила. Овие конструкции во кои се одразени релации без учество на човекот во нашиот опис ќе ги толкуваме според моделот во кој се јавува персоналниот агенс.

Тргувајќи од ваквиот став, во натамошниот дел од нашата анализа ќе се задржиме на два клучни проблема: 1) претставување на начините на акомодација (приспособување) на именските синтагми како аргументски изрази кон глаголските синтагми како предикатски изрази и 2) преглед на дијатетички варијанти на одделни типови предикати. Во рамките на првиот проблем ќе го презентираме материјалот од каршијачкиот го-

вор низ призмата на категориите падеж (граматичка зависност) и персоналност, а во рамките на вториот проблем ќе се задржиме на дијатезата во каршијачкиот говор, т.е. на искажувањето на субјектот или објектот, односно агенсот или пациенсот во некоја дадена релација.

Начини на акомодација (приспособување) на именската синтагма кон глаголската синтагма

Од сите реченични (и воопшто граматички) категории најширок функционален опсег има категоријата падеж. Еден сегмент од оваа категорија беше претставен во рамките на именската синтагма (в. во делот за релативната речница во функција на дополнителен елемент, како и во делот посветен на именките и на заменките). Овде ќе се задржиме на падежните односи исклучиво на реченично ниво, односно во овој дел ќе ги разгледаме начините на синтаксичко оформување на аргументските изрази (пред сè на именската синтагма) и нивното приспособување кон предикатскиот израз (= глаголската синтагма).

Пред да се задржиме на разгледувањето на падежните односи, овде би сакале да дадеме и мал коментар во врска со поимањето на категоријата персоналност. Предмет на интересирање во делот што следува, како што рековме, е приспособувањето на аргументскиот израз кон предикатскиот израз, а знаеме дека основна функција на именската синтагма во текстот е да именува аргументи на еден предикат. Именската синтагма во функција на прв аргумент може да реферира за учесниците во говорната ситуација (а знаеме дека како директни учесници можат да се јават само адресантот, т.е. лицето што зборува и адресатот, т.е. лицето кому му се упатени тие зборови). Меѓутоа, именската синтагма исто така може да реферира и за некое лице (или предмет или пак, апстрактен феномен) независно од неговото присуство или отсуство во говорната ситуација. Дадената содржина е граматикализирана во глаголската категорија лице. Во структурата на финитните глаголски форми за лицето нè информираат глаголските наставки. Меѓутоа, персоналноста сфатена како семантичка категорија својата формализација ја наоѓа и во други јазични средства, пред сè во заменките и во личните имиња. Ова го кажуваме затоа што во натамошната анализа, согласно со нашата концепција, ќе ги разгледаме заменките (и личните имиња) како експоненти на граматичката зависност на аргументскиот израз од предикатскиот.

Конгруентна врска меѓу именската и глаголската синтагма (номинативен однос)

Во рамките на падежната теорија номинативниот однос се толкува како синтаксичка меѓузависност (интердепенденција) на именската синтагма во функција на прв (појдовен) аргумент со глаголската синтагма како предикатски израз. Ова значи дека помеѓу именската и глаголската синтагма постои обострана зависност (условеност). Станува збор за конгруентна (категоријална) врска, при што 1) именската синтагма во номинатив ѝ ги наложува лицето, бројот и родот (таму каде што се јавува) на глаголската синтагма, а 2) глаголската синтагма бара именската синтагма да биде позитивно маркирана по определеност, да не биде управувана од предлог, да нема кратки заменски форми, како и заменките и сопствените имиња (во функција на конститутивен елемент на именската синтагма), кои имаат посебни падежни наставки, да не бидат во кос падежен облик. Во согласност со нашата концепција, прво ќе ги дадеме примерите во кои се јавува персонален (одушевен) референт, а потоа ќе ги дадеме примерите со неперсонален (неодушевен) референт на појдовниот аргументски израз:

Тој, н'емале др'уги-род'ишѝели, м'ислам од-ж'енска сѝр'ана, и ѝој м'есел, ѝ'ечел и сфе др'уго ѝр'аел.

И 'ошле ѝш'ија бр'а'каѝа, дв'аѝцаѝа, ѝосѝ'ариѝе, ч'екале...

Д'ошол к'ојноѝ ј'ал од-ж'иѝоѝо и-си-з'аминал.

Под- д'р'воѝо 'имало некој-'орел, а ѝој 'имал ѝ'илина. Д'ошла некоа-зм'ија за-да-ѝи-ј'аде ѝил'инаѝа, а 'овија ѝ'очнале да-ѝифкааѝ.

После ѝш'оа коѝа-ѝ'очнаа в'е'че ѝарѝ'изаниѝе да-найр'едуаѝ, се-форм'ираа в'ојски и д'ојдоа ф-с'ело 'овде и-соб'ираа л'у'ѝ'еѝо и к'ажаа: „В'ака-и-в'ака, с'еа добров'олци коѝ-ѝр'ебе да-б'идаѝ?“ Осумн'аесѝ д'уѝи се-ј'авија од-Бр'езница.

Г'рчка 'иде, ѝш'ија ѝ'р'виѝе, 'онде к'арѝија 'имаше д'абиѝи, 'озѝора.

... с'елоѝо м'орале да-ја- д'а:ѝ к'ао к'урбан на-л'амјаѝа.

Тоѝај мн'оѝу се-зб'ираа н'ароѝ. Св'ираѝ ѝ'еаѝ, 'иѝрааѝ.

Така с'елоѝо се-р'азви и сѝоч'арсѝивоѝо н'аѝредна 'уѝиѝе ѝ'о-виѝе. Тоа в'реме се-н'аѝѝли с'елоѝо, н'емаше к'аде.

Сѝоѝ'ансѝивоѝо ѝо-з'еде ѝ'олеѝо, ѝо-оѝк'уѝија сфе задр'уѝиѝе да-се-р'азвијаѝ.

Жив'ееле н'ароѝ ѝш'ука, а и с'еѝа жив'еаѝ. С'еѝа с'елово 'има 'околу двесѝе-и-дв'аесе к'у'ки, чеѝрсѝ'оѝиѝи ж'иѝели.

Народоѝ биле ѝреселувани оѝ-ов'а-село ѝрес'елени во Д'обри-Дол, ѝа вр'аѝени н'азад во 'ова с'ело да-ж'ивеаѝ.

Е, ама-чейѝир'иес-ѝ'рва г'одина, на-ш'есѝи 'аѝрил ѝ'укна ѝ'о-ѝоѝ.

К'ога д'ојдоа некој-ѝеѝ-ави'она, к'ога ни-в'икна: 'озг'ора, н'ема кај-ке-с'е-криеш!

Тогај земл'оѝресоѝ б'еше и се-'оѝвори р'абоѝа.

За н'еколку вр'еме исѝ'ерала к'оса и-си-'оѝишол 'овај...

И к'ога 'одел ѝ'о-река 'угоре но'к' го-ф'аѝило и некој-в'амѝир му-д'ошол.

'Имало некој-ѝр'оѝас (ѝ'ака го-в'икааѝ) и в'ода в'иделе ѝ'амо.

...'има зл'аѝо ѝ'амо,...

'Ама ѝ'оминало б'а'ѝи вр'еме, г'одини, ѝ'амо ѝѝ'о-знам,...

Мн'огу лош б'еше живоѝоѝ,...

'Арно ѝл'анинава се-зай'алила...

Како што рековме, категоријалната конгруенција се оства-рува преку категориите лице, број и род.

Отстапувањата во однос на категоријата лице во каршија-чкиотговор претставуваат реткост, но сепак се забележани след-ниве примери:

П'оѝоа л'у'ѝ'еѝо ѝ'очнаа да-разв'ијаме 'овде.

Сѝоѝ'ансѝвоѝо го-з'еде ѝ'олеѝо, го-оѝк'уѝија сфе задр'уѝиѝе да-се-р'азвијаѝ.

Народоѝ биле ѝреселувани оѝ-ов'а-село ѝрес'елени во Д'обри-Дол, ѝа вр'аѝени н'азад во 'ова с'ело да-ж'ивеаѝ.

... с'елоѝо м'орале да-ја- д'а:ѝ к'ао к'урбан на-л'амјаѝа.

Во однос на категоријата број забележавме двојна конгруен-ција кај семантички збирните именки што формално не се мар-кирани како такви:

Народоѝ биле ѝреселувани оѝ-ов'а-село ѝрес'елени во Д'обри-Дол, ѝа вр'аѝени н'азад во 'ова с'ело да-ж'ивеаѝ.

Жив'ееле н'ароѝ ѝ'ука, а и с'ега ж'ивеаѝ. С'ега с'елово 'има 'околу двесѝе-и-дв'аесе к'уки, чейрсѝ'оѝини ж'иѝели.

...с'елоѝо м'орале да-ја- д'а:ѝ к'ао к'урбан на-л'амјаѝа.

Тогај мн'огу се-збираа н'ароѝ. Св'ираѝ ѝ'еаѝ, 'играаѝ.

Така с'елоѝо се-р'азви и сѝоч'арсѝвоѝо н'аѝредна 'уѝиѝе ѝ'о-виѝе. Тоа вр'еме се-н'аѝлни с'елоѝо, н'емаше к'аде.

Бун'ариѝе не-сѝ'иѝнаа, се-наѝлни н'ароѝ мн'огу.

Сѝоѝ'ансѝвоѝо го-з'еде ѝ'олеѝо, го-оѝк'уѝија сфе задр'уѝиѝе да-се-р'азвијаѝ.

Таканаречената збирна множина во каршијачкиот говор не постои како флексивна категорија. Именките од женски род (освен во с. Н. Брезница и тоа во случаите со старите *collectiva* од женски род: *нивје, ливаџе* и сл.) не познаваат збирна множина. Кај именките од машки род деривацијата со суфиксот *-је*, односно *-ја* е непродуктивна. Таа има лексикализиран карактер во случаите со старите машки *collectiva* изведени со суфиксот *-ја*. Во тие случаи таквите именки редовно имаат множинска конгруенција: *Лисјаѿа оѿ л'еска ѓи-зб'ираме з'елени и ѿ'осле ѓи-с'уши-ме. 'Ама н'е н'а-сѿлнце, н'еѓо ѿ'оѿ-сенка.; Ги-с'обрафне сн'оѿјаѿа.; Кл'асјаѿа не-се-здр'ели.*

Множинска конгруенција превладува и кај именските синтагми во кои се изразува социјативна множина, како и кај именските синтагми оформени како прави конјункции: *Р'екла в'ака и в'ака, м'ажоѿ-ми з'аѿина. Б'еа со-бр'а'каѿа на-л'оф, ѿѿија се-вр'а-ѿија, ѿој не-с'е-враѿи и з'аѿоа сум-обл'ечена во-ѿ'рно.; 'Овој ѿ'рв-ѓ'азда у-Ск'оѿе и 'уѿиѿе 'еден сѿ'анале.* (За конгруенцијата по број кај ваквиот тип синтагми в. во делот посветен на количествената информација на именската синтагма).

Конгруенцијата по род доаѓа до израз во случаите кога глаголската синтагма е конституирана од семантички несамостојна финитна глаголска форма и именски дел (т.е. кај глаголско-именскиот прирок), потоа во случаите кога глаголската синтагма содржи *л*-форма и кај предикативните именски синтагми претставени со именки или придавки што означуваат припадници на множеството 'човек'. Во поглед на конгруенцијата по род каршијачкиот говор не се разликува од стандардниот јазик.

Интересен проблем претставуваат именските синтагми со појдовен неперсонален аргумент од типот *...но'ќ ѓо-ф'аѿило...* каде што доаѓа до неутрализација по род, односно средниот род на *л*-формата се јавува како сигнал за стихиски карактер на дејството независно од човековата волја.

Досега ги разгледавме барањата коишто ѿ ги поставува именската синтама на глаголската. Сега ќе се задржиме и на барањата што ги поставува глаголската синтагма, т.е. предикатскиот израз.

Реченичните конструкции во кои е одразен неперсоналниот појдовен аргумент имаат вторична семантичка деривација, којашто е наложена од комуникативната хиерархија во текстот.

Се издвојуваат оние реченични конструкции со неперсонални агенси, кои наликуваат на оние со персонален агенс. Тие,

всушност, претставуваат семантички деривати изведени по аналогија на оние со персонален агенс: ...*ѝ'оминало б'а'џи вр'еме...*, ...*ѝ'укна ѝ'оѝоѝ...*, ...*д'ојдоа некој-ѝеѝ-ави'она...*, ...*исѝ'ерала к'оса...* итн. Примерите-илустратори откриваат неколку типа семантички деривати: примерот ...*ѝ'оминало б'а'џи вр'еме...* е претставник на конструкциите во кои појдовниот аргумент е некој исечок од времето коешто неминовно тече независно од човековата волја; примерите ...*ѝ'укна ѝ'оѝоѝ...*, ...*д'ојдоа некој-ѝеѝ-ави'она...* ги репрезентираат конструкциите чијшто појдовен аргумент може да биде некоја машина направена од човекот, но чие функционирање може да се сфати како самостојно; во примерот ...*исѝ'ерала к'оса...* се открива појдовниот аргумент како дел од човечкото тело чија физиолошка активност не зависи од човековата волја.

Следната група примери ни ги откриваат релациите во кои појдовниот аргумент може да биде кој било материјален дел од светот, а предикацијата е сведена на некоја егзистенцијална констатација или локација во просторот или атрибуција на некои особини. Во ваквите реченични конструкции релациите ги сфаќаме како некои статички состојби настанати како последица на дејството на некој персонален или неперсонален агенс:

'Имало некој-ѝр'оѝас (ѝ'ака ѓо-в'икааѝ) и в'ода в'иделе ѝ'амо., ...'има зл'аѝо ѝ'амо..., Тоѓај земл'оѝѝресоѝ б'еше... Чеѝири к'у'ч'и с'едаѝ ѝ'ука, с'едум к'у'ч'и ѝ'оѓоре, 'еѝе-ѓи ѓоре кај-кам'ејнаѝа.; Мн'оѓу лош б'еше ж'ивоѝоѝ... итн.

Последната група примери претставуваат вторични дијатетички варијанти на конструкции со персонален аргумент. Сп. *'Арно ѝл'анинава се-зай'алила...* За нив поопширно ќе зборуваме во рамките на дијатезата.

Граматичка зависност на именската синтагма од глаголската синтагма (падежна рекција)

Во овој дел ќе ја разгледаме зависноста на именската синтагма и нејзиното приспособување кон глаголската синтагма. Во рамките на падежната теорија терминот рекција се толкува како еднострана зависност на именската синтагма (= аргументскиот израз) од глаголската синтагма (=предикатскиот израз), а ние овде ќе ја прифатиме интерпретацијата што ја дава Тополињска (Тополињска, 1995: 54), т.е. рекцијата ќе ја толкуваме „како однос што се темели врз фактот дека предикатскиот израз изнудува определена форма на аргументскиот израз“. По-

стојат повеќе типови глаголска рекција, а ние во нашиот опис поопширно ќе се задржиме на акузативната и на дативната рекција, т.е. на директната и на индиректната зависност од глагол (во традиционалните граматички описи: директен и индиректен објект). Во помал обем ќе ги претставиме инструменталниот и локативниот однос. (За генитивниот однос стана збор во делот за зависните именски синтагми.)

Како можни експоненти на глаголската рекција (воопшто) се јавуваат морфолошките падежни облици, предлозите, заменките, вклучувајќи ја и линеаризацијата како помошен фактор.

Акузативен однос (директна зависност на именската синтагма од глаголската синтагма) – Пред да ги презентираме примерите, ќе ја наведеме дефиницијата што ја дава Тополињска за акузативниот однос: „под акузативен однос подразбирам граматичка зависност од глагол на именската синтагма оформена или како синтетски падежен облик што го континуира стариот акузатив (кај називите на живи суштества од машки род – на синкретичниот GA) или како таканаречениот *casus generalis* или како предлошка конструкција составена од предлогот *на* + *casus generalis*; семантичко јадро на овој однос претставува релацијата меѓу предикатот и неговиот втор по хиерархија аргумент со материјален предмет како референт“ (Тополињска, 1995: 88).

Тргувајќи од горната дефиниција, во овој дел вниманието ќе го насочиме кон предикатите кои имплицираат два или повеќе од два аргумента: појдовниот, т.е. првиот во функција на субјект (чиј референт е вршител/иницијатор на дејството) и вториот во функција на објект (чиј референт е поднесувач на дејството). Во овој случај не интересира релацијата меѓу предикатот и вториот аргумент чиј референт има пасивна улога во исказот. Како примарни референти најчесто се јавуваат материјалните предмети, а тука се вклучуваат и живите суштества како нивно подмножество, со тоа што признакот */+ anim/* овде нема никаква важност, бидејќи и живите суштества едноставно се толкуваат како предмети кои ги трпат последиците од некое дејство.

На синтаксички план станува збор за однос на директна зависност, при што именската синтагма е директно управувана од глаголската. Ова значи дека кај именската синтагма не смее да се јави предлог, а релацијата што ја „диригира“ глаголската синтагма се толкува како релација што од субјектот преминува директно на објектот. Глаголите што ја создаваат ваквата рела-

ција се познати како транзитивни (преодни), а во падежната теорија оваа релација е позната како акузатив.

За акузативната рекција, т.е. за утврдувањето на акузативниот однос се важни заменките и морфолошките облици кај именките (доколку ги има). Тие експоненти се секогаш во корелација со внатрешната структура на акузативната именска синтагма, односно со тоа дали како конститутивен елемент се јавува заменка или именка, а ако е именка, тогаш важно е дали се работи за идентификуван или за неидентификуван референт.

Прво ќе ги разгледаме конструкциите чијшто конститутивен елемент е именка, а во рамките на овие конструкции ќе ги издвоиме оние со идентификуван наспроти оние со неидентификуван референт. Во рамките на определените дескрипции ќе ги разгледаме оние во кои како експоненти на акузативната рекција се јавуваат морфолошките наставки кај личните и роднинските имиња од машки род. Ќе тргнеме од последниве.

Во делот за категоријата падеж рековме дека именките од машки род (поточно личните и роднинските имиња) на морфолошки план разликуваат само номинатив и т.н. општа форма којашто се користи за изразување на разни падежни односи. Општата форма често пати ја продолжува формата на стариот морфолошки генитив-акузатив. Именките од женски и среден род не познаваат посебни морфолошки падежни експоненти. Во каршијачкиот говор за изразување на акузативниот однос кај имињата (лични и роднински) од машки род се користи општата форма (в. во делот за категоријата падеж) и кратките акузативни заменски форми, кои се однесуваат како проклитики, т.е. се наоѓаат пред глаголската синтагма:

В-Јабџце д'ојдоа ѿ'ија ѿ'реѿ-ѿоа Б'уџариѿе, ѿи-бараа н'ашиѿе да-ѿо-сѿ'р'елааѿ ѿ'аѿка-ми, Сѿ'аса, М'ирчеѿа и Син'адина Ц'уроски и Гр'уја.

А ѿосле ѿ'оа к'оо се-вр'аѿија в-Јабџце, ѿо-ср'еѿнале Нурчеѿа...

Тамо избеџале, а ѿонаѿреѿи, на-з'еѿи наѿи, Јована, ѿ-уѿ'еѿале ѿ'аѿка-му ф-П'аѿиѿка...

Кај определените дескрипции присуството на кратките заменски форми како експоненти на акузативниот однос е регуларна појава:

„Е ѿа, си-ѿо-сѿ'асил ж'ивоѿоѿ на-м'алиѿе, на-д'ецаѿа м'оѿи...

Тој Касум ч'аја ѿо-д'ржел ц'ело ѿ'олеѿо, и брезничкоѿо и ја-бол'ечкоѿо, сфе ѿи-д'ржел.

...ѿочнал да-ѿо-ѿр'одаа б'еѿоѿ м'есѿоѿо.

Сшој'ансѣфойо го-з'еде ѿ'олейо, го-оѣк'уѣија сфе задр'у-
ѣиѣ да-се-р'азвијѣи.

'Енойо го-з'еде, го-ѣр'енесе и се-вр'аѣи ѿ-др'уѣойо, го-з'еде,
вл'езе у-сѣреѣе-река...

Зел ѿој ја-уѣейал л'амјѣи и ја-ѣуѣѣил дев'ојкаѣи оѣ-с'е-
лоѣи.

И оѣиѣила, го-ѣрейол'ојла к'уѣоѣ со-м'еѣ.

П'рвиоѣ рай, зн'аѣи к'оѣа го-изб'ркале Турчиноѣ,

Го-ѣуѣѣил д'едо-муда-се-ш'еѣи у-некој-ѣарк ѣ'амо ѣа – р'ече
– ко: го гл'еда: ѣѣѣѣк'аниѣе арн'ауѣѣски в'икале: „Гл'еѣѣе, гл'еѣ-
ѣе к'ако-е з'еѣоѣ на-Томеѣи!“

А ѣ'ија сѣ'окаѣи сфе в-ѣр'обиѣѣи ја-одн'есоа.

...и к'ојноѣ го-д'уѣи со-ш'илка за-да-'оди.

...к'уѣоѣ го-н'ема!

...!ама ѿој крив'ицаѣи ја-'имал...

Тие ѣеѣк'оѣи: ѣѣо-ѣи-'исѣѣгна с'елово ради-ѣ'оа.

Кај определените дескрипции во кои се јавува именка како конститутивен елемент во нашите текстови најдовме само еден пример во кој се јавува предлогот на како граматички показател на акузативниот однос:

...и-на-маѣ'арейо го-б'оцкаф, р'ече, в'ака у-вр'аѣоѣ.

Врз основа на еден пример тешко е да се даде една генерална оцена за условите на појавувањето на ваквиот модел, но сепак ни се чини дека еден од условите е објектот да биде живо суштество, а не е без значење и линеаризацијата. Сепак, се чини дека ваквата појава (барем што се однесува до конструкциите со именски конститутивен елемент) во каршијачкиот говор е на маргините од системот.

Малку понеобична е ситуацијата со определените дескрипции кај кои не се јавува заменската реплика. Судејќи според бројот на примерите можеме да кажеме дека отстапувањата во овој случај се релативно чести:

И д'обро, ѿој си-ч'уал ѣ'ајнаѣи.

...им-ф'аѣѣиле ѣус'ијаѣи ѣ'ија н'аѣѣѣе к'омѣѣи.

...оѣи-ѣ'оа вл'акноѣи у-'оѣон ѣ'уѣѣил,

'Овој ко: се-сф'рѣѣел гл'еда зм'ијаѣи 'оѣила за-да-ѣи-ј'аде.

А 'оваа 'оѣѣила, н'ачнала к'уѣоѣ со-м'еѣ.

...изела к'уѣоѣ со-м'еѣ и-го-сѣ'рк'алала у-д'олоѣ.

И ѣ'ија Турѣѣѣе р'азбрале, ко: ѣи-д'онеле н'о'ке ѣи-изв'ајле,
з'е-ле гл'ајѣе и-ѣи-осѣ'ајле ѣ'ака.

Ми-д'адѡа ѿл'ацѡѿ оѿ-Сѿѡѿ'ансѿѿфѡѿѡ.

1994: 127). Како второ, примерот е од с. Јаболци каде што за-
менската клитика *ja* се јавува и во акузативна и во дативна
функција.

Што се однесува до интерпретацијата на другите примери, би можеле да ризикуваме да дадеме една смела претпоставка, а тоа е дека во овој случај временските и (поточно) начинските глаголски форми го изнудуваат присуството на кратките заменски форми. Заедничко за сите примери (освен последниот) е изразување на резултативниот карактер на дејството. Поконкретно, зборувајќи за функциите на плусквамперфектот рековме дека тој функционално ја презема улогата на изразување на потенцирана резултативност и со тоа се доближува до перфектот.

Интересен проблем, барем што се однесува до каршијачкиот говор, претставуваат конструкциите со глаголи кои допуштаат двојна рекција. Станува збор за конструкции во кои може да се приклучи партитивна релација, т.е. се дава информација дека дејството опфаќа само дел од објектот:

И зел да-сече ош-й^арсиийи^а ош-н'озейте. vs *зел да ги сече прстите...

...од-вл'акнай̑а ой̑-к'осай̑а му-д'але... vs *му ги дале влакната од косата.

...н'емој не'кој да-б'уцне од-испoлц'иинѣ м'ои, ка'уриѣ, vs
*немој некој да ги буцне исполциите мои...

...о̄и-ӣ'оа вл'акно̄ио у-'о̄гон ӣуӣӣил... (?) – со оглед на содржината којашто ни е позната, претпоставуваме дека станува збор за едно од трите можни влакна што му ги дале коњите и дека кога би била акузативната падежна рекција изразена со кратка заменска форма би гласела: *тоа влакното у огон го пуштил.

Кај конструкциите со заменката како конститутивен елемент на акузативната синтагма, во функција на директна зависност од глаголската синтама се појавуваат по два заменски облика (т.н. кратки и долги заменски форми) чијашто дистрибуција зависи од функционалната перспектива на текстот, т.е. кратките заменски форми самостојно се јавуваат надовор од ремата, а удвоените (т.е. долгите форми придружени со кратките) се јавуваат во ремата на исказот.

Прегледот ќе го почнеме со акузатив надвор од рема, т.е. само со кратки заменски форми:

– за 1 л. еднина:

К'уме В'учко ме-в'икаай̄ д'еца да-к'̄а̄рш̄їеам.“

„Ко: ме-йр'ашуаѝ ѝ'амо – 'уиѝе не-знал ј'азик, зн'аеш, р'умунски – кај-'одиш ѝи?“

Ме-зеде, си-рабоѝеф ѝ'амо ѝиѝо ѝир'еба.

Цароѝ ме-й'окани, 'имал ч'ерка – р'ече – он'адена, ч'елаа. Ја-'излечиѝ – р'ече – ја-'онадиѝ, с'амо н'иѝиѝо не-м'и-даде.“

„Шѝо-ме к'урѝули од-'оѝнов, ѝиѝ'о-сакаш б'акиѝи да-ѝи-д'а?“

„Е не – р'ече – ми-ј'е-сѝир'аф, ке-ме-'укаси.“

„Мажу, ке-ме-в'одиш н'а-ѝосѝи кај-ѝ'аѝка.“

– за 2 л. еднина:

„Сѝр'емај д'евеѝ кр'ави јал'оѝци и д'евеѝ ф'учи (ѝи'ија фучи ѝи-в'икаѝи, а м'ие м'еѝниѝи оѝ-к'ожа), д'евеѝ м'еѝниѝи в'ода и 'оѝкај ѝиѝо-си-д'ошол ке-ѝе-'изва:м.“

„Шѝо-да-ѝе-наѝр'адиме?“

„Да-ѝе-в'ода“ – р'ече.

– за 3 л. едн. машки и среден род:

ко: ке-ѝаднеѝ на-м'ука сѝ'ај-ѝо в-'оѝон,

'Ама ѝи'ија не да-ѝо-в'рзай ѝажеѝо за-да-ѝо-в'а'ѝааѝи, неѝо ѝо-ѝ'уѝиѝиле и 'осѝанал д'оле.

„Не-ѝо-ѝ'еѝај, ѝој не-сѝ'аси, 'иначе зм'ијаѝа ке-н-из'едеше.“

Го-ѝ'уѝиѝил д'едо-му да-се-ѝ'еѝа у-некој-ѝ'арк

Последниов пример ја потврдува разликувачката функција што ја имаат морфолошките облици (т.н. општозависна форма) кај личните и роднинските имиња од машки род. Имено, де-до му еднозначно се толкува како субјект (т.е. именска синтагма во номинатив), а де-да му со глаголската синтагма од наведениот пример би го покажувал акузативниот однос.

– за 3 л. едн. женски род:

И 'овој со-ѝ'уѝикаѝа ја-'уѝеѝал и л'еѝнал да-сѝ'ие.

Ко: се-р'азбудил ѝл'еда 'орлица и ја-йр'ашуе...

И коа-д'ошла д'ома ја-йр'ашуе кум В'учко: „Како к'умо Лисо 'име?“

...ја-к'ачил н'а-кон' и си ѝ'обеѝнал.

И 'исѝраѝиѝл два-в'ојника да-ја-ч'увааѝи.

Ја сед'умдесеѝ ж'ени в'ода и м'ожа да-ѝи-ѝ'овела, а ѝ'ој 'една и не-можеѝ да-ј'е-ѝ'овелаѝи.

...м'есоѝо в'ас ѝи'и да-ви-ѝо-д'адеѝи, а н'ас к'окошки да-ни-ја-н'афрлаѝи ѝчен'иѝана ѝиѝо-ј'е-св'арила ж'ена-му.“

И-ј'е-сѝ'анал со-с'акоѝи, неколку ѝ'аѝи ј'е-исѝр'оменил 'убо; м'есоѝо им-ѝо-ѝ'урил на-ѝи'иѝе, ѝчен'иѝаѝа на-кок'ошкиѝе.

А ѓосѝоѓаѝа ѓи-сл'ушала од-б'алкомоѝ и је-ѝр'аѝѝила слуг'ин-каѝа да-ѓи-в'ика војн'иѝѝѝе да-'идаѝ к'ај-неа.

Од примерите може да се забележи дека за женски род 3 л. еднина во акузативна функција се јавуваат заменските кли-тички форми (*је / ѝе / ѝа / ја*). Географската дистрибуција на крат-ките заменски форми изгледа вака: 1) заменската реплика *ја* се среќава на целата каршијачка територија, 2) таа (*ја*) за говорот на село Јаболци е и единствена заменска реплика за изразување на акузативниот (но и на дативниот, сп. подолу) однос, 3) во се-лото Н. Брезница како варијанта на *ја* паралелно се јавува *ѝа*, 4) заменската реплика *је* и нејзината варијанта *ѝе* за изразување акузативен однос се среќава на целата каршијачка територија, со исклучок на с. Јаболци (значи североисточниот каршијачки тип и делумно југозападниот каршијачки тип).

– за 1 л. множина:

„Не-ѓо-ѝеѝај, ѝој не-сѝ'аси, 'иначе зм'ијаѝа ќе-н-из'едеше.“
'Оди, 'оди, ко:-сѝ'иѓнафне ѝ'аму не-ѝр'ечека чичко-'Анасѝос

И не-одв'едоа кај еден-н'аредник.

Се-с'екавам ѝ'оѓај 'одев Желез'ара, не-ѝ'ераа.

...м'ајка-ми се-р'азболе, не-м'ожеше да-не-ч'ува...

– за 2 л. множина:

„Сл'ушај в'амо, н'емој не'кој да-буѝне од-исѝолѝ'иѝѝе м'ои,
ка'уриѝе, зер-ако-д'ојдам, маф ќе-ве-н'аѝра:м!“

– за 3 л. множина:

Ги-ф'аѝѝил и ѝ'ија му-се-м'олеле.

Не-м'оеле да-'одаѝ з'авали, да-б'еѓааѝ, ѝѝе да-ѓи-ф'аѝаѝ и
ѓи-ѝ'уриле км'еѝој. 'Албански км'еѝој и-ѝ'уриле и им-р'екле:
„З'адуѝре ќе-д'оеме, вие да-ѓи-соберѝѝе ѝ'уѝкиѝе...

„Сѝр'емај-ѓи к'он'оѝ и кобилаѝа, ќе-ѓи-ј'аваме.“

Ја сед'умдесеѝ ж'ени в'ода и м'ожа да-ѓи-ѝ'овела, а ѝ'ој 'една и
н'е-можеѝ да-ѝе-ѝ'овелаѝ.

Во селото Нова Брезница во третото лице множина се јаву-ваат два облика (*ѓи//и*), макар што првиот облик има позачес-тена употреба.

А сега да ги проследиме примерите со заменски директен објект во состав на рема:

– 1 л. еднина:

Е, арно-'ама мене-ме-з'еде.

Мене-ме-з'едоа на-осумн'аесе ѓ'одини.

Е, арно-'ама м'ене ѝ'аѝѝко-ми ме-з'еде баѝ коѓа-за-в'ѝршејне,
за-жн'еејне ме-з'еде.

Мене ме-з'еде в'олкош.

– 2 л. еднина:

„Тебе ѿе-ѿр'ажай.“

– 3 л. едн. машки и среден род:

Го-вр'аѿише н'еѿо, ѿо-'однеле ѿ'аму.

И ѿ-'одвела н'еѿо кај-к'у'каѿа, ѿ'аа се-вр'аѿила.

И ѿ'ија ф'аѿише, како-и-в'икаѿи, јанич'ариѿе, ѿо-ѿр'абнале н'еѿо...

Тоѿај ѿо-сѿр'елале 'онеѿа.

– 3 л. едн. женски род:

Најѿосле му-осѿ'анала уѿиѿе-к'у'каѿа и н'еа ја-д'ал.

Ни ѿој ја ѿ'ознал н'ези, ни ѿ'аја н'еѿо.

Во текстовите не најдовме примери со множински заменски форми во состав на рема, но во нашите анкети ова прашање даде многу интересни резултати за кои ќе позборуваме откако ќе го разгледаме и дативниот однос.

Дативен однос (индирекѿна зависносѿ на именскаѿа синѿаѿма од ѿлаѿолскаѿа синѿаѿма) – На почетокот ќе го наведеме толкувањето што го дава Тополињска во врска со дативната рекѿија: „под дативен однос подразбирам граматичка зависност од глагол на една именска синѿагма оформена или како синтетески падежен облик што по формата го континуира стариот датив или како предлошка конструкѿија составена од граматичкиот предлог *на* и од таканаречениот *casus generalis*; семантичко јадро на односот е релацијата меѓу предикатот и неговиот втор (= не појдовен) персонален аргумент“ (Тополињска, 1995: 87).

Во каршијачкиот говор како експоненти на дативната рекѿија се јавуваат дативните заменски форми (долги и кратки), како и конструкции составени од граматичкиот предлог *на* и општата падежна форма.

Како што ги претставивме примерите со акузативна синѿагма и овде ќе го запазиме истиот ред. Значи прво ќе ги разгледаме примерите во кои именката се јавува како конститутивен елемент на зависната (дативна) синѿагма, а потоа ќе ги разгледаме оние со заменски конститутивен елемент. Во рамките на конструкѿиите со конститутивна именка, прво ќе дадеме преглед на оние со лични и роднински имиња од машки род, бидејќи само тие познаваат морфолошки експоненти (т.н. општозависна форма).

Во каршијачкиот говор за изразување на дативниот однос кај имињата (лични и роднински) од машки род се користи општа-та форма (в. во делот за категоријата падеж) и кратките дативни заменски форми, кои се однесуваат како проклитики, т.е. се наоѓаат пред глаголската синтагма: *Кажѝ му на Сѝојана, дај му ѓо на Пеѝреѝа...*

Во продолжение ќе ги разгледаме и другите типови определени дескрипции од текстовите.

Конструкциите во кои се јавува заменската реплика претставуваат типична појава:

Еден-д'ен кум В'учко ја-р'екол на-к'ума Лиса...

Тие му-к'ажаа, му-ѝрен'есоа на-ѝѝабоѝ,...

И 'оваа с'еѓа му-р'екла на ц'ароѝ...

...ја-р'екол на ч'ерка-му...

И ѝѝака ч'оекоф ѝ-р'екол на-ж'енаѝа...

Му-било сѝр'ам в'ише да-с'еди у-с'елоѝо н'еѓоо, ѝ-в'ика на ж'е-наѝа...

Сѝ'анал је-'уѓаснал 'околу зм'ијаѝа.

...к'оа л'уѝнал со-сек'ираѝа им-ѓи-ѝ'оѝсекол р'ацеѝе...

И ж'ена-му ѓо-сѝоѝ'ерала да-му-к'ажеѝ...

...на ѝ'еѝелоѝ му-в'икаѝ...

...м'есоѝо в'ас ѝѝи да-ви-ѓо-д'адеѝ, а н'ас к'окошки да-ни-ја-нафрлаѝ ѝчен'иѝана...

...м'есоѝо им-ѓо-ѝ'урил на-ѝѝиѝе, ѝчен'иѝаѝа на-кок'ошкиѝе.

'Ама на-ч'оекоф коа-ќе-л'еѓне да-сѝ'ије и на-с'оноѝ н'екој-си ч'оек му-д'оаѓал и му-в'икал...

...ч'оекоф ѝ-р'екол на-ж'енаѝа...

'овја ѝрѓ'оецоф м'инисѝер, му-в'ика на ц'ароф...

И 'он му-к'ажуе на-ц'ароѝ...

Определени дескрипции без заменска реплика:

И м'аж-је р'екол... (?)

М'ажоѝ 'е-в'елиѝ: „Ќе-ѝи-к'ажа, ама ј'а ќе-'умра.“ (?)

И к'ажуе на-ѓосѝ'оѓаѝа. (?)

Примерите се симптоматични од проста причина што во првите два со дативните клитики се изразува посесивен датив, а во третиот пример не знаеме дали се работи за сврзник или пак за видоизменета дативна клитика.

Неопределени дескрипции без заменска реплика:

„'Ама н'емој да-к'ажуеш на-др'уѓи.“

...ама ако-к'ажеш др'уґему...

И ч'оекоф ѿ'очна да-д'ава к'ому-н'ива, к'ому л'ивада, к'ому вод'еница, к'ому вал'ајца, к'ому 'офца, к'ому ј'аґне, к'ому ѿ'рле, к'ому ш'еле.

И ѿ'очна ѿ'аѿко-ми да-д'ава к'ому н'ива, к'ому л'ивада, к'ому вод'еница.

Во продолжение ќе ги разгледаме конструкциите со заменски конститутивен елемент и тоа прво тематските (со кратки заменски форми), а потоа рематските заменски синтагми (удвоените) во позиција на индиректна зависност од глаголската синтагма:

– 1 л. еднина:

...ке-ми-д'аеѿе д'евеѿ м'еа в'ода и д'евеѿ кр'ави јал'ојци,...

„Ко: ке-р'ечам: к'алк в'ода! – ке-ми-д'аеш в'ода, ко: ке-р'ечам: к'алк леѿ! – ке-ми-д'аеш м'есо.“

Си'ариѿе Р'исѿефци се-в'икале ѿѿе, како-ѿ'аѿко-ми ѿѿо-ми-каж'уеше.

„Шѿ'о-има ѿ'и б'акиѿи да-ми-д'аеш?“

„Ќе-ми-к'ажеш, ѿ'и р'азбра н'еѿѿо“ – му-в'елиѿ ѿ'аа.

...ке-ми-ѿр'аѿи дв'ајца да-ја-ч'уваа“.

– 2 л. еднина:

„Немој да-не-ѿ'ераш ѿ'амо ф-с'ело, ке-ѿи-д'адеме н'еѿѿо,

„Е ѿа, си-го-сѿ'асил ж'ивоѿоѿ на-м'алиѿе, на-д'ецаѿа м'ои, ѿѿо-с'акаш да-ѿи-да:м?“

...еѿе с'еґа ке-ѿи-ѿр'осѿѿе, а уѿѿ-еднаш н'емој!“

Сакаш да-ѿи-к'ажа оѿ ѿ'очеѿок как'о-било, шѿ'о-било?

„Ќе-ѿи-к'ажа, ама ј'а ке-'умра.“

– 3 л. едн. машки и среден род:

Коа-д'ошол д'ома му-р'екле: „Шѿо-н'аѿрај?“

А 'овој коґа-р'азбрал, оѿ-ѿ'оа вл'акноѿо у-'оґон ѿ'уѿѿил, му-д'ошол 'ениоѿ к'ојн.

Му-д'ал 'облека, ѿ'оа ѿѿо ѿр'ебало...

Селоѿо му-д'ало сфе ѿѿо-му-ѿр'еба.

...некој-в'амѿир му-д'ошол.

Б'еше му-ја-д'але 'една 'офца.

А на-'овеґа му-ѿ'екнало, н'екој му-к'ажуел.

„Ако-е-б'удала, нека-'умреѿ – му-в'елиѿ ѿ'еѿелойѿ.

'Ама на-ч'оекоф коа-ке-л'еґне да-сѿ'ије и на-с'оноѿ н'екој-си ч'оек му-д'оаґал и му-в'икал...

Најѿосле му-осѿ'анала уѿѿе-к'укаѿа...

– 3 л. едн. женски род:

И ја-н'осел лей, в'ода, 'едно др'уго, 'ама не-ја-к'ажуел.

...ѝр'аво ѝ'амо ја-однел кај с'есѝра-ја у-'шуѝаѝа, 'ама ја-в'икал да-к'уѝи.

...ја-р'екол д'ека ѝ'аа е-ѝр'ава.

„Кој ч'е-ја-л'ечи 'оваа б'олес – р'екле вака-и-в'ака, ч'елава била – да-ја-д'аеѝ к'оса да-ја-р'асѝеѝ.“

Ама ѝој кога-си-'одел, ѝ'рсѝеноѝ ја-го-зел на 'оваа ѝѝо-ја-л'ечел.

К'амо да-з'емеѝ еден-сѝ'аѝ, да-је-в'икнеѝ, да-је-се-изн'аѝеѝаѝ 'убо:...

И-је-сѝ'анал со-с'акоѝ, н'еколку ѝ'аѝи 'е-исѝр'оменил 'убо:...

Од примерите може да се забележи дека во дативна функција се јавуваат следниве заменски клитики (*ѝ, ја, 'е*). Географски дистрибуцијата изгледа вака: 1) *ја* во дативна функција се среќава само во југозападниот каршијачки тип, 2) во крајното југозападно село Н. Брезница (кое граничи со поречкиот говор), освен кратката заменска форма *ја*, во дативна функција се среќава и *'е*, 3) во североисточниот каршијачки тип во дативна функција се среќава заменската реплика *ѝ* (во текстовите не најдовме потврда за постоењето на синкретизам помеѓу *ѝ* и *је*, иако во анкетираниот материјал говорителите даваа позитивна потврда).

– 1 л. множина:

„Еј с'елани, збир'аѝе-се в'амо, зер и н'ебоѝо ни-ѝ'адна!“

К'ога д'ојдоа некој-ѝеѝ-ави'она, к'ога ни-в'икна: 'озгора, н'ема кај-ке-с'е-криеш!

„Ти ѝееш 'уѝѝе, а н'е-знаеш дом'акиноѝ ке-ми-'умрей.“

„З'адуѝре ке-д'оеме, вие да-ѝи-соберете ѝ'ушкиѝе сфе ѝѝо-се 'овде, да-ѝи-ѝр'едаѝи, ке-форм'ираме а вие ке-б'идеѝе км'еѝој 'албански. Ми-н'аредил Ц'емо.“

Изв'адифне докуменѝ'ација оѝ-'Оѝѝѝина, оѝ-'Урбан'изам сфе, да-ми-д'аѝ ѝ'лац. Ми-д'адоа ѝ'лацоѝ оѝ-'Сѝоѝ'ансѝфоѝо.

Тоа-ѝ'ркфиче ко:-го-к'оѝафне во-ѝ'емелоѝ, ми-в'икаа д'ека било оѝ-ѝ'урско.

Лазо Колиш'евски ми-р'ече да-к'оѝаѝе да-в'идиѝе к'ога-сфе ѝѝѝ'о-сфе.

„А, ѝѝи-ми-ѝр'ебаѝ“ – р'екле.

– 2 л. множина:

С'ега ке-ви-р'аскажам ена-ѝр'иказна.

Е с'ега ке-ви-к'ажам една-ѝр'иказна.

...м'есой̄о в'ас ѿц'и да-ви-го-д'адей̄,...

– 3 л. множина:

И с'ега им-б'ило кр'иво...

Шей̄але ш̄йо-ш'ей̄але, е им-се-зд'ой̄ило в'ода.

...к'оа л'ӯинал со-сек'ирай̄а им-ги-й̄ой̄секол р'ац̄ей̄е...

Па ш'ука им-к'олеа 'овни,...

Па ш'ија к'-ой̄ида̄й̄ об'а̄й̄ца̄й̄а ш'амо и ќе-им-й̄род'ава̄й̄а ш'ӯй̄ун.

...им-ф'ай̄иле й̄ус'ија̄й̄а ш'ија н'ашӣй̄е к'омий̄и.

...ш'ӣе й̄очнале да-им-н'оса̄й̄ 'одовде к'оза, 'оф̄ца.

Им-й̄рен'есоа ш'амо, к'оо ги-зач'екаа д'оле во-Б'рзоец̄...

На крајот ни остана уште да ги разгледаме рематските (удвоените) синтагми:

Само-'овде в'ујко 'еден, м'ене д'едо ми-й̄а'га, а-на-м'ајка в'ујко, 'ос̄й̄анал.

...й̄'рс̄й̄еной̄ ја-го-зел на 'оваа ш̄йо-ја-л'ечел. (Го наведовме овој пример за да се види паралелета со следниот пример!)

П'рс̄й̄еной̄ ја-го-зел н'ези да-не-се-н'ае̄й̄ во сий̄у'ација и-си-з'аминал.

И му-го-й̄редал ц'арс̄й̄фой̄о н'ему сфе.

...а н'ас к'окошки да-ни-ја-н'афрла̄й̄ й̄чен'ицана ш̄йо-ј'е-св'арила ж'ена-му.“

Кога сме кај дативот, неодминливо се наметнува и постпозитивната употреба на кратките заменски форми во однос на именките што означуваат сродност: *ш̄ай̄ко ми, мајка й̄и, дедо му, баба й̄/ја/је, *чичко ми* и за 1 л. мн. (во текстовите не најдовме пример за множинска употреба, но во анкетниот материјал добивме потврда дека само со *ми* може да се искаже плурално значење, т.е. **чичко ми* = 1) 'мојот чичко'; 2) 'нашиот чичко'), *вујко ви, с̄й̄рина им*.

Мешање на акузай̄ивой̄ и дай̄ивой̄ – На крајот сакаме да ги сумираме резултатите од спроведената анализа. Овде нагласуваме дека освен текстовите, дадени на крајот од трудов, ќе го вклучиме и анкетниот материјал (што го собравме според *Син-й̄аксичкиой̄ й̄рашалник* од З. Тополињска, вклучен во *Прашалникой̄ за собирање май̄еријал за МДА на Б. Видоески*), кој ни донесе побогати информации за односнава проблематика.

Како прво, се наметнува заклучокот дека на каршијачката територија предлогот *на* во граматичка служба е еден од основните показатели на објектна зависност од глагол. Како второ,

граматичкиот предлог *на*, иако се јавува кај двата типа рекција (акузативна и дативна), сепак се забележува негова порегуларна употреба во функција на индиректен објект, т.е. во свеста на говорителите *на* сепак се смета за показател на дативниот однос.

Како трето, заменските форми се исто така показатели на објектна зависност, но кај некои од нив се забележува спојување на функциите (директен : индиректен објект) изразени преку морфолошките форми, а особено кога е во игра и граматичкиот предлог *на*. Третиов заклучок бара пошироко објаснување, па затоа овде ќе се потсетиме на инвентарот на заменските форми, а потоа ќе ги прикажеме одделните функционални совпаѓања.

Во делот за личните заменки го дадовме полниот инвентар на зависните морфолошки заменски форми, а исто така дадовме и мал осврт на нивните функции. Да се потсетиме:

Н: ја, *ѝи*, *ѝој//он*, *ѝоа*, *ѝа(ј)а//она*; *ние/мие*, *вие*, *ѝие/ѝија/они*

А: мене, *ме*; *ѝебе*, *ѝе*, *неџо*, *џо*; *не(ј)а*, *ја*, *нас*, *не/ме*; *вас*, *ве*; *ниџ/ниф*, *џи/и*;

Д: мене, *ми*; *ѝебе*, *ѝи*; *нему*, *му*; *незе/не(ј)зи*, *ѝ/је/ја*; *нас*, *ни/ми*; *вас*, *ви*; *ним/ними*, *им/џи/и*.

Во продолжение ќе ги разгледаме одделните совпаѓања како на формите (според категориите лице и број) така и на функциите на личните заменки. Родовата парадигма во каршијачкиот говор добро се чува (освен еден пример пронајден во текстовите: *И ж'ена-му џо-сиоѝ'ерала да-му-к'ажеѝ*, но бидејќи примерот потекнува од приказна којашто не сме ја запишале ние, нема да даваме коментари).

Ќе тргнеме по следниов редослед: совпаѓање на формите од 1 л. едн. итн., совпаѓање на функциите од 1 л. едн. до 3 л. множина.

Категоријално совпаѓање по форма (кај категориите лице и број) се забележува кај кратките (по потекло) генитивно-акузативни и дативни заменски форми за 1 л. едн. и 1 л. мн. *ме* и *ми*: *мене ме виде//ме виде мене : нас ме виде// ме виде нас*; *мени ми даде//ми даде мене : нам ми даде// ми даде нам*.

Во поглед на функциите, прво ќе ја разгледаме акузативната функција, т.е. ќе ги разгледаме морфолошките и синтаксичките средства за изразување директен објект, а потоа за индиректен објект.

Од текстовите, но и од анкетниот метеријал можеме да кажеме дека директниот објект во каршијачкиот говор се реализира вака:

- кај определените дескрипции: акузативна клитика + определена именска форма (кај личните и роднинските имиња од машки род: општата форма). Факултативно пред именската синтагма се јавува и граматичкиот предлог *на*.

- кај неопределените дескрипции: отсуство на заменска клитика, како и отсуство на граматичкиот предлог *на*.

Во поглед на дескрипциите со заменски конститутивен член ја имаме следнава ситуација:

- кај дистрибуцијата на кратките заменски форми привлекуваат внимание формите за 3 л. едн. *ја/је*. Имено, формата *ја* во с. Јаболци е единствен експонент како на акузативната, така и на дативната рекција: *ја видоф : ја рекоф*. Во с. Нова Брезница покрај формата *ја*, за искажување на акузативниот однос (3 л. едн. женски род) се користи и формата *је*: *ја видоф//је видоф*. Во ова село истите форми се употребуваат за искажување и на дативниот однос: *ја рекоф//је рекоф*.

Во североисточниот каршијачки тип во акузативна функција (за 3 л. едн. женски род) ги среќаваме формите *је* и *ја*.

- кај долгите форми интересно е исчезнувањето на дативните долги заменски форми за 1 и 2 л. множина *нам* и *вам*, како и преземањето на дативната функција од страна на акузативните форми *нас* и *вас*, кои во оваа функција се придружени со граматичкиот предлог *на*. Според нас, се работи за едно категоријално поместување кое првобитно ги зафатило првото и второто лице еднина. Таму акузативната и дативната форма многу поодамна се изедначиле, а таквиот тренд продолжил и во множината. Но, кај третото лице множина ситуацијата е далеку поинаква. Имено, не само што се чува разликата (морфолошка) меѓу акузативот и дативот *ниџ/ниф : ним*, туку и се забележува една (благо речено) експанзија на дативната форма и во инструменталната и во локативната релација (спротивно од состојбата во стандардниот јазик). Сп. ...*ај да-м-'одведеш к'ај-ним...*, ...*ф'рлил ѝ'ушка ѝ'о-ними...*, ...*'уиѝе ѝр'ед-ними шѝ'о б'иле*, ...*ѝи с'о-нима ќе-ѝ'ојдеш...*, ...*с'о-ним н'емај р'абоѝа...* итн.

Општо земено може да се констатира дека во каршијачкиот говор постои мешање меѓу акузативната и дативната форма. Можеме да сретнеме вакви примери : *нему му даде* но и : *него му рекол*.

Дативниот предмет кај личните заменки се искажува на следниве начини:

– Со старата дативна флексивна форма: *мене ми рече, ѿебе ѿи кажа, нему му се смееја, незе ѿ се смееја/нејзи ја/је се смееја, ним им рекол*.

– Со полна акузативна форма и кратката дативна форма: *мене ми рече, ѿебе ѿи рече, неџо му рече, неа ѿ/ја/је рекоџ/рекоф, нас ни/ми рече, вас ви даде, ниџ/ниф им кажа*.

– Аналитички со предлогот *на* : *на мене ми даде, на ѿебе ѿи даде, на неџо му даде, на неа ѿ/ја/је даде, на нас ни даде, на вас ви даде, на ниџ/ниф им даде*.

– Предлогот *на* може да се сретне и покрај полна дативна форма: *на нему му даде, на незе/нејзи ѿ/ја/је даде, на ним/ними им даде*.

Именски синѿаџми во инсѿруменѿален однос – Овде ќе ги разгледаме конструкциите во кои предлозите што ги придружуваат именските синтагми се јавуваат како експоненти на зависниот карактер на синтагмите. Всушност, предлозите иако се врзуваат за именската синтагма, сепак тие во себе носат предикативна содржина и функционално ги дополнуваат глаголските синтагми. На семантички план предлозите ја дооформуваат предикатската содржина, а на синтаксички план се јавуваат како експоненти на глаголската рекција.

Во однос на инструменталната рекција, треба да нагласиме дека некои предикатски содржини директно го бараат присуството на одредени аргументи, а кај некои предикати овие аргументи се од секундарен карактер. Во нашите текстови доминираат овие, вториве. Пред сѐ, тука ќе ги разгледаме конструкциите со предлогот *со* како показател на т.н. социјативен инструментал. И овде ја нагласуваме таа разлика дека во некои случаи се работи за директна импликација на два рамноправни аргумента од страна на предикатскиот израз (како во случајот со предикатот *разџовара*: 'некој разговара со некој' = 'X и Y разговараат'), а во некои случаи се работи за предикати кои по својата природа имплицираат само еден вршител на дејство, но сепак можат да прифатат втор симетричен аргумент (на пр. X гледа филм : X гледа филм со Y). Еве ги примерите:

...се-з'едоф со-К'алина и ѿ'осле 'оѿиодоф в'ојска...

...си-ѿр'аефне м'уабей со-В'асеѿа...

наспроти:

Б'еа со-бр'а'каѿа на-л'оф, ѿ'ија се-вр'аѿија, ѿој не-с'е-враѿи

Ја 'осӣанаџ со ѿ'а̄ӣко-ми и Сӣ'о̄ња, с'есӣра-ми.

'Она сӣ'ануе, кин'исуе со-војн'ицие кај-џ'аро̄ӣ.

...с'ӣџурно ѿи-ѿоб'е̄гнала со-'овја џосӣ'одиноф.

Втората група примери би требало да ја толкуваме не како конјункција (иако и таа интерпретација понекогаш не е исклучена, особено во приказните кога секундарниот (неимплицираниот) аргумент е со карактеристика /+ anim/), туку или како транспорт или како придружба:

„Нишӣѿо, д'ојде'еден со-к'ојн џ'рвен и др'ӯга̄ӣа к'ерка ја-з'еде.“

На-ѿ'ој-саа̄ӣ д'ојде еден-ѿ'р̄џоец со-к'он' и с'еднал да-ѿ'ӣе,

Со-м'а̄гаре к'ошој лей и-ѿо-афчилн'ицӣӣе разн'есуел.

Следниве примери се со значење 'некој врши некое дејство со помош на некое средство':

И 'овој со-ѿ'уишката ја-ӯӣе̄ӣал и л'е̄гнал да-сӣ'ӣе.

...к'оа л'ӯӣнал со-сек'ира̄ӣа им-џи-ѿ'о̄ӣсекол р'а̄це̄ӣе...

...и к'ојно̄ӣ џо-д'ӯӣи со-ш'илка за-да-'оди.

...ја со-к'ошој лей ѿо-афчилн'ицӣӣе н'осеф...

Тука Герм'анцӣӣе л'ӯӣа: со-ави'онӣӣе.

...ѿ'аа со ј'аб̄алко џо-џ'а̄џ'ала.

И-ј'е-сӣ'анал со-с'ако̄ӣ, н'еколку ѿ'а̄ӣи 'е-ис̄ѿ'оменил 'убо:...

Раден, бо̄џ-да-џ'о-ѿрос̄ӣи, и 'Ицо ѿ'очнаа ѿ'уишки да-ѿ'укаа̄ӣ.

...и ја н'екој од-Гов'рлео, од-Ѓурчефци, 'искочил, ф'а̄рлил ѿ'ушка ѿ'о-ними.

„Па з'ашӣѿо – рече – ѿи ф'а̄рлаи ј'аб̄алко н'а-не̄џо?“

...к'-онадам со-ј'аже̄ӣѿо да-ме-ѿовл'ече̄ӣе.

Последниве четири примери се интересни токму поради фактот што во нив се гледаат сигнали на двојна рекција: акузативна и инструментална. На пример, *Раден... и 'Ицо ѿ'очнаа ѿ'уишки да-ѿ'укаа̄ӣ.* : *Раден... и 'Ицо ѿ'очнаа со ѿ'уишки да-ѿ'укаа̄ӣ.*; *ѿи ф'а̄рлаи ј'аб̄алко н'а-не̄џо* : *ѿи со ј'аболко фрлаи на не̄џо*, односно *к'-онадам со-ј'аже̄ӣѿо да-ме-ѿовл'ече̄ӣе* : *ке џо онадам јаже̄ӣѿо...*

Именски синӣа̄џми во лока̄ӣивен однос – Она што го рековме во врска со инструменталниот однос, во принцип се однесува и на локативниот однос, со таа разлика што овде предлозите се јавуваат во улога на просторни детрминатори, т.е. изразуваат просторни релации. А еве што вели Тополињска: „под локативен однос подразбирам семантичка релација меѓу предикатот и/или предикатско-аргументската структура и лока-

лизаторот на соодветното дејство; површински се работи за однос меѓу предикатскиот израз или реченицата, од една страна, и предлошката синтагма што го именува локализаторот, од друга страна“ (Тополињска, 1995 : 88). Во продолжение ќе наведеме поголем број примери во кои се јавуваат различни предлози (или состави од предлози) за изразување локативни релации:

И д'обро, 'она се-сѝ'ушѝила 'удоле, ѝој си-'осѝанал и си-'ошол за-д'ома.

Тоа ѝ'озгоре џ'адеѝо, ама-ѝ'оздола ѝ'аѝоѝ да-џо-ѝр'а:ѝ ѝо-ѝрис'ојкаѝа и ѝр'аво да-џо-н'аѝра:ѝ за-у-б'ајња.

Се-к'ачифне Млад'еновац за-кај-В'алево едно-џ'аде'имаше.

И оѝ'иде за-Б'елџрад в-б'олница.

Тие се-ѝ'рџнаа 'одовде и ајде за-Ј'абѝлце.

Лом, не-им-д'адоа да-з'аминаѝ за-Ск'оѝје, ни за-Сф'еѝа-П'еѝ-ка.

Рабоѝн'ициѝе 'одеа ѝ'ешки за-Ск'оѝје, се-вр'а'ч'аа оѝ-Ск'оѝје ѝ'ешки.

На-ѝ'оложај б'ефне ѝоз'ади Б'елџрад.

Сум р'оден ѝ'ука во-Ј'абѝлце, а ѝ'аѝко-ми и м'ајка-ми се 'и-ѝија оѝ-исѝоѝ'о-село.

И ко: ја-д'онел д'ома во-некоа-ѝ'уѝа ја-'осѝаѝл.

А ѝ'ие биле во-'Орашец, кај-ѝѝо-е с'еџа Ј'асен, ѝ'умски резер-в'аѝ.

...а м'ие избеџафне оѝ-с'елово сф'иѝе до-'еден во-ѝ'умана џ'оре.

И 'оѝишле до-некое-м'есѝо во-некоа-раск'а'рсница н'еџде.

П'осле ѝеесей-и-д'евеѝа, ѝ'еесѝа џ'одина ѝ'очнаа да-се-ѝре-с'елуаѝ во џр'адоѝ.

П'осле ѝеес-ѝр'ека оѝ'идоџ 'удоле во Ск'оѝје коџа-в'аѝи зем-ј'оѝресоѝ.

А ѝ'ија сѝ'окаѝа сфе в-џр'обишѝа ја-одн'есоа.

...др'уџиѝе оѝ-П'аѝишка сфе в-Рум'унија осѝ'анале.

'Оѝидоа в-Ј'абѝлце.

...'ама се-населени у-'ова: Бр'езница...

...оѝ-ѝ'оа вл'акноѝо у-'оџон ѝ'ушѝил,...

...и ко: д'ошол у-с'елоѝо ко: џл'еда ж'ена-му ч'ува к'окошки,...

Се-к'ачил у-вр'ека. Се-к'ачил на-к'ојноѝ и се-ѝ'икнал у-вр'ека и се-ѝ'одврзал у-вр'екаѝа...

Жив'еее у-некоа-ѝ'ешиѝера.

...'ајде у-Ск'оѝје ѝаишѝорѝ изв'ајле и-у-Рум'унија изб'еѓале...
 Го-ѝушѝишл д'едо-му да-се-ш'еѝа у-некој-ѝ'арк ѝ'амо...
 И-си-ш'еѝал ѝој ѝ'амо у-некој-ѝ'арк и з'асѝал.
 ...ко: д'ошол на-некој др'ук-сфѝѝ...
 ...ка д'еѝе ја 'искочѝф ѝ'ука на-р'идоѝ,...
 ...ч'е-ѓо-б'ара бр'аѝоѝ на с'иѝе м'есѝа.
 Поѝ-н'екое д'р'во л'еѓнал и л'ежал ѝ'ака.
 ...сл'ушафне мие 'одовде оѝ-ш'умава, оѝ-рид'ојве.
 „Бр'аѝу, сеѓа овде ч'е-се-разд'елиме ѝо-с'елава.“
 ...кин'исале ѝ'о-ѝаѝ.
 'Ацо, ја со-к'ошој лей ѝо-афчилн'иѝиѝе н'осеф кај-некој-Гр'ујо
 ѝѝо-р'абоѝшл фурн'аѝија и-на-маѓ'ареѝо ѝо-б'оцкаф, р'ече, в'ака
 у-вр'аѝоѝ.“
 П'ишѝиѝиѝ н'еѝѝо ѝред-'оѓноѝ д'обоѓа.
 Сѝ'анал је-'уѓаснал 'околу зм'ијаѝа.

Дијатеза (конструкции со вторична комуникативна хиерархија на аргументите)

Во делот за реченичните категории зборувавме за концептот на антропоцентричната јазична теорија. Според овој концепт, постои една природна хиерархија на аргументите на еден предикат. Оттаму и промените (настаните, состојбите итн.) што се случуваат се толкуваат како резултат на човековата активност, па човекот-агенс се налага како референт на појдовниот аргумент во најголемиот број придикатско-аргументски структури. Но, рековме дека во комуникацијата честопати се случува (најчесто од прагматички побуди) човекот да биде симнат од таа привилегирана положба и на негово место да се појави некој друг аргумент. Во овој дел ќе зборуваме токму за ваквите ситуации. Со други зборови, ќе стане збор за дијатезата чија содржина се открива во искажувањето на агенсот и пациенсот во некој однос, или како што забележува Тополињска: „Семантичката категорија која наоѓа одраз во измените на комуникативната хиерархија на аргументите ќе ја викаме дијатеза, а соодветните реченични конструкции – дијатетички маркирани варијанти на соодветните предикатско-аргументски структури“ (Тополињска, 1995: 151). Изразувањето на односот агенс – пациенс може да се реализира на повеќе начини во кои учествуваат различни јазични средства: лексички, зброобразувачки и граматички.

Еден од начините за трансформација на активната реченична конструкција во пасивна е појавата на акузативниот облик од повратната замена – *се*. На пр., *Работниците ја градаат куќата* < = > *Куќата се гради*, каде што вториот аргумент од активната реченица се поместува во позиција на прв (појдовен) аргумент во рамките на пасивната, односно агенсот од првата реченица не се појавува во втората (пасивната). Еве ги примерите од нашите текстови:

И-кога-се-зајусило шоа-месџо, се-иселиле, избеѓале л'уџејџо оџ-Турциџе.

Како-се-осл'ободи з'емјава н'аша, џ'очнафне шк'олоџо да-го-џр'аџме,

Тогај земл'оџресоџ беше и се-'оџвори р'абоџа.

'Арно џл'анинава се-зај'алила.

Е, 'ама џоџџо-се-см'ен'аа џ'ар, ќе-се-смен'аваа св'иџе з'акони.

После д'ошле К'аџевџи, М'аревџи и џ'ака се-намн'ожило с'елоџо.

Земјодел'иџо џ'очна да-'оџаџа и џ'ака се-'исџусџи с'елоџо.

Немаше в'ода, немаше амбул'анџа, шк'оло до ч'етв'рџо и џ'ака се-заб'аџали с'елово.

После џ'ароџ н'аредил да-се-н'аџрааџ џо сф'иџе р'идоџ кафани, да-се-н'аџџ џ'акоф ч'оек.

Во с'елоџо 'има едно-сџ'аро 'изворче. Се-к'орисџи за џ'иџење.

„А џ'оа-е забр'анџо 'овде, н'е-сме: да-се-б'уџка.“ За-маџарџо џџо-го-б'уџкал,...

Во сите наведени примери во јазичната формализација се јавува објектот од примарната реченица, кој овде е преместен во ранг на субјект, т.е. од акузативна преминува во номинативна позиција. Сп. *Х го зајусџи шоа месџо*; *Х ја ослободи земјава*; *Х оџвори рабоџа...* итн.

Следниве примери се од истиот домен, со таа разлика што овде агенсот којшто отсутствува е човек, т.е. се работи за конструкции во кои се јавува признакот /+ anim/ и каде што со појавата на повратната замена *се* се блокира позицијата на агенсот:

А се-жив'еало од земјод'елие и сџ'оч'арсџво.

Од Рак'оџинџи до Гов'рлео џ'еџки 'одевме л'еџе, з'име, џоџ џер'иоџ кога-се-'учеше.

Па, џ'осле ко-се-ослоб'одило си-д'ошле в'амо.

Така се-зб'ори, с'еџа дал'-е-џ'ака...

...к'ако џџо-се-џрик'ажуе у-џрикаскаџа.

Следниот начин на трансформација на активната реченична конструкција во пасивна е со глаголската придавка:

Да-к'ажай̄ ӣ'амо к'ако се-уӣ'еӣани,...

'Оӣел М'оскфа̄ ӣр'икажан у-с'ӣӣе д'а̄ржа̄ј.

Наӣр'аена џ'ркфа̄ ӣӣо-м'ожа да-р'еча да-ја-н'ема н'икој...

*...ӣӣе ӣри-ч'еӣӣри с'ела ӣӣо-се-ӣон'ӣӣӣени на-с̄ӣр'еден-ден
Белӣгден,...*

*Тр'ӣӣаӣӣ е заӣ'алено и изг'орено. Н'ародоӣ биле ӣреселувани
оӣ-ов'а-село ӣрес'елени во Д'обри-Дол, ӣа вр'аӣени н'азад во
'ова с'ело да-ж'ивеаӣ.*

*И џ'ароӣ нар'едуе војн'ӣӣӣе да-ги-с̄ӣр'оведаӣ в'рзани
н'асаӣ.*

'Имаше зг̄р'ади ӣ'аднаӣӣ, ч'ис̄ӣевме ӣӣе-вр'емӣња.

*'Има една ч'еӣма, 'има наӣр'аено р'имски бр'оеви ӣ'амо на-
ч'еӣмаӣа.*

Во врска со конструкциите градени врз глаголската придавка треба да се каже и следново. Познато е дека во словенскиот јазичен свет глаголските *-н/-ӣ-*придавки потекнуваат од *participia praeteriti passivi*, а биле деривирани исклучиво од преодни глаголи. Тие во другите словенски јазици не ја прошириле својата функционална, па и деривациска зона. Но, во македонскиот јазичен систем глаголските *-н/-ӣ-*придавки се деривираат и од преодни и од непреодни глаголи, што нашло одраз и во нивната функционалност. Тие, како што забележува Тополињска (Тополињска, 1995: 167), „остваруваат конгруентна врска со акузативна (објектна) именска синтагма во случај на преодни глаголи (сп. на пр., *ӣрочӣӣана кнӣга* и сл.) и со номинативна (субјектна) именска синтагма во случај на непреодни глаголи (сп., на пр., *заминаӣ воз*, и сл.). Кај глаголските придавки во македонскиот систем се забележува една засилена резултативност. „Резултативното значење на ГП (глаголската придавка, н. з.) особено доаѓа до израз во *има* и *сум*-конструкциите, но и во самостојната употреба на ГП, односно без копула, како и при вторичната предикација со неполнозначни глаголи“ (Велковска, 1998: 32). Степенот на граматикализација на глаголската придавка е највисок токму кај *има*-конструкциите. „Тука таа се свеѓува до обичен знак за глаголското дејство, при што не се согласува со именката на која се однесува“ (Велковска, 1998: 32).

СЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЧНИ КОНСТРУКЦИИ

Претходно, разгледувајќи ја основната речнична конструкција, рековме дека таа претставува предикативна конструкција чие семантичко јадро претставува нејзината предикатско-аргументска структура којашто се остварува во рамките на исказот. Меѓутоа, односот што постои меѓу речничниот исказ и предикатско-аргументската структура не е секогаш еднозначен. Имено, една предикатско-аргументска структура може да има повеќе од еден реченичен исказ (спореди ги, на пример, двата реченични исказа со едно вакво осмислување на една иста предикатско-аргументска структура: *Тие војувааа̃ и: Тие се во војна*), а еден реченичен исказ може да опфати и повеќе од една предикатско-аргументска структура (сп. *Иџрајќи, ѓаа забораваа на сè околу себе* наспроти: *Додека (Коџа) иџраше, ѓаа забораваа на сè околу себе* или *Во иџраѓа, ѓаа забораваа на сè околу себе*). (Пипер, 1997: 90).

Во овој дел нашиот интерес ќе го насочиме кон поврзувањето и/или надоврзувањето на две или повеќе од две предикатско-аргументски структури чија поврзаност наоѓа одраз во еден главен (надреден) предикат. Станува збор за предикати кои ја сигнализираат таа врска, а како експоненти на таквите предикати се јавуваат сврзниците и другите сврзувачки средства. Сврзничките предикати изразуваат асоцијативни, темпорални или каузални релации, а неретко се случува вака оформените конструкции да имаат повеќе од едно категоријално значење (на пр. каузалност и темпоралност). Тргувајќи од ваквиот став во наредниов дел ќе ги претставиме сврзничките предикати во каршијачкиот говор, а прегледот ќе го почнеме со асоцијативните релации. И кога сме веќе кај нив, треба да дадеме појаснување дека некои автори тргнуваат од позицијата на сврзникот (или сврзувачкиот состав) во рамките на една сложена предикативна конструкција; ако е сврзникот во иницијалната позиција на исказот, тогаш тој се третира како партикула, ако е меѓу две дел-реченици, тогаш тој се третира како „вистински“ сврзник. Ние го делиме мислењето што го сугерира Тополињска: „често исказите – како што се редат во текстот носејќи нови содржини – започнуваат со асоцијативни сврзници кои едноставно се јавуваат како сигнали дека истиот тематски мотив продолжува“ (Тополињска, 1997: 10). Според ова, сврзничкиот предикат во иницијална позиција не го сметаме за партикула, туку го третираме исто како и кога тој поврзува две дел-реченици. Сп. *И д'о-*

бро, *ѿој си-ч'уал ѿ'ајнаѿа. 'Ама неж'енеѿи биле. И сѿ'асале за-
ж'енејне, н'емало ѿ'амо д'евојки. И се-јавил ц'ароѿ, на-некое-
д'рво в'исоко ѿи-к'ачил, ѿри к'ерки 'имал, ѿи-к'ачил и р'екол:
„Кој ќе-ѿи-з'еме 'овија ѿр'осѿо н'ека-му-се.“ И 'ошле ѿ'ија бр'а'
каѿа, ѿосѿ'ариѿе, б'еше 'ошле ѿ'амо, ѿл'едале, не-м'ожеле да-ѿи-
с'имнаѿ. И се-вр'аѿиле д'ома, а Пеѿел'ашко ѿи-ѿр'ашал...*

АСОЦИЈАТИВНА ВРСКА

Асоцијативната врска се вбројува во редот на најсиромашните семантички релации, затоа што таа претставува основно средство за постигнување кохерентност на текстот. Во редот на асоцијативната врска меѓу настаните се вбројуваат конјункцијата, адверсативноста, дисјункцијата (алтернативноста) и сл. Сите наведени асоцијативни релации имаат свои експоненти, кои на површината на текстот се пројавуваат како сврзници.

Конјункција

Од сите горенаведени асоцијативни релации конјункцијата е семантички најсиромашна, а во каршијачкиот говор како основни сврзнички предикати за изразување на оваа релација се користат *и* и *ѿа*. Во продолжение ќе ги разгледаме примерите и тоа прво со *и*, а потоа со *ѿа*. Во однос на редоследот на аргументите можеме да констатираме дека сврзничкиот предикат *и* кога е во својата примарна употреба (како сигнал на асоцијативна врска) не поставува никакво барање пред неговите аргументи. Кога со овој предикат, покрај асоцијативната, се изразува и некоја друга (временска или причинска) релација редоследот е зацврстен, но сепак таквата информација се содржи во лексичкото значење на глаголските предикати што ги конституираат реченичните аргументи. Во поглед на редоследот кај сврзничкиот предикат *ѿа*, можеме да кажеме дека тој носи една вградена информација за временскиот редослед на настаните. Како и во случајот со *и*, и *ѿа* може да се јави во иницијална позиција како сигнал за продолжување на мотивот од претходниот исказ. И овде нема да ги одвојуваме примерите кога сврзникот се наоѓа во иницијална позиција од оние во меѓуреченична позиција.

Примери со *и*:

Д'ошол к'ојноѿ ј'ал од-ж'иѿоѿо и-си-з'аминал.

И'оѿишле ѿ'амо и л'еѿнал ѿој и ја з'ел 'еднаѿа к'ерка.

Се-облекол, се-к'ачил, 'оїишол ја-з'ел и др'уґаїа к'ерка на-
ц'арої и їр'аво їамо ја-однел кај с'есїра-ја у-шуйаїа, 'ама ја-
в'икал да-к'уїи.

И 'овој со-ї'ушкаїа ја-уїеїал и л'еґнал да-сїиє.

И коґа 'одел їо-река 'уґоре но'к ґо-ф'аїило и некој-в'амїир
му-д'ошол.

И 'оїишла к'ума Лиса, 'изела к'уїої со-м'еї и-ґо-
сїї^арк'алала у-д'олої.

Ја-в'икнал лис'ицаїа да-д'ојде и ја-р'екол д'ека їаа е-їр'ава.

'Арно-ама 'ошле 'удоле, її'ја си-'ошле, зн'аеи, и ја н'екој од-
Гов^арлео, од-Гурчефци, 'искочил, ф^арлил ї'ушка ї'о-ними.

К'е-си-їор'ачааї, к'е-си-р'уча-ї, к'е-си-се-н'аїиаї и си-їл'а'
ка-їи їамо.

Сїоч'арсїфойо р'азвило и їака л'у'ц'еїо 'убо: жив'еале.

После д'ошле Каїеґци, Марезци и їака се-намн'ожило
с'елоїо.

Земјодел'иєїо їочна да-'оїаґа и їака се-'исїусїи с'елоїо.

И ч'оекоф л'еґнал да-сїије и 'одма му-д'ошол ч'оекої иа ґо-
їр'ашує,...

Наїјосле му-осї'анала ушїе-к'укаїа и н'еа ја-д'ал.

Примери со иа како сврзник:

„Д'обро к'уме В'учко, к'-одам иа к'е-се-вр'аїам.“

Коґа-'оїишле, иа-ґи-зак'оїале.

Го-ї'ушїил д'едо-му да-се-ш'еїа у-некој-ї'арк їамо иа –
р'ече – ко: ґо ґл'еда: иаїишк'аниїе арн'ауїски в'икале: „Гл'еїе,
ґл'еїе к'ако-е з'еїої на-Гомеїа!“

Народої биле їреселувани ої-ов'а-село їрес'елени во
Добри-Дол, иа вр'аїени н'азад во 'ова с'ело да-живеаї.

„Сакај її'и – р'екла зм'ијаїа – иа-к'е-в'ида.“

А бре-ґосї'одине, зар-її'и р'ече ја к'-умира, иа ми-ја-'украде
ж'енаїа“.

П^арва ј-'имам Таска, ї'осле Ѓоко, иа Тода, иа Сїасо, д'еїе.

Мие ие-ч-есї'ина, ш'ес-души с'едум, н'емафне, иа-її'уку ајде
се-з'едофне н'о'к'е.

...їосї'ариої браїи, Мино ґо-в'икааї, їамо си-с'едеше. Па
ко:к'е-'иде у-Ск'оїје кај-бр'аїа-му, у-ц'еза кај-ме'анаїа. Па-к'е-
си-'оїиде у-цеза.

...в'едно с'ело 'оїишол, како-кај-нас 'овде, в'ода н'емало, иа
в'ода им-ї'ушїал н'еґде, ч'еиши їр'аел.

Примери со иа како партикула:

И друґаї'а-ден бр'а'каїа иа к'-одаїи їамо.

*Ај фѿ'ориоѿ ден ѿа ке-'одаѿ... И, ѿа се-јавила к'ума Лиса:
„Куме В'учко, ѿ'усѿо д-'осѿане ми-се-д'осади д'еца к'риѿев'ајке,
ѿа ме-в'икаѿ д'еца да-к'риѿеам.“*

Па ѿр'аеја б'ел'и, ама-не-с'мејеја, б'ефне кал'абалак, мн'огу.

А ѿој с'амо р'екол и ѿа си-'оѿишол.

И ѿа ѿије, 'овие ѿанд'ариѿе ѿѿо-биле, го-н'аиле и-му-р'екле...

Тр'еѿиоѿ ден ѿак ја-в'ика кум В'учко...

На крајот само ќе нагласиме дека во каршијачкиот говор обликот *ѿа* функционира и како сврзник и како партикула (со значење 'пак') што се потврдува и со примерите. Кај некои говорители се прави и формална диференцијација помеѓу сврзникот *ѿа* и партикулата *ѿак*. Во текстовите, а и во анкетниот материјал не најдовме потврда за присуството на *ѿа* како сврзник за изразување на асоцијативни релации.

Адверсативна релација

„На спротивните независносложени реченици во логиката им одговараат два вида конјункции: конјункција / единство на различното (со сврзникот *а*) и конјункција на спротивното (со сврзникот *но*). И само врз основа на оваа поделба може да се заклучи дека спротивните независносложени реченици не се напoлно хомогена група – наспрема спротивните во потесна смисла, т.е. оние реченици во кои се среќаваме со различни видови семантичка опозиција, со одрекување на очекуваното или со замена, односно надоместување (компензација) – се јавуваат речениците со сврзникот *а*. Кај овие реченици, спротивниот однос меѓу дел-речениците претставува само една разновидност, која и не е најкарактеристична“ (Минова-Ѓуркова, 1994: 227). Токму поради ова, прво ќе претставиме примерите со сврзничкиот предикат *а* како носител на соодветните содржини:

Дв'ајцаѿа биле м'алку ѿо:ѿр'акани, а 'имало 'еден, се-в'икал ѿој Пеѿ'ел'ашко.

И се-вр'аѿиле д'ома, а Пеѿ'ел'ашко ги-ѿр'аишал...

И с'акала да-ѿ-'уѿеѿа, ѿ'аа м'ајка-им, орл'ицаѿа, а ѿ'ија м'алиѿе ја-зв'икале ѿ'амо...

И ѿој си-сѿ'иел ѿѿо-си-сѿ'иел, а ѿ'аја осѿ'анала н'ад-него да-ѿо-л'ади.

...и к'оа л'уѿнал со-сек'ираѿа им-ѿи-ѿ'оѿсекол р'ацеѿе и ѿ'ија се-ис'уѿиле, а ѿој се-вр'аѿил кај нев'есѿаѿа.

Кума Лиса рекла: „Ај ке-ѿо-јадеме!“, а кум В'учко р'екол: „Не к'умо Лисо, ај к'-одиме д'ома, 'уѿре ке-д'ојдеме.“

Ко: куч'ињаѿа сабајле се-зб'ирааѿи ѿ'амо, а н'ашиѿе,
ѿорном'а:лци ѿи-в'ика:ѿи, в'амо к'ажале.

За-маѿареѿо ѿѿо-ѿо-б'уцкал, а милиѿијаѿа сѿ'ој ѿ'ука,
ч'ека.

Жив'ееле н'ароѿи ѿ'ука, а и с'еѿа ж'ивеаѿи.

Е, р'оѿужа оѿи слама, оѿи ри, зн'аеи, 'оние ѿѿо-се-ѿр'ааѿи, а
оѿи к'оноѿија ч'ерѿа за ѿокр'ивање.

Мн'оѿу лош б'еше ж'ивоѿоѿи, а с'еѿа ѿр'еоѿа да-р'ечеме.

'Арно, ѿ'еѿелоѿи на-ч'асоѿи си-ѿ'ееѿи, а ѿ'есоѿи в'иеѿи и в'икаѿи...

Ја сед'умдесетѿи ж'ени в'ода и м'ожа да-ѿи-ѿ'овела, а ѿ'ој 'една и
н'е-можеѿи да-ѿе-ѿ'овелаѿи.

...м'есоѿо в'ас ѿѿи да-ви-ѿо-д'адеѿи, а н'ас к'окошки да-ни-ѿа-
н'афрлаѿи ѿчен'иѿана...

А д'еѿеѿо ѿѿо-ѿо-з'еде в'олкоѿи, 'имало у-бл'изина 'оф'чари,
се-зб'однале оф'чариѿе и ѿо 'оѿмале д'еѿеѿо, а др'уѿоѿо ѿѿо-
ѿ-'однела в'одаѿа 'излеѿол некој-вод'еничар да-н'аврака в'ода и
д'еѿеѿо ѿо-в'аѿиѿи и си-ѿ-'однел д'ома.

Карѿијаѿкиот говор располага и со други сврзнички преди-
кати за изразување на адверсативноста (ама, неѿо, ѿуку, али и
др.), но тие како да ја засилуваат таа врска. Во поглед на редо-
следот можеме да констатираме дека тој е во голема мера за-
цврстен. Во продолжение ќе ги наведеме примерите со секој од
наведените сврзнички предикати:

– АМА:

Си-б'иле ѿројца бр'а'ка, ама-сир'омаси б'иле.

И ја-н'осел лей, в'ода, 'едно др'уѿо, 'ама не-ја-к'ажуел.

Се-'облекол, се-к'ачил, 'оѿиѿиол ја-з'ел и др'уѿаѿа к'ерка на-
ѿароѿи и ѿр'аво ѿ'амо ја-'однел кај с'есѿра-ја у-'иуѿаѿа, 'ама ја-
в'икал да-к'уѿи.

Е, ѿѿија си-з'еле, бр'а'каѿа, ѿо-'една, осѿѿанала најм'алаѿа, 'ама
ѿѿаа б'ила наѿубава.

И ѿѿака најр'ајле. И ѿо-'изнела ѿ'оре, ама-ѿри-кр'ајоѿи в'ише
сн'емал ѿој кр'ана. В'ода 'имал, ама-кр'ана н'емал.

„Абе бр'а'ка – р'екол – ѿѿо-зн'ам една-б'ука, 'има зл'аѿо
ѿѿамо, ама-н'е-можам сам да-ѿ-'извадам зл'аѿоѿо.“

„А, н'иѿиѿо ја ѿ'аол ама-ѿѿи ѿ'оѿаол 'оѿи-мене 'искочи.“

Наѿпред б'еше д'обро, 'ама с'еѿа...

И 'оѿле ѿѿија Г^арѿиѿе, 'ама ѿој крив'иѿаѿа ја-'имал.

Тоѿај Турѿиѿе б'иле, 'ама Турѿиѿе не-ѿр'аеле зло.

Па ѿр'аеја б'ел'и, ама-не-см'ееја, б'ефне кал'абалак, мн'оѿу.

Н'ие сме-б'иле д'евеѿи д'еѿа, ама 'умреле ч'еѿири.

Па̄ӣ н'емаше, ама-на̄ир'аија̄ ӣ'осле.

„Ја ке-ӣи-к'ажа, ке-зн'аеш јазик, 'ама ако-к'ажеш др'ӯгему, ке-'умреш.“

– НЕГО:

Повише р'або̄ӣеле за-Турцӣӣе не̄го-за-н'аӣӣӣе.

„Поарно нека-б'иде с'е̄га не̄го-ӣ'осле.“

'Ама ӣи'ија н'е да-го-в'а̄рзай̄ ј'аже̄ӣо за-да-го-в'а̄'а̄ӣӣ, н'е̄го го-ӣ'уӣӣӣле и 'ос̄ӣанал д'оле.

Ко̄га-се-ӣ'ојавија̄ ӣар̄ӣ'изанӣӣе чей̄ир'ӣесе-и-ӣ'рва, не чей̄ӣрӣес-ӣ'рва н'е̄го чей̄ир'ӣес̄ӣа 'уӣӣе, во-Кай̄ина ӣ'рвӣӣе б'еа.

С'е̄га на̄ир'а̄ӣфне ц'а̄ркфа, не ц'а̄ркфа н'е̄го ц'а̄ркфа-и-ӣол.

А ӣој н'е-бил 'умрен, н'е-бил з'а̄гина̄ӣ, н'е̄го в-'едно с'ело 'о̄ӣӣшол,...

– ТУКУ:

И еден-с'а̄ӣӣ р'еӣија н'икој да-н'е-биде 'од-нӣф, ӣ'уку к'ој ке-д'ојде ӣ'рф у-г̄р'адо̄ӣ с'аба̄јле, ӣ'ој ке-б'иде ц'ар, ӣа-м'акар ц'рн Цӣган д'а-е.

'О̄ӣиде ӣој ӣ'аму, ӣ'уку ӣој 'искочи...

– АЛИ:

П'осле ӣ'оа до-чей̄ир'ӣес̄ӣа г'одина л'у'ц'е̄ӣо ж'ивеале 'убо, 'али 'имале г'олем к'улӯк о̄ӣ-'едно од-др'ӯго.

Се-ӣовр'а̄'ч'аа с'е̄га во-'ова време, 'али ӣӣо ц'абе н'ема̄ӣӣ н'ӣӣӣо с'е̄га.

Алтернатива

Во лингвистичките трудови алтернативата најчесто се нарекува дисјункција, која може да биде сфатена како 1) логичко делење (т.е. составот А или Б значи: или само А или само Б, при што се исклучува можноста тие два елемента да се појават истовремено), 2) логичка сума (т.е. составот А или Б значи: или А или Б, или А и Б заедно). Основен показател на алтернативната релација е сврзничкиот предикат *или*. Во текстовите за изразување алтернатива ги сретнавме разновидностите *али/ал'*:

И 'овој вл'е̄гол ӣ'амо, го-ӣ'уӣӣӣле ӣӣе Турцӣӣе, али кои-б'иле ӣ'амо н'е-знам,

Ја сум бил 'осум м'есеца, ал' н'е-знам как'о-беше.

Цело л'озје било ӣ'оа, ӣӣе го-раб'о̄ӣӣле, ал' како-го-раб'о̄ӣеле н'икој н'е-знае.

С'е̄га али-'има ӣ'е-ч-ес к'ӯки, али ӣ'е̄шко.

ТЕМПОРАЛНА ВРСКА

Претходно рековме дека со еден сврзнички предикат можат да се изразат повеќе релации (така, на пример, со *и* може да се изрази основна конјункција, т.е. надоврзување, но и да се искаже временска релација: претходност, последователност или истовременост на настаните, дејствата или состојбите). Исто така рековме дека сврзничките предикати можат да стојат во иницијална позиција (на почетокот на еден нов исказ) и таквата реченица ја надоврзуваат на претходниот исказ. Кога сврзниците се наоѓаат во меѓуреченична позиција, поврзуваат две дел-реченици кои се оформени како еден исказ. Двете наведени функции на истите сврзувачки средства се во функција на градење кохерентен текст, па оттаму и во натамошната анализа нема посебно да ги разгледуваме. Истиот механизам за градење кохерентен текст се јавува и кај временските релации со таа разлика што за надоврзување се користи лексемата ТОГАШ, а за поврзување на дел-реченици – КОГА. Во каршијачкиот говор се среќаваат следниве временски сврзнички предикати:

– КОГА/КОА/КО:

А 'овој коџа-р'азбрал, оџи-џ'оа вл'акноџо у-'оџон џ'уџиџил, му-д'ошол 'ениоџи к'ојн.

И с'еџа коџа-он'адиле џ'амо и ај кин'исале 'удоле, 'идаџи...

Коџа-'оџиџиле, џа-џи-зак'оџале.

Коџа-сџи'анал конд'уриџе му-џи-з'еле, сџи'ејке му-џи-изв'ајле џ'амо.

Тија м'омџи коџа-д'ошле 'овде н'емале в'ода и бунари к'оџале.

Сџи'ариџе каж'уеја д'ека ов'ој-крај бил н'аселен 'уџиџе оџи-Турско, ама-м'ие коџа-ја-џр'адефне џ'ркфайџа 'имаше едно-м'ало џ'ркфиче.

Ама џој коџа-си-'одел, џ'рсџеноџи ја-џо-зел на 'оваа џиџо-ја-л'ечел.

И коа-д'ошла д'ома ја-џр'ашуе кум В'учко: „Како к'умо Л'исо 'име?“

И 'овој коа-д'ошол с'иромаф, џ'арџиалаф и џо-ф'рџила јаб'аљкоџо н'а-неџо.

'Ама на-ч'оекоф коа-ке-л'еџне да-сџије и на-с'оноџи н'екој-си ч'оек му-д'оаџал и му-в'икал...

'Ама коа-'оџиџиле џ'аму, џосџи'оџаџа н'е-даа да-џи-в'рзџи.

„Немој да-не-џ'ераџи џ'амо ф-с'ело, ке-џи-д'адеме н'ешџо, ко-ке-џ'аднеш на-м'ука – од-вл'акнаџа оџи-к'осаџа му-д'але и – ко-

ке-їаднеш на-м'ука сїї'аї-го в-'оґон, мие каї-ке-бидеме ке-д'ої-деме.“

И иїреїиої ден ко: 'оїишле 'исїиоїо го-н'айраїл иї'оа.

„ја – р'екол – ке-се-с'имнам, ко: ке- д'ојдам до-в'одаїа да-н'айїлнам иї'амо, к-'онадам со-ј'ажейо да-ме-їовл'ечейе.“

'Овој ко: се-сф^арїел гл'еда зм'ијаїа 'ошла за-да-ги-ј'аде.

Ко: се-р'азбудил гл'еда 'орлица и ја-їр'ашуе: „Шїо-е-рабоїаїа?“

И иї'ија Турциїе р'азбрале, ко: ги-д'онеле н'о'ке ги-изв'аїле, з'еле гл'аїїе и-ги-осїї'аїле иї'ака.

Па, иї'осле ко:-се-ослоб'одило си-д'ошле в'амо.

Како-се-осл'ободи з'емјава н'аша, иї'очнафне шк'олоїо да-го-їр'аїме, иї'очнафне иї'аїиої да-го-їр'аїме, иї'очнафне сфе со-р'ей.

Последниов пример со како наведува на интерпретација 'откако', 'тогаш кога' се ослободи земјава...

– ТОГАЈ:

И иїио-ке-му-їр'а:и, 'уиїе иї'огај се-догов'ориле да-г-'онадаи.

Тогај Турциїе биле, 'ама Турциїе не-їр'аеле зло. Пр'аеле еве-'овија арам'и:ве н'аши иїї'о-се с'ега.

Ама-в'идоа иї'огај д'ека сїї'анафне иїокал'абалак се-иї'ирибра:

Тогај, сїї'ариої ми-каж'уеше, иї'очнал да-го-їр'одаа беґої месїиоїо.

Тие се-иї^аргїнаа 'одовде и ајде за-Јабїлце. Тогај го-сїїр'елале 'онега.

Рабоїн'ициїе 'одеа иї'ешки за-Ск'оїје, се-вр'а'ч'аа ои-Ск'оїје иї'ешки. Тогај земл'оїиресої беше и се-'оївори р'абоїа.

Се-с'екавам иї'огај 'одев Желез'ара, нè-иї'ераа.

Нашейо с'ело иї'огај кога-беше зем'їоїиресої 'имаше н'арої.

А-д'р'уґиої му-в'ика: „Как'о-може да-н'е-знаеш оїї'кај-си, иїї'о-си?“ И-иї'огај иї'очна да-му-р'асїрава к'ако бил иї'аїко-му б'огаї, како-'имале б'оґасїо г'олемо, к'ако н'а-сон му-в'икал н'екој иї'ака и иї'ака.

Нашейо с'ело иї'огај кога-беше зем'їоїиресої 'имаше н'арої.

– ОТТОГАЈ:

'Ои-иїогај иї'осле д'алго вр'еме коа-с'авладал беґої, она-иїио-иїи-к'ажуаф, м'омоци иї'очнал да-гл'авуей од-Бабуна, ои-К'оач, ои-Порече, ои-Ман'асїирец, од-сф'иїе кр'аишїа, ои-сф'егде.

И 'оїиїогај 'имейо Брес, Бр'езница. 'Оїиїогај го-иї'урил 'имейо сїї'арийе, иї'оа с'акав да-иїи-го-к'ажам.

'Оїиїогај иї'аїко-ми, с'ираци сме-биле, м'ајка-ми се-р'азболе, не-м'ожеше да-нè-ч'ува и ги-д'аде бр'ака-ми Црвен-крс.

А ѿосле го-н'арекле с'елово Солње з'ашѿо б'ило на-сончеа-сѿр'ана.

Е, 'ама ѿошѿо-се-смен'аа ц'ар, ќе-се-смен'аваа св'ѿѿе з'акони.

Последица

Кај реченичните конструкции кои ја одразуваат последичната релација дејствата исто така се поставени во однос причина – последица, со таа разлика што кај нив се инсистира на последицата.

Во текстовите не најдовме примери за изразување на последичниот однос, но во анкетата добивме неколку такви примери од кои се гледа дека како консекутивни сврзнички предикати се јавуваат *ѿолку... шѿо..., ѿ... шѿо...* и сл.:

Су се-н'ајала од-ѿр'аоф ѿолку шѿо не-ми-с'е-фа'ќа ни 'урка ни вр'еѿено.

'Ама ѿ'аа кр'ава беше ѿолку р'азбрана шѿо с'ама се-вр'аќаше д'ома.

'Еднаш да-ја-н'ачека в'олкоѿ в-'Орман и да-ја-в'аѿѿи за в'име-ѿо и да је-ѿо-'оѿкине шѿо 'одвај се-д'овлечка д'о-дома. И ѿ'ака си-'умре.

Концесија

Кај концесивните конструкции дејствата се наоѓаат во логички спротивен однос, т.е. се работи за негација надградена врз причинска врска. Без оглед на условот кој е поставен се реализира дејство што е спротивно на логичната последица од условот.

Како сврзнички предикати за изразување концесија во каршијачкиот говор се јавуваат *макар... да е, ако* и сл.:

И еден-с'аѿѿи р'еѿија н'икој да-н'е-биде 'од-ниф, ѿ'уку к'ој ќе-д'ојде ѿ'рф у-ѿр'адоѿи с'абајле, ѿ'ој ќе-б'иде ц'ар, ѿа-м'акар ц'рн Цѿѿан д'а-е.

Тој Макид'онец, ако ѿ'урска д'ѿржаа б'ила.

Услов

Општо земено конструкциите од овој тип можеме да ги поделиме на две големи групи: 1) конструкции со реален услов и 2) конструкции со иреален услов. Дејствата во овие конструкции се поставени во однос услов – последица. Станува збор за нефактивни конструкции, а како основни показатели на реалниот или иреалниот услов се јавуваат глаголските форми што се употребени во предикативните изрази на дел-речениците. Бидејќи се работи за многу фреквентни релации, овде ќе дадеме само дел

— AKO:

ако-д'ојдам, маф ќе-ве-н'ајра:м!

— ДА:

182

ЗАКЛУЧОК

Во трудов е опишан и анализиран каршијачкиот говор како помала говорна целина од скопскоблатскиот говор. Описот се состои од формален и функционален дел на фонетско-фонолошко, морфолошко и синтаксичко рамниште.

Фонетско-фонолошкиот опис се состои од: 1) инвентар на фонеме, 2) дистрибуција на фонемите и 3) историски извод. Врз основа на инвентарот на фонемите како и врз основа на нивната дистрибуција каршијачкиот говор го поделивме на југозападен каршијачки тип (ЈЗКТ), кој непосредно се надоврзува на поречкиот говор, и на североисточен каршијачки тип (СИКТ), кој според јазичните особености се доближува до блатскиот говор.

Диференцијални црти во областа на фонологијата се:

- фреквенцијата и дистрибуцијата на фонемата *ǣ*. Во СИКТ фонемата *ǣ* отсуствува, а во ЈЗКТ се јавува и тоа: 1) во заемки од турско потекло, на местото од вокалот и во почетниот слог (*фǣсѿан*, *кǣсмейѿ*, *сǣклеѿ*, *кǣна* и др.), 2) како континуант на вокалните **ǣ* и **ǣ̃* во секвенците *ǣл*, *ǣр*: (*бǣлва*, *вǣлк*, *јабǣлко*, *кǣлк*; *кǣрф*, *ѿǣрф*, *ѿǣрн*, *ѿǣруѿ* и др.), 3) во иницијална позиција како органско *ǣ* (*ǣца*, *ǣцна* и сл.);
- фреквенцијата и дистрибуцијата на палаталните сонанти *љ* (во СИКТ), односно *л'* (во ЈЗКТ) и *њ* (во СИКТ), односно *јн'* (во ЈЗКТ);
- фреквенцијата и дистрибуцијата на оклузивите *ќ* и *џ* (во СИКТ), односно *ч'* и *џ'* (во ЈЗКТ);
- фреквенцијата и дистрибуцијата на гласот *х*. Имено, во ЈЗКТ гласот *х* отсуствува, а во СИКТ се јавува во заемки од туѓо потекло, како и во некои зборови од словенско потекло;
- континуантите на секундарниот *ѣ₂* во финалните консонантски групи **-Crѣ*, **-Crѣ̃*, **-Clѣ*, **-Clѣ̃*, **-Cнѣ*, **-Cтѣ*;
- континуантите на вокалните **ǣ* и **ǣ̃* итн.

Во областа на морфологијата ги разгледаваме флексиските и деривациските формации, а ги izdelуваме следниве јазични особености:

- множинските форми (по потекло дуални) *раце, нозе*//
//*nose*;
- дативните флексивни форми кај личните заменки;
- кратките заменски форми за директен објект и за индиректен објект;
- дативните заменски форми *овему, оному, ове(ј)зи, оне(ј)зи*;
- посесивно-демонстративните заменски форми *овеџов, онеџов, овејзин, онејзин*;
- присуство/отсуство на наставката *-м* во 1 л. едн. презент, односно *-ӣ* во 3 л. едн. презент и др.

Во рамките на синтаксата прво ја разгледаваме именската синтагма и нејзината формална и семантичка структура, а потоа се задржавме на основната и на сложената реченична конструкција.

Во синтаксичкиот дел се обидовме да ги провериме поставките на една современа лингвистичка теорија и да ја валоризираме во практиката, односно преку еден дијалектен говор да ја потврдиме универзалноста на антропоцентричниот карактер на јазикот.

ТЕКСТОВИ

ДЕЛ ОД АВТОБИОГРАФСКО КАЖУВАЊЕ НА ЃОРЃИЈА АЦКОВСКИ

Р'оден-сум ја 'ил'адо д'евесто тр'иесет и-фт'ората година. Сум р'оден т'ука во-Ј'аб'алце, а т'атко-ми и м'ајка-ми се 'и-тија от-исто-т'о-село. А населени-сне, к'ако-што-к'ажуат ст'арите, от-Р'ека в'амо, 'околу Дебар. Тука сум р'аснат во-Ј'аб'алце. Ж'енет-сум п'едесет и-с'едмата г'одина. Ж'ената ми-е 'исто от-Ј'аб'алце. К'алина се-в'ика, а родит'елите н'еџини се: т'атко-ја од-Ј'аб'алце, а м'ајка-ја од-Бр'езница, по-пр'ао од-Ѓорна Бр'езница ја-в'ика:т в'амо Пореч'ијава, 'ама се-населени у-'ова: Бр'езница 'овде и т'ука се-р'аснати. С'ега ќе-ви-р'аскажам ена-пр'иказна.

ТР'ОЌЦА БР'А'ЌА

Си-б'иле тројца бр'а'ќа, ама-сир'омаси б'иле. Двајцата б'иле м'алку по-тр'акани, а 'имало 'еден, се-в'икал тој Пеп'ел'ашко. Тој, н'емале др'уги-род'ители, м'ислам од-ж'енска стр'ана, и тој м'есел, п'ечел и сфе др'уго пр'аел. И ми-б'еше зб'орот за-т'ија бр'а'ќата. Ф-пл'анина 'имале н'екоа н'ива, 'имале ј'ачмен с'еано. И 'ошле т'ија бр'а'ќата, двајцата, пост'арите, ч'екале... Не-м'ожеле да-ф'атат некој-к'ојн. Така се-зб'ори, с'ега дал'-е-т'ака... И 'ошол п'рво пост'ариот. Ч'екал ч'екал, заспал. Д'ошол к'ојнот ј'ал од-ж'итото и-си-з'аминал. Коа-д'ошол д'ома му-р'екле: „Што-н'апрај?“ – „Н'и-што – р'екол – сум з'аспал и к'ојните ј'але од-ж'итото, ј'ачменот.“ И 'овој м'алиот в'ика: „Дај ја д'-одам.“ – „Ај-бе-ти Пеп'ел'ашко 'овде м'еси, 'онади.“ От'ишол стр'едниот и-тој 'истото. И 'овој Пеп'ел'ашко н'ајпосле р'екол: „ја ќ'-одам, ако-ф'атам д'обро, ако-н'е, здр'авје.“ И от'ишол Пеп'ел'ашко ч'екал, ч'екал, ги-д'очекал т'ија к'ојните. Т'ија б'иле три к'ојни, 'еден бел, 'еден ц'рн и некој-ц'рвен, к'ако што-се-прик'ажуе у-прикаската. Ги-ф'атил и т'ија му-се-м'олеле. Р'екле: „Н'емој да-не-т'ераш т'амо ф-с'ело, ќе-ти-

д'адеме н'ешто, ко:-ке-п'аднеш на-м'ука – од-вл'акната от-к'осата му-д'але и – ко:-ке-паднеш на-м'ука ст'ај-го в-'огон, мие кај-ке-б'идеме ќе-д'ојдеме.“ И д'обро. „Ама н'емој да-к'ажуеш на-др'уги.“ И д'обро, си-д'ошол тој Пеп'ел'ашко и-го-праш'уеле бр'а'ќата: „Што-н'апрај-бе?“ – Ништо. – „Еб'ати Пепел'ашкото – му-в'икале – мие не-м'ожеме, ти ќе-'онадиш!“ И д'обро, тој си-ч'уал т'ајната. 'Ама неж'енети б'иле. И ст'асале за-ж'енејне, н'емало т'а-мо д'евојки. И се-ј'авил ц'арот, на-некое-д'арво в'исоко ги-к'ачил, три к'ерки 'имал, ги-к'ачил и р'екол: „Кој ќе-ги-з'еме 'овија пр'осто н'ека-му-се.“ И 'ошле т'ија бр'а'ќата, пост'арите, б'еше 'ошле т'амо, гл'едале, не-м'ожеле да-ги-с'имнат. И се-вр'атиле д'ома, а Пеп'ел'ашкоги-пр'ашал: „Што-напрај'фте?“ – Ај-бе, т'оа е мн'огу в'исоко, не-м'ожеме д-он'адиме. – Дај ја д'-одам бе, р'екол. – „Не-бе, с'еди ти т'ука, мие не-м'ожеме, ти ќе-м'ожеш!“ А 'овој кога-р'азбрал, от-т'оа вл'акното у-'огон п'уштил, му-д'ошол 'ениот к'ојн. Д'ошол тој ц'арниот и му-р'екол: „Што-е-раб'отава?“ – В'а-ка-и-в'ака. – Д'обро. Му-д'ал 'облека, т'оа што тр'ебало и: „К'ачи-се – р'екол – н'а-мене, к'-одиме кај т'ие к'ерките на-ц'арот.“ И 'отишле т'амо и л'етнал тој и ја з'ел 'едната к'ерка. И ко: ја-д'онел д'омаво-некоа-ш'упа ја-'остајл. И ја-н'осел леп, в'ода, 'едно др'уго, 'ама не-ја-к'ажуел. И другат'а-ден бр'а'ќата па к'-одат т'амо. И гл'едале гл'едале, ко: д'ошле д'ома – „Што напрај'фте бе бр'а'ќа?“ – ги-пр'ашал Пеп'ел'ашко. „Ништо бе – р'екле – д'ојде 'еден ја-з'еде 'едната к'ерка, ост'ана: 'уште дв'ете.“ – Абе дај ја д'-одам – р'екол Пеп'ел'ашко. – „Ај бе с'еди ти т'ука – зн'аеш, му-в'икале – мие не-м'ожеме ти ќе- н'апрајш!“ И т'ие от'ишле и 'овој вл'акно-то в-'огнот, д'ошол ц'арв'ениот к'ојн. И му-д'онел 'алишта, 'облек-ло, с'фе. Се-'облекол, се-к'ачил, 'отишол ја-з'ел и др'угата к'ерка на-ц'арот и пр'аво т'амо ја-'однел кај с'естра-ја у-'шупата, 'ама ја-в'икал да-к'ути. Д'ошле бр'а'ќата и 'овој ги-пр'ашал 'истото. „Ни-што, д'ојде 'еден со-к'ојн ц'арвен и др'угата к'ерка ја-з'еде.“ И 'овој си-к'ути, не-к'ажуе. И тр'етиот ден ко: 'отишле 'истото го-н'апрајл т'оа. Д'ошол б'елиот к'ојн и-му-д'онел с'фе што-му-тр'еба. И 'овој ја-з'ел и тр'етата к'ерка на-ц'арот. Ко: се вр'атиле бр'а'ќата – „Што-напрај'фте?“ – „Ништо, г'ото:, ги-з'едоа к'ерките на-ц'арот.“ И 'овој 'отишол, ги-з'ел к'ерките от-ш'упата. „Еве-ги – р'е-кол – к'ерките, к'оа с'акате, з'емите.“ Е, т'ија си-з'еле, бр'а'ќата, по-'една, ост'аналанајм'алата, 'ама т'аа б'ила нај'убава. И с'ега им-б'ило кр'иво на-бр'а'ќата з'ашти Пеп'ел'ашко да-з'еме нај'убава ж'ена. И што-ке-му-пр'ат, 'уште т'огај се-догов'ориле да-г-'онадат. И от'ишле по-л'оф. „Ај р'екле – и-т'и с'о-нас ќе-д'ојдеш.“ И от'ишле, 'ама некој-пр'опас н'ашле, к'ако да-г-'уништат да-му-

ја-з'емат ж'ената, зн'аеш, им-б'ило кр'иво, т'аја 'убава, а тој – Пеп'ел'ашко. Ш'етале што-ш'етале, е им-се-зд'опило в'ода. 'Имало некој-пр'опас (т'ака го-в'икаат) и в'ода в'иделе т'амо. И не-се-сл'а-гале кој-д'а-оди (а т'ија зн'аеле што-е-раб'отава), а 'овај Пеп'ел'ашко – „ја – р'екол – ќе-се-с'имнам, ко: ќе- д'ојдам до-в'одата да-н'ап'алнам т'амо, к'онадам со-ј'ажето да-ме-повл'ечете.“ 'Ама т'ија н'е да-го-в'рзат ј'ажето за-да-го-в'а'гаат, н'его го-п'уштиле и 'останал д'оле. И 'ошол 'удоле 'ошол к'ујнае к'аде, ко: д'ошол на-н'екој др'ук-сфет, што-в'икаат. И неп'ознато м'естото-му-е, сфе н'ово, н'арот, 'ено-друго. Пот-н'екоје д'рво л'егнал и л'ежал т'ака. Под-д'рвото 'имало некој-орел, а тој 'имал п'илина. Д'ошла некоа-зм'ија за-да-ги-ј'аде пил'ината, а 'овија п'очнале да-ц'ифкаат. 'Овој ко: се-сф'ртел гл'еда зм'ијата 'ошла за-да-ги-ј'аде. И 'овој со-п'ушката ја-утепал и л'егнал да-сп'ие. Ко: д'ошла м'ајка-им на-пил'ината, гл'еда ч'оек, зн'аеш, л'ежи. И с'акала да-г-утепа, т'аа м'ајка-им, орл'ицата, а т'ија м'алите ја-зв'икале т'амо: „Не-го-т'е-пај, тој н'е-сп'аси, 'иначе зм'ијата ќе-н-из'едеше.“ И тој си-сп'иел што-си-сп'иел, а т'аја ост'анала н'ад-него да-го-л'ади. Ко: се-р'аз-будил гл'еда 'орлица и ја-пр'ашуе: „Што-е-раб'отата?“ – „Е па, си-го-сп'асил ж'ивотот на-м'алите, на-д'ецата м'ои, што-с'акаш да-ти-да-м?“ 'Овја р'екол: „Ништо н'е-сакам, с'амо с'акам да-м-'однесеш на-горни'он-сфет.“ – Д'обро – му-р'екла т'аа орл'ицата. „Спр'емај д'евет кр'ави јал'ојци и д'евет ф'учи (т'ија фучи ги-в'ика:т, а м'ие м'ешници от-к'ожа), д'евет м'ешници в'ода и 'откај што-си-д'ошол ќе-те-'изва:м.“ И тој спр'емал сфе к'ако што-му-р'екла орл'ицата. С'елото му-д'ало сфе што-му-тр'еба. А во т'оа с'ело 'имало некоа-л'амја и к'оја ќе-д'ое д'евојка, с'елото м'орале да-ја-д'а:т к'ао к'ур-бан на-л'амјата. И тој н'аишол т'амо: „Што-е-раб'отата?“ И т'ија сел'аните р'екле: „В'ака-и-в'ака е-раб'отата.“ Зел тој ја-утепал л'амјата и ја-п'уштил дев'ојката от-с'елото. Сел'аните му-р'екле: „Што-да-те-нагр'адиме?“ – „В'ака и в'ака – р'екол – ќе-ми-д'аете д'евет м'еа в'ода и д'евет кр'ави јал'ојци, ја н'е-сум 'одовде, с'акам да-си-'одам на г'орни сф'ет, 'откај што-сум-д'ошол.“ И му-д'але сфе што-п'обарал. И с'ега орл'ицата му-в'икала: „Ко: ќе-р'ечам: к'алк в'ода! – ќе-ми-д'аеш в'ода, ко: ќе-р'ечам: к'алк леп! – ќе-ми-д'аеш м'есо.“ И т'ака напр'ајле. И го-'изнела г'оре, ама-при-кр'ајот в'ише сн'емал тој кр'ана. В'ода 'имал, ама-кр'ана н'емал. И зел да-с'ече от-п'рстите от-н'озете. И орл'ицава ко: гл'еда к'рф. „Што-е-раб'отава?“ 'Овој р'екол: „Па-не-м'и-фтаса кр'ана, м'ораф да-с'е-чам.“ И д'обро, 'она се-сп'уштила 'удоле, тој си-'останал и си-'ошол за-д'ома. 'Ама п'оминало б'а'ги в'реме, г'одини, т'амо шт'о-знам, и ко: д'ошол у-с'елото ко: гл'еда ж'ена-му ч'ува к'окошки,

ал' м'исирки, што-знам, и не-се-п'ознале. Ни тој ја п'ознал н'ези, ни т'аја н'его. И 'овој р'екол: „Добр'о-утро, добр'овечер“ – т'амо што-било. З'апрашал: „Што-си – р'екол – т'ака во-ц'ѣрно обл'ечена?“ – Р'екла: „В'ака и в'ака, м'ажот-ми з'агина. Б'еа со-бр'а'ќата на-л'оф, т'ија се-вр'атија, тој не-с'е-врати и з'атоа сум-обл'ечена во-ц'ѣрно.“ – „Е па, ај да-м-'одведеш к'ај-ним, кај-к'у'ќата.“ И г-'одвела н'его кај-к'у'ќата, т'аа се-вр'атила. И с'ега 'овај к'ако да-се-'осфети? – „Абе бр'а'ќа – р'екол – што-зн'ам една-б'ука, 'има зл'ато т'амо, ама-н'е-можам сам да-г-'извадам зл'атото.“ – „Е-па к'ако?“ – „Е-па дај ја к-'удрам со-сек'ирата, в'ие да-ги-т'урите р'ацете – зн'аеш – да-ја-д'ѣржите, да-г-'извадам п'арите, зл'атото.“ И д'обро, т'ија л'акоми за-п'ари, 'отишле т'амо и к'оа л'упнал со-се-к'ирата им-ги-п'отсекол р'ацете и т'ија се-ис'ушиле, а тој се-вр'атил кај нев'естата.

Ѓорѓија Ацковски

ПРИКАЗНИ ОД ИНФОРМАТОРОТ ТАСКА ПЕТРОВСКА

Јасум Таска от-с'ело Јаб'алце. Т'атко-ми се-в'ика 'Атанас, три-н'аеста г'одина е-р'оден. 'Има осумдес-'и-шес г'одини. Е с'ега ќе-ви-к'ажам една-пр'иказна.

МАРКОФ-М'АНАСТИР

Некој-ч'оек бил вод'еница, м'елел на-к'амен тоа,ж'ито. И к'ога 'одел п'о-река 'угоре но'ќ го-ф'атило и некој-в'ампир му-д'ошол. И што-ќ'е-прај 'овој с'ега? Се-к'ачил у-вр'е'ќа. Се-к'ачил на-к'ој-нот и се-п'икнал у-вр'е'ќа и се-п'одврзал у-вр'е'ќата и к'ојнот го-д'уписо-ш'илка за-да-'оди. И иде п'о-река и овде пот-с'елото д'оле п'очнале п'етлите да-п'еат. И овој р'ипнал, г'аолот, от-к'ојнот и р'екол: „А, н'ишто ја г'аол ама-т'и п'о'гаол 'от-мене 'искочи.“

В'АЛКОТ И ЛИСИЦАТА

Б'иле кум В'учко и к'ума Л'иса. Жив'ееле у-некоа-п'ештера. Еден-д'ен кум В'учко ја-р'екол на-к'ума Л'иса: „Ај да-се-прош'е-таме кумо Л'исо!“ – „Ај ќе-се-прошетаме к'уме В'учко.“ И ш'ета-

ле, ш'етале, н'ашле некој-ќ'уп со-м'ет. И го-ост'ајле. К'ума Л'иса рекла: „Ај ќе-го-ј'адеме!“ а кум В'учко р'екол: „Не к'умо Л'исо, ај ќ'-одиме д'ома, 'утре ќе-д'ојдеме.“ И от'ишле д'ома. Лежалe и к'ума Л'иса: „Кој-в'икам'оре? К'уме В'учко ме-в'икаат д'еца да-к'рш-теам.“ – „Па, 'оди к'умо Л'исо, 'оди.“ – „Д'обро к'уме В'учко, ќ'-одам па ќе-се-вр'атам.“ А 'оваа 'отишла, н'ачнала ќ'упот со-м'ет. И коа-д'ошла д'ома ја-пр'ашуе кум В'учко: „Како к'умо Л'исо 'име?“ – „Н'ачмиш к'уме В'учко.“ – „Е со-стр'е'ќа н'ека му-е.“ Ај фт'ориот ден па ќе-'одат... И, па се-ј'авила к'ума Л'иса: „К'уме В'учко, п'усто д-'остане ми-се-д'осади д'еца к'рштев'ајќе, па ме-в'икаат д'еца да-к'рштеам.“ – „Па 'оди к'умо Л'исо, 'ова 'убаво-е.“ И от'ишла, го-препол'ојла ќ'упот со-м'ет. Д'ошла д'ома... – „Како к'умо Л'исо 'име?“ – ја-пр'ашал в'алкот. – „Па, П'оочи к'уме В'учко.“ – „Д'обро к'умо Л'исо, со-стр'е'ќа н'ека му-е.“ – „Ф'ала к'уме В'учко, да-си-здр'аф и-ж'иф.“ Третиот ден пак ја-в'ика кум В'учко: „Ајде к'умо Л'исо д'-одиме да-го-в'идиме тоа што-го-ост'ајф-не!“ – „Трај, к'ути к'уме В'учко, па ме-в'икаат д'еца да-к'рштеам.“ – „Па 'одик'умо Л'исо, 'убаво-е т'оа.“ И 'отишла к'ума Л'иса, 'изела ќ'упот со-м'ет и-го-ст'р'ќ'алала у-д'олот. Т'р'ќ'алеж-д'олеш! И 'иде д'ома, се-вр'а'ќа. Кум В'учко ја-пр'ашуе: „Како к'умо Л'исо 'име?“ – Т'р'ќ'алеж-д'олеш.“ – „Е, д'обро к'умо Л'исо, со-стр'е'ќа н'ека му-е.“ – Е с'ега 'ајде ќ'-одиме да-в'идиме шт'о-стана со-ќ'упот.“ 'Ајде ш'етај нис-план'ината, 'овде б'еше, 'онде б'еше, 'овде г-ост'ајфне, 'онде г-ост'ајфне, ќ'упот го-н'ема! И кум В'учко в'ика: „К'умо Л'исо ти си-го-'изела!“ – а к'ума Л'иса му-в'ика: „Ти к'уме В'учко си-г-'изел!“ – „Е с'ега в'ака ќе-пр'ајме. Ќе-иск'очиме п'о-надвор.“ А, по-н'ужда и 'оваа т'р'т, т'р'т, м'азно. А кум В'учко к'оски, н'е-мо-жел д-'искочи п'о-надвор. И го-л'ажела: „Е, к'уме В'учко гл'едај, гл'едај св'атој со-д'рвени ст'апој!“ И 'оваа 'итра, ст'анала, зн'аеш, см'енила. – „А, к'уме В'учко ти си-г-'изел.“ – „Не – р'екол – к'умо Л'исо, ти го-см'ени.“ – „Е па – р'екла к'ума Л'иса – ај ќе-се-к'рсти-ме у-ц'р'кфа.“ А к'ума Л'иса зн'аела д'ека ловџијата т'урил некоа-ст'апица. К'ума Л'иса 'итра: „Ж'ими ц'р'кф'ицана!“ – н'азат, н'ишто. А кум В'учко: „Ж'ими ц'р'кф'ицава! – стап'ицата клап! ф'атила и не-п'ушта. Е с'еа ќе-д'ојде ловџијата ќе-в'иди кој-е пр'аф кој-е кр'иф. Ја-в'икнал лис'ицата да-д'ојде и ја-р'екол д'ека т'аа е-пр'ава. Е с'ега, ќе-ја-д'аруе... И ко: д'ошла т'аја, тој клап! ја-ф'атил, а кум В'учко го-п'уштил д'ека п'оскапа ја-б'ила к'ожата на-лис'ицата.

Таска Пејировска

АВТОБИОГРАФСКО КАЖУВАЊЕ НА АТАНАС ЛЕЛКОВСКИ

В'икаш д'еца... П'рва ј-имам Т'аска, п'осле Ѓ'око, па Т'ода, па Сп'асо, д'ете. Ми-ја-у'би н'огата 'овде, од-н'ога и-ми-'отиде. П'о-не-го... По-Сп'аса кој'а-беше? – Цф'ета. – Цф'ета? По-Цф'ета, Бл'а-гујна. Е т'ија, два м'ашки и ч'етири дев'ојчина.

Н'апред б'еше д'обро, 'ама с'ега... Сум бил на-вр'еме млат, сфе. П'рвиот рат, зн'аеш к'ога г-изб'ркале Турчинот, п'аметам ја д'ој-доа Б'угарите. С'обрале 'оздола ст'ока, сф'ијни, 'офци, кр'ави, сфе за-ј'адејне, не-гл'едаа. С'обрале 'отаде и ко: 'овде д'ојде тој, куман-д'антот на-в'ојската б'угарска. И: „Каде е кметот б'е?“ – Па км'е-тот т'ука. И-го-нав'икаа. 'Отиде тој т'аму, т'уку тој 'искочи: „Еј с'елани, збир'ајте-се в'амо, зер и н'ебото ни-п'адна!“ Па т'уку 'ајде се-с'обра т'урско, к'аурско, н'оси в'ода 'онде, е 'овде кај-'она: к'у'ка-та. На-Т'одора е-т'аја, Ник'олоски. А т'ија ст'оката сфе в-гр'о-бишта ја-одн'есоа. И т'амо ш'атори, в'ојската пот-ш'атори. Па т'у-ка им-к'олеа 'овни, што-ти-зн'ам ја, им'ајне, р'учек, в'ечера, 'едно-др'уго, другат'а-ден и-прод'адоа. Еден-ч'ичко мој к'упи вол, Ѓ'ор-ѓија Дим'ишкоски 'и-тој вол. 'Овие Р'истефци една-кр'ава з'едоа од-Буг'арите. Прод'аваа. Милче, б'еше 'отишол т'амо еден-Мил-че, т'атко на-Сп'аса, т'ија војн'иците: „Ал' искаш една офца бре момче?“ – „Па, с'акам ако-ми-ја-д'аете.“ Б'еше му-ја-д'але 'една 'офца. - На! Ја-д'отера д'ома, т'ака му-ја-д'але. Па-ги-преч'ека:, ги-он'адија 'убаво и-ги-испр'атија. Си-от'идоа, не-напр'аја н'ишто т'и-ја Буг'арите. Е п'осле, Ѓ'рчка. По-гран'иците што-б'иле, зн'аеш? Ѓ'рчка 'иде, т'ија п'рвите, 'онде к'аршија 'имаше д'абици, 'озгора. Е, в'ика, л'оши б'иле Ѓ'рците. И т'ија п'рвите т'ука, а з'адните т'а-мо ее... в'ака 'одеа. 'Онамо 'еден, ка д'ете ја 'искочиф т'ука на-р'и-дот, в'ојник да-сл'езе н'авамо, Ѓ'рк. И-му-зв'икна т'амо тој гл'ав-ниот и оп! се-вр'ати. И т'р'гна 'удоле. Е, н'ашите с-израд'уваа. От'идоа. 'Арно-ама 'ошле 'удоле, т'ија си-'ошле, зн'аеш, и ја н'екој од-Гов'рлео, од-Ѓ'урчефци, 'искочил, ф'рлил п'ушка п'о-ними. Пр'ашале: „От-к'аде-е, шт'о-е?“ – „Од-Гов'рлео.“ Ко: ти-се-вр'а-тиле у-Гов'рлео, оо..., ка што-н'ашле пострам'отиле и ж'ени и ѓу-р'улти: и сфе то:. И 'ошле т'ија Ѓ'рците, 'ама тој крив'ицата ја-имал. Е, тој Б'оце од-Гов'рлео.

А 'овде, 'имало н'екои от-една-к'ујка Саф'ироска, Пом'ет-кофци се-в'икале, 'арно 'ама б'ел'и пр'аеле. И с'ега Пор'ечани 'идат 'озгора, сфе од'аваде 'идат, н'осат у-Ск'опје б'орина, к'атран. Прод'аваа сфе у-Ск'опје. Па т'ија к'-отидат об'ајцата т'амо и к'е-им-прод'аваат т'утун. Т'ија два, К'асум и Н'ебија. Е, 'арно 'ама н'а-

ши к'омити 'имало, и к'ажале д'оле в'ака и в'ака. И: „Отма да-се-ут'епа:т т'ие!“ И с'ега кога-он'адиле т'амо и ај кин'исале 'удоле, 'идат... А т'ија в'амо ги-ф'атиле у-Г'абер се-в'ика то'а-место, им-ф'атиле пус'ијата т'ија н'ашите к'омити. И како-ишле т'ука и-т'у-ку бам! една пушка, бам-бум! да-ги-ут'епа: и-си-'отишле. Да-к'ажат т'амо к'ако се-ут'епани, 'арно 'ама – „Не тој!“ – р'екле, тој што-им-б'илком'итата. Тој Макид'онец, ако т'урска д'ржаа б'ила. „Не, да-д'оете гл'ајте да-им-ги-дон'есете!“ И т'ија Турците р'аз-брале, ко: ги-донеле н'о'ке ги-изв'ајле, з'еле гл'ајте и-ги-ост'ајле т'ака. Ко: куч'ињата саб'ајле се-зб'ираат т'амо, а н'ашите, горно-м'а:лци ги-в'ика:т, в'амо к'ажале. „Абе, р'екле, в'ака-и-в'ака бе 'одите!“ Кога-'отишле, па-ги-зак'опале. 'Ете-ги два, едно-д'о-дру-го на-ен'о-место. И т'аа р'абота, ама-'овија б'иле под-б'егот, дол-ном'а:лците, т'амо Смил'кофци, Дим'ишкофци... Р'азбрал б'егот и д'ошол т'ука. Ги-с'обрал Турците и р'екол: „Слушај в'амо, н'емој н'екој да-б'уцне од-исполц'иите м'ои, ка'урите, зер-ако-д'ојдам, маф ќе-ве-н'апра:м!“ А за-др'угите, 'овија н'ашите што б'иле, н'ишто н'е-рекол. И што-пр'а:т 'овие н'ашите, 'ајде у-Ск'опје па-шап'орт изв'ајле и-у-Рум'унија изб'егале да-не-ги-ут'епа:т, зн'аеш. Т'амо изб'егале, а п'онапрет, на-з'ет наш, Јована, г-ут'епале т'ат-ка-му ф-П'атишка и т'ија 'отаде се-д'игнале сф'ите и изб'егале у-Рум'унија. И-к'ога 'отишол т'ате кај-д'еда-му, тој д'едо-му чирак, фурн'ација бил. Чирак, ч'ирак, п'осле к'алфа ст'анал. Чичко-'Анастоскаж'уеше. Бил кај-некој-Гр'ујо, Гр'ујо Пат'ишканец. Со-м'агарек'ошој леп и-по-афчилн'иците разн'есуел. Па-р'ече: „Т'ат-ко-ти, 'Атанас, е! од'ело, ш'ешир, к'ондури, б'астун!“ Го-п'уштил д'едо-му да-се-ш'ета у-некој-п'арк т'амо па – р'ече – ко: го гл'еда: патишк'аните арн'аутски в'икале: „Гл'ејте, гл'ејте к'ако-е з'етот на-Т'омета!“ И-си-ш'етал тој т'амо у-некој-п'арк и з'аспал. Кога-ст'анал конд'урите му-ги-з'еле, спи'ејќе му-ги-изв'ајле т'амо. П'ос-ле по-ч'орапи 'отишол кај-д'еда-му. Т'ака каж'уеше чичко-'Анас-тос. А тој р'ече: „Ацо, ја со-к'ошој леп по-афчилн'иците н'осеф кај-некој-Гр'ујо што-р'аботел фурн'ација и-на-маг'арето го-б'оц-каф, р'ече, в'ака у-вр'атот.“ Арно-'ама еден-полиц'аец го-в'идел и-го-ф'атил. Г-'отерал у-ст'аница. – „Ко: ме-пр'ашуат т'амо – 'уште н'е-знал ј'азик, зн'аеш, р'умунски – кај-'одиш ти?“ Тој н'е-знал ј'а-зик, р'екол: „Алојз-Груис, алојз-Груис.“ Арно-'ама 'имало што зн'аат т'ука, го-в'икнале: „Кај-р'аботиш ти?“ – „Кај-Гр'уја р'або-там.“ – „З'ашто?“ – „Па – р'ече – в'ака и в'ака.“ – „А т'оа-е забр'а-нето 'овде, н'е-сме: да-се-б'уцка.“ За-маг'арето што-го-б'уцкал, а милиц'ијата ст'ој т'ука, ч'ека. „Н'емој – му-р'екле – ушт-'еднаш, 'еве с'ега ќе-ти-пр'остиме, а ушт-'еднаш н'емој!“ И т'ака каж'уеше

чичко-'Анастос. Па, п'осле ко:-се-ослоб'одило си-д'ошле в'амо. Си-д'ошле т'ија, др'угите от-П'атишка сфе в-Рум'унија ост'анале. Само-'овдев'ујко 'еден, м'ене д'едо ми-п'аѓа, а-на-м'ајка в'ујко, 'останал. Д'оротеја го-в'ика: 'Ама тој, 'отел М'оскфа п'рф у-Ск'опје го-'имал, тој дедо-Д'оротеја. Кај-стан'ицата шт'о-е ст'ара, што п'адна, па м'алку п'одоле, т'ука го-'имаше в'ака. Е-па од-внук'ој-му од-бр'ата-му еден-г'азда б'еше т'ука. И п'орет т'оа пет-д'уќана, а тој м'еана у-ч'аршија д'џржи. Р'аботи т'ука 'има к'увар, сфе. И го-к'упил на-б'егот ч'ифликот у-Катл'ано:, с'емната сфе му-ја-з'ел т'амо. Па пост'ариот брат, М'ино го-в'икаат, т'амо си-с'едеше. Па ко:-ке-'иде у-Ск'опје кај-бр'ата-му, у-ц'еза кај-ме'аната. Па-ке-си-'отиде у-цеза. 'Овој п'рв-г'азда у-Ск'опје и 'уште 'еден ст'анале. Е, арно-'ама мене-ме-з'еде. Ја сум бил 'осум м'есеца, ал' н'е-знам как'о-беше. Ме-з'еде, си-р'аботеф т'амо што тр'еба. 'Идат, ј'адат, п'ијат, не-т'ака к'ако с'ега, не. П'олкило в'ино и ке-си-р'уча:т. Ке-си-пор'ачаат, ке-си-р'уча:т, ке-си-се-н'апиат и си-пл'аќа:т т'амо. Е, арно-'ама м'ене т'атко-ми ме-з'еде баш кога-за-в'џршејне, за-жн'е-ејне ме-з'еде. Д'ојде, ја н'е-идеф, тој: „Не, в'ака и в'ака, па н'ека д'ојде.“ П'осле, ај д'ојдоф 'отаде, гр'аѓанец, седум-м'есеца 'осум, 'ајде жнеј! Жн'еefне, он'адифне, ов'џршифне и п'осле 'овде р'е-коф: „Н'е-одам, ја сум-'отишол т'амо, ти да-ме-з'имаш. Шт'о-знаеш пр'ај 'овде, ја в'ише т'амо н'е-идам.“ И-не-'отидоф, 'останаф т'ука, не-'отидов в'ише. А, тој си-ја-ч'уаше ме'аната. Сфе т'ука н'арот 'идат, ј'адат, п'ијат, пл'аќаат... С-'имаше л'озје у-Ц'џрниче, г'оре т'амо н'его:. Па б'очви в'ино д'оле п'одрумот п'алн, а и ч'ифликот си-г-'имаше т'амо у-Катл'ано:, на-б'егот. 'Отел М'оскфа при-кажан у-с'ите д'џржај. Па-ти-к'ажуам, 'еднаш отишле да-го-пр'а:т п'атот за-кај-б'ајњата. Т'оа п'озгоре ц'адето, ама-п'оздола п'атот да-го-пр'а:т по-прис'ојката и пр'аво да-го-н'апра:т за-у-б'ајња. И с'ега 'овде д'ојдоа: „В'ака и в'ака, кој-'има п'ари по-б'анка ке-д'ае, а-кој-н'е, ке-р'аботи тр'и-дена.“ М'ие пе-ч-ест'ина, ш'ес-души с'едум, н'емафне, па-т'уку ајде се-з'едофне н'о'ке. 'Оди, 'оди, ко:-ст'игнафне т'аму н'е-пр'ечека чичко-'Анастос. Кмет б'еше, а С'афир пр'еседник у-Гов'џрлео, тој з'етот н'егоф. И н'е-одв'едоа кај еден-н'аредник. И раб'отефне тр'и-дена. П'осле се-вр'атифне д'ома, у-Ј'аб'алце. Ај со-т'атка-ми по-ќ'умур. Па ќ'умур прод'авафне од'аваде зг'ора. И т'ака 'останаф 'овде.

Аџанас Лелковски

ДЕЛ ОД АВТОБИОГРАФСКО КАЖУВАЊЕ НА ЈАНЕ АЦКОВСКИ

Татко-ми 'имал ч'етири с'ина и три к'ерки. С'едум д'еца 'имал. И сир'омаси сне-б'иле што-не-п'остој во-в'екот. Б'иле м'ачни т'о-гај, м'ачно се-жив'еало пот-т'урско р'опстфо. Ст'арите каж'уеја не-см'ееле д-'искочат от-Шипт'арите. Не-см'еале д'еца да-к'рстат н'игдека во-ц'ркфа. Т'огај Т'урците б'иле, 'ама Т'урците не-пр'а-еле зло. Пр'аеле еве-'овија арам'и:ве н'аши шт'о-се с'ега. 'Арнаут кларк! Т'ија најг'олеми б'ел'и пр'аеле.

Нар'аснафне ние д'еца како-д'еца. Ст'ана с'елото н'аше чети-р'иесет и-пет-к'у¹ки. Н'ашите појач'аја. А от-'овија Шиптар'ишта-ва 'има дв'аесет и-пет-к'у¹ки. Ама-в'идоа т'огај д'ека ст'анафне по-кал'абалак се-попр'ибра: Па пр'аеја б'ел'и, ама-не-см'ееја, б'ефне кал'абалак, мн'огу. И к'ога з'едоа в'ише на-кр'ајот одб'орници и-от-'едните и-от-др'угите. Што ќе-р'ечат одборн'иците, т'оа 'има да-б'иде. Т'оа б'еше пр'есуда. 'Имаше една-диципл'ина. 'Ајде бр'ат-ми 'отиде в'ојник, пост'ариот. Др'угиот 'исто. Мене-ме-з'едоа на-осумн'аесе г'одини.

Е, ама-четир'иес-п'рва г'одина, на-ш'ести 'април п'укна т'опот. Н'ови-Сад б'ефне, М'аџарска т'ука, се-слушаше п'укна т'опот. На-п'оложај б'ефне поз'ади Б'елград. Од-Н'ови-Сад се-повл'екофне. Дојдофне Б'елград. Тука Герм'анците л'упа: со-ави'оните. Се-к'ачифне Млад'еновац за-кај-В'алево едно-ц'аде 'имаше. Се-к'ачифне г'оре в-'една ш'умичка. Р'азбрафне кр'ал'от 'избегал. Сф'ите б'еше изб'егале и 'остана н'игдека...С'ега се-с'учат. К'рв'атите - К'рвацка падна в'ише, з'ароби Герм'анецот, вл'езе. И-Н'ови-Сад беше-д'ошле. И кај-к'-ојме, што-к'-ојме, б'амбе-б'умбе! т'ука д'а-доа една-б'орба т'ија н'ашите. Се-сф'ртоа, беше го мин'ирале не-кое-ц'аде т'аму, испрев'ртоа на-Герм'анците тенк'ојте – отст'у-пија. К'ога д'ојдоа некој-пет-ави'она, к'ога ни-в'икна: 'озгора, н'е-ма кај-ке-с'е-криеш! И-не-б'иваше, т'уку куманд'ирот, Л'азо То-м'ашевиќ се-в'икаше, беше-го-р'аниле 'овдека, беше-с'еднал в-'ед-на к'ола: „В'ојско, каже, слушајте момци, каже, Југосл'авија пр'о-падна, кој-како-зн'ате 'одите.“ Беше-ја-з'ав'ртел к'апата н-'опаку како-да-се-пр'едава. И от'иде за-Б'елград в-б'олница. Н'ие ост'а-нафне т'ука.

Јане Ацковски

АВТОБИОГРАФСКО КАЖУВАЊЕ НА ВЛАДО ГОРЕСКИ

Во-т'урско време Бр'езница б'ила пот-т'урскиот бек К'асум ч'аја. Тој К'асум ч'аја го-д'ржел ц'ело п'олето, и брезн'ичкото и јабол'ечкото, с'фе ги-д'ржел. И 'овија н'ашиве б'иле м'омоци. Т'ие м'омоци б'иле н'ашите пр'етци и п'рво т'ие се-дос'елиле. П'рво сме-д'ојдени мие од-Долни-Ман'астирец, Бр'отско. Анџ'елеска фам'илија се-в'икале. После се-д'ојдени од-Б'абуна, В'елешко, Здр'авефци. После се-д'ојдени др'угите од-К'олари, Стев'анофци. Др'угите се-д'ојдени од-Б'укурци и-од-др'уги кр'аишта. И-от-Ск'опје 'има д'ојдено 'откај Р'ампа. Ст'арите Р'истефци се-в'икале тие, како-т'атко-ми што-ми-каж'уеше. Во-т'урското време коа-б'иле 'аскерот што-и-зб'ирале, к'ој-имал да-пл'ати п'ари (л'ири), тр'иесе-л'ири да-н'е-ојт в'ојник. А тогај т'атко-ми мој пл'атил тр'и-ста л'ири. Пл'атил да-н'е-ојт в'ојник. Во-т'оа време 'овие л'у'џ'е што-се-дос'елиле п'очнале да-се-б'ават со-земјод'елие. В'ода н'е-мало н'игде. Една-ч'ешма т'амо што-сме-ја-напрајле то'а-време и ушт-една ф-п'ештера. Две-ч'ешми. 'Едната се-в'ика Ф'оја, др'угата се-в'ика Салако'а-чешма. Т'оа време л'у'џ'ето што-жив'ееле 'овде с'елото го-в'икале П'утеско. П'утеско се-в'икало с'елото зашти-от-Пореч'ијава в'амо коа-пат'уеле в'икале т'ука-е п'утот. И-кога-се-зап'устело тоа-м'есто, се-ис'елиле, изб'егале л'у'џ'ето от-Турците. Како-што-ми-к'ажуел т'атко-ми-мој, идин'аесе с'ела се-пон'иштени на-стр'еден-ден В'елигден. 'От-тогај п'осле д'алго време коа-с'авладал б'егот, она-што-ти-к'ажуаф, м'омоци п'очнал да-гл'авует од-Б'абуна, от-К'оач, от-Порече, от-Ман'астирец, од-сф'ите кр'аишта, от-сф'егде. Т'ија м'омци кога-д'ошле 'овде н'е-мале в'ода и б'унари к'опале. Ш'еесе-и-с'едум б'унари иск'опале. В-з'емна по-тр'иесе м'етра 'удоле да-д'ојдат до-в'ода. И т'ака п'очнале да-к'опачат н'ивје, да-растр'ебуат и-да-живат со-т'оа. Пр'итисак г'олем, к'улук бил-г'олем, п'орез бил-г'олем! П'овише р'аботеле за-Турците него-за-н'ашите. Во-тоа време со-т'ија м'аки п'очнале да-разв'иваат постеп'ено. Разв'ијале, разв'ијале, к'опајне н'ивје, пр'аајне л'ива'џ'е. Со-ст'ока се-б'авиле. Во-с'елово најсиром'авиот 'имал до-ст'о-офци и сто к'ози, а најбог'атиот 'имал до-петст'отини-шест'отини г'рла 'офци. На-пр'имер, М'аркофци, т'ија по-ил'ада к'ози и петст'отини 'офци 'имале. И-да-не-ги-бр'оам мн'огу т'ија шт'о-се по, повр'едни што-б'иле. А т'ија што-б'иле сир'омаси, т'ие во-т'оа време п'омалце жив'еале, поб'едни б'иле. После кога-п'очнале рат'ојте, от-н'е-знам како-к'ажуат т'амо, от-Турциве ст'анале Б'угари, Франџузи, н'е-знам сф'ите м'ешано.

Т'огај, ст'ариот ми-каж'уеше, п'очнал да-го-пр'одаа б'егот м'ес-тото. Ј'аб'алце ја-к'упија ц'ела Кр'аста, кор'ијана, Бр'езница п'оч-нале да-го-к'упуат по-сто-л'ири, п'едесе л'ири, дв'аесе л'ири и т'ака п'очнале п'олето да-го-ш'ират. Сточ'арст'фото р'азвило и т'ака л'у-ц'е-то 'убо: жив'еале. Со-т'оа вр'еме д'ошла П'р'ва-Б'угарија. П'р-ва-Б'угарија б'ило 'исто т'ака д'обро, п'очнале л'у'ц'ето да-ож'и-вуа:т м'алце. П'осле д'ошла П'р'ва-С'р'бија, н'е-знам как'о-било т'оа, како-ми-к'ажуваше т'атко-ми мој. И т'огај п'очнале при-тисак да-имаат од-ц'анд'арите. П'осле т'оа до-четир'иеста г'одина л'у'ц'ето ж'ивеале 'убо:, 'али 'имале г'олем к'улук от-'едно од-др'у-го. От-п'орано и т'оа р'едовно си-б'ило. П'отоа, р'азбираш, д'ојдоа парт'изаните. Кога-се-п'ојавија парт'изаните четир'иесе-и-п'р'ва, не четир'иес-п'р'ва н'его четир'иеста 'уште, во-К'апина п'р'вите б'еа. М'ие како-д'еца, а Сп'асо, т'атко-ми, Ст'ојо, С'инадин, Т'р'пе Стив'аноски, т'ие п'очнале да-им-н'осат 'одовде к'оза, 'оф'ца. А т'ие б'иле во-'Орашец, кај-што-е с'ега Ј'асен, ш'умски резерв'ат. Во-пешт'ерите т'амо с'едале т'ие две-г'одини. Ги-р'аниле. П'осле т'оа кога-п'очнаа в'е'че парт'изаните да-напр'едуат, се-форм'ираа в'ој-ски и д'ојдоа ф-с'ело 'овде и-соб'ираа л'у'ц'ето и к'аж'аа: „В'ака-и-в'ака, с'еа добров'олци кој-тр'ебе да-б'идат?“ Осумн'аесет д'уши се-ј'авија од-Бр'езница. Отидоа в-Ј'аб'алце. В-Ј'аб'алце д'ојдоа т'ија пр'ет-тоа Б'угарите, ги-б'араа н'ашите да-го-стр'елаат т'атка-ми, Сп'аса, М'ирчета и Син'адина Ц'уроски и Гр'уја. Пост'арите с'а-кале да-ги-стр'елаат. А п'осле т'оа к'оо се-вр'атија в-Ј'аб'алце, го-ср'етнале Н'урчета и, како-го-р'екоа 'овој др'угиоф, го-заб'ораи'ф од-Ј'аб'алце, 'Анц'елко. Т'ие ги-стр'елале. П'осле т'оа вр'еме Тур-ците ј'аф'наа од'аваде, бриг'ади. 'Имаше 'околу пест'отини-шест'о-тини д'уши, кој со-в'или, кој со-к'азми, кој со-'едно, др'уго, а м'ие изб'егаф'не от-с'елово сф'ите до-'еден во-ш'умана г'оре. Ј'аб'алце, м'ие, сф'е г'оре во-ш'умана изб'егаф'не. Д'ојдоа т'ие, нав'алија од'а-ваде сф'е, ко:-нав'алија ф-с'ело т'р'мките, 'алаш што-'имаше т'ат-ко-ми, к'окошки, т'епај, л'упај! Се-с'обра: 'овде. Дв'ајца ст'ари не-м'ожеле д-избегаат 'оттука, Ст'ојан Б'ил'бил'от се-в'икаше и Ди-м'итрија. Не-м'оеле да-'одат з'авали, да-б'егаат, т'ие да-ги-ф'атат и ги-т'уриле км'етој. 'Албански км'етој и-т'уриле и им-р'екле: „З'адутре ќе-д'оеме, вие да-ги-соб'ерете п'ушките сф'е што-се 'ов-де, да-ги-пр'едаат, ќе-форм'ираме а вие ќе-б'идете км'етој 'албан-ски. Ми-н'аредил Ц'емо.“ Некој-Ц'емо, кој-б'ил што-б'ил тамо н'е-знам. И се-с'обраа 'овде, а мие сф'е ги-гл'еаеа. А еден-Р'аден Билб'илоски имаше п'ушки што-ост'анаа од-Буг'арите. Буг'арите си-от'идоа 'отма т'огај, т'оа заб'орај'ф да-к'ажам. Буг'арите од'а-ваде ко:-д'ојдоа с'етија и с'ами си-б'егаа. И т'ија од'анаде п'очнаа

да-п'укаат. – „Лево крило сави се!“ Р'аден, бог-да-г'о-прости, и 'Ицо п'очнаа п'ушки да-п'укаат. Т'ие се-т'а^аргнаа 'одовде и ајде за-Јабџце. Тогај го-стр'елале 'онега. К'ога кур'илите д'ојдоа зд'оле, кур'илите Ст'еван Џ'уроски и-еден-др'уг, н'е-го-знам от-кај-б'еше, от-'онао, от-Ос'инчани. Т'ие му-к'ажаа, му-прен'есоа на-шт'а-бот, б'еше во-Ос'инчани. Им-прен'есоа т'амо, к'оо ги-зач'екаа д'оле во-Б'а^арзоец. 'Еден митрол'ес кај-ман'астирот Сфети-Тр'ипун, 'еден митрол'ез в'амо, парт'изаните лом ги-напр'аја сф'ите. Лом, не-им-д'адоа да-з'аминат за-Ск'опје, ни за-Сфета-П'етка. К'олку курт'улија што курт'улија, тоа н'е-знам. Т'оа т'ачно в'е^ач'е сл'ушафне мие 'одовде от-ш'умава, от-рид'ојве. П'осле си-д'ојдофне мие, за-н'еколку вр'еме в'ише ич'езнаа, ги-н'емаше в'ише. П'отоа л'у^аџ'ето п'очнаа да-разв'ијаме 'овде. Како-се-осл'ободи з'емјава н'аша, п'очнафне шк'олото да-го-пр'ајме, п'очнафне п'атот да-го-пр'ајме, п'очнафне сфе со-р'ет. Ч'илим'ара отв'орифне 'овде, се-д'умдесе д'уши раб'отеа, прод'авници две, две з'адруги. Така с'елото се-р'азви и сточ'арстфотот н'апредна 'уште п'овише. Т'оа вр'еме се-н'апџлни с'елото, н'емаше к'аде. Б'еа 'околу триста-ш'еесе к'у^ач'и то'а-време. От-т'ија триста-ш'еесе 'околу дв'ил'ади и-н'ешто, тр'ил'ади (дв'ил'ади и-н'ешто 'имаме на-гл'ас). 'Околу тр'ил'ади б'еа, н'е-знам, м'ожет и-п'овише да-б'иле во-т'оа вр'еме. Сто-п'анстфотот го-з'еде п'олето, го-отк'упија сфе задр'угите да-се-р'азвијат. Две г'одини три го-раб'отеа, го-арн'исаа. Пр'опас, како-напр'аја н'е-знам, с'елото п'очна да-'опа^аџ'а. И д'енеска п'олето така-е-ост'аено на-м'илос и-н'емилос. Во-т'оа вр'еме, ти в'икам, д'е-цата в'идоа, до-шеес-тр'ета г'одина се-в'а^артеа. 'Алтобус не-п'уштаа. Т'оа м'ојам да-р'ечам д'ека вл'аста д'али н'емаше м'ожнос, д'али не-с'акаше 'алтобус не-п'уштаа. Работн'иците 'одеа п'ешки за-Ск'опје, се-вр'а^ач'аа от-Ск'опје п'ешки. Т'огај земл'отресот б'еше и се-'отвори р'абота. И т'ака л'у^аџ'ето кој-д'ива гр'адба, кој-'ова, кој-'она, се-испрес'елија сфе. Ост'анаа 'уште да-ти-к'ажам 'околу четир'иесе к'у^ач'и со-дев'едесе д'уши. Сфе ст'ари, н'емошни. Е с'ега се-повр'а^ач'аа. Се-повр'а^ач'аа с'ега во-'ова вр'еме, 'али што џ'абе н'емаат н'ишто с'ега. Пр'а:т ко:-вик'ендици, 'има сто-ш'еесет к'у^ач'и нап'раени за-с'едејне, за-в'икен, за-н'е-знам-како, т'оа сфе т'ака. Т'ие тешк'оти: што-ги-'истегна с'елово ради-т'оа. Да-беше-б'ила ч'илим'арата, да-ост'анеше продавн'иците, п'олето да-го-раб'отеа, ама-'услоф н'ема. Н'икакоф 'услоф н'ема. В'одата, н'ајвише в'одата б'еше пр'облем. Бун'арите не-ст'игнаа, се-напџлни н'арот мн'огу. И т'ака л'у^аџ'ето зн'ачи п'очнаа м'асовно да-се-с'елат, да-б'ега:т и д'енеска ост'анафне во-'ова.

КАКО НАСТАНАЛО ИМЕТО НА СЕЛОТО БРЕЗНИЦА

Ст'арите каж'уеја д'ека ов'ој-крај бил н'аселен 'уште от-Турско, ама-м'ие кога-ја-гр'адефне ц'ркфата 'имаше едно-м'ало ц'ркфиче. Изв'адифне документ'ација от-'Општина, от-Урбан'изам сфе, да-ми-д'а:т плац. Ми-д'адоа пл'ацот от-Стоп'анстфотот. Ст'аро ц'ркфиче 'имаше. Тоа-ц'ркфиче м'алечко, се-сл'ужефне со-н'его, а огр'адата, гроб'иштата прош'ирифне сфе. С'ега напр'ајфне ц'ркфа, не ц'ркфа н'его ц'ркфа-и-пол. Сфети-Никола и Пант'елеон. Тие се-з'аедно. Напр'аена ц'ркфа што-м'ожа да-р'еча да-ја-н'ема н'икој 'овде во-Ск'опје т'акфа ц'ркфа. Тоа-ц'ркфиче ко:-го-к'опафне во-т'емелот, ми-в'икаа д'ека б'ило от-т'урско. Не т'урско, м'ие к'оо г-иск'опафне т'емелот н'ајдофне м'ие зн'аци, како-и-в'икаат Римј'ани от-р'имско. Ги-'однесоф ја броен'иците, тие перд'ушките во-муз'ејот Ск'опје кај-п'аркот, ми-р'екоа от-Римј'аните се-'овие. Зн'ачи т'оа б'ило 'уште во-римј'анинско. П'осле от-т'оа се-вр'атифне 'овде н'азад истраж'ивајне, к'опафне н'ешто во-гроб'ишта: тие три-четири с'ела што-се-пон'иштени на-стр'еден-ден Велигден, што-ти-р'екоф, к'опафне м'ие. Л'азо Колиш'евски ми-р'ече да-к'опате да-в'идите к'ога-сфе шт'о-сфе. 'Исто м'ие во-т'ој-гроб во-Р'удина н'ајдофне м'ие п'ариче. П'ариче р'имско-Селиштаг'оре во-т'оа др'угото с'ело кај-што-к'опафне, во-т'а:-ц'ркфа т'амо н'ајдофне уште-п'онапрет. Римј'ани-ли, како-и-в'икале н'е-зна, 'уште пред-ними шт'о б'иле. П'осле н'ајдофне 'овде м'ие на-Пут'есково, тр'ажефне м'ие, н'ајдофне к'оплина м'али. К'оплина 'ојне ж'елезни со-кр'ила и-со-р'ачка. Ке-т'уриш д'аршка кај-што-стр'елале со-р'ака. Ги-н'ајдофне 'и-тие ги-д'адофне т'амо во-муз'еј. И т'ака зн'ачи 'ова б'ило н'екојпат. Четири к'у'ч'и с'едат т'ука, с'едум к'у'ч'и п'огоре, 'ете-ги г'оре кај-кам'ејната. Тие сфе б'иле с'идишта, т'оа н'емало н'ишто. Тие т'ака г'армади б'иле. А тоа-л'озјето го-зат'екофне м'ие како-д'еца. П'утеско што-б'ило т'оа. Ц'ело л'озје б'ило т'оа, т'ие го-раб'отиле, ал' како-го-раб'отелен'икој н'е-знае. Т'аа ст'ара пр'ачка, л'озјето 'уште 'има л'озници. П'осле тоа-вр'еме, к'ај-што-е ц'ол'оф што-го-к'опале сел'аниве, ст'арите ко:-д'ошле за-в'ода, брес 'имало мн'огу. Брес 'имало т'уа и в'икале в'ода 'има 'овде, ч'е-к'опаме. Го-иск'опале и т'ака се-сл'ужеле за-ст'оката. Ц'ол', ц'ело 'езерце. З'име го-п'олниле, л'ете брес 'имало. И 'оттогај 'името Брес, Бр'езница. 'Оттогај го-т'уриле 'името ст'арите, т'оа с'акав да-ти-го-к'ажам. Ко:-ч'е-пр'ашале: К'аде бре? - Брес, бр'естот кај-што-е, кај-ез'ерото. Бр'езница. А т'оа п'онапрет ст'арото кај-што-е се-в'икало П'утеско. И т'ака ост'анало в'екој, в'екој. Н'екој р'екол: „Што-се-ф'алите т'амо-бре, Брес. Пуста-Бр'езница к'ажите, не-Бр'ес!“ И т'ака 'името го-т'урил н'екој от-ст'арите. А с'ега Нова-Бр'езница ја-в'икаат.

ДВА БРАТА

Б'иле два бр'ата сир'омаси, б'едни, г'онети во т'урското. Што-ч'е-праат сир'омаси, 'отишле на-некои-м'еста, на-п'ечалба ч'-одат. На-п'ечалба ч'-одат, н'емале н'ишто, ни д'инар, ни п'ара, ни п'опара. И 'отишле до-некое-м'есто во-некоа-раск'рсница н'егде. И 'едниот му-в'ика на-др'угиот: „Бр'ату, сега овде ч'е-се-раз-делиме по-с'елава.“ На-стр'анство 'отишле н'егде. Ама-др'угиот му-в'ика: „Чекај, рече, к'ако да-се-н'аеме п'осле?“ - „Ч'е-се-н'а-еме, ч'е-ги-зак'ачиме нож'ојве 'овде. Коо-ч'е-се-вр'атиме, ч'е-го-н'асреме, ако-е-з'а^арц'ан н'ожот 'едниот, значи-не-м'е-тражи. Ако-не-се-з'а^арц'ати, ч'е-се-н'ајдеме об'ајцата. И ти-б'иле кој ф-Турско, кој в-Ам'ерика, кој т'аму, кој в'аму, п'осле три-г'одини ч'етири се-вр'атиле н'азат, д'ошле. К'ога гл'еда 'едниот брат го-н'е-ма, 'едниот нош е з'а^арц'ан. И сега што-пр'ајт 'овај, како ч'е-г'о-најде с'ега? А тој н'е-бил 'умрен, н'е-бил з'агинат, н'его в'-едно с'е-ло 'отишол, како-к'ај-нас 'овде, в'ода н'емало, па в'ода им-п'уштал н'егде, ч'ешми пр'аел. И с'ега д'ошол тој т'аму, ч'е-го-б'ара бр'атот нас'ите м'еста. А 'овај др'угиоф б'огат ст'анал. Б'огат ст'анал, 'отишол н'егде, бол'уала цар'ицата. Бол'уала цар'ицата и се-н'ашол 'овој, знал лек н'екако. А т'аму р'екле: „Кој ч'е-ја-л'ечи 'оваа б'олес – р'екле вака-и-в'ака, ч'елава б'ила – да-ја-д'ает к'оса да-ја-р'астет.“ А на-'овега му-т'екнало, н'екој му-к'ажуел. „Ја – рече – знам, ч'е-ја-излеча, ама ако-ми-д'аете да-ме-сп'асите от сиром'аштија и бр'атот да-си-н'ајдам к'ај-ми-е, шт'о-ми-е.“ „Д'обро – рече тој – ако-ја-излечиш, ако не гл'аата ч'е-ти-ја-ск'инеме.“ И 'овој вл'егол т'аму, го-п'уштиле тие Турците, али кои-б'иле тамо н'е-знам, го-п'уштиле, ф'атил некоа-в'ода от-тр'ефка, ја-измачкал. За н'еколку вр'еме ист'ерала к'оса и-си-'отишол 'овај. После ц'арот н'аредил да-се-н'апраат по сф'ите р'идој кафани, да-се-н'ает т'акоф ч'оек. Ама тој кога-си-'одел, п'рстенот ја-го-зел на 'оваа што-ја-л'ечел. П'рстенот ја-го-зел н'ези да-не-се-н'ает во ситу'ација и-си-з'аминал. И 'оваа с'ега му-р'екла на ц'арот: „Ч'е-го-н'аете тој-ч'оек, п'рстенот мој е-в'о-него, с'амо п'о-него ч'е-го-позн'аете.“ И в'рвеле кај ц'арот, ги-повик'уале по каф'ани да-пров'ојд'аат т'аму, а т'аа да-гл'еат 'от-пенџер. 'От-пенџер да-гл'еат т'аа, р'азбираш, и с'еа к'ого ч'е-го-познает'аа со ј'аб'алко го-г'ајц'ала. И 'овој коа-д'ошол с'иромаш, п'арталаф и го-ф'рлила ј'аб'алко-то н'а-него. „Е он'ој-чоек – рече – да-ми-го-дон'есете.“ И т'ија ф'атиле, како-и-в'икаат, ј'анич'арите, го-гр'абнале н'его: „Тебе те-тр'ажат.“ 'Отишле кај-ц'арот. „Д'али ти б'еше – рече – вака-и-в'ака?“ – „Не – рече – не-с'ум-бил.“ – „Па з'ашто – рече – ти ф'рлаш

ј'аб'алко н'а-него?“ – ја-р'екол на ч'ерка-му. „Тој е!“ – вика. А тој с'амо р'екол и па си-'отишол. А ч'ерката на ц'арот р'екла: „Не, тој е, 'одма да-пр'ашуат л'у'џ'ето кој што-р'аботил и к'ако.“ И па тие, 'овие цанд'арите што-б'иле, го-н'ашле и-му-р'екле: „Е, 'овде р'учек, ј'адејне, п'иејне, с'фе, ама-ч'е-к'ажуеш кај-с'и-бил што-с'и-праел, с'фе.“ И 'овој п'очнал да-к'ажуе. „Сир'омаси с'не б'иле, б'ефне в'аму, т'аму. Ц'арот ме-п'окани, 'имал ч'ерка – р'ече – он'а-дена, ч'елаа. Ја-'излечиф – р'ече – ја-'онадиф, с'амо н'ишто не-м'и-даде.“ – „А, ти-ми-тр'ебаш“ – р'екле. Го-вр'атиле н'его, го-'од-неле т'аму. И ц'арот го-пр'ашуе: „Как'о-можеш да-д'окажеш?“ – „Еве – р'ече – м'ожа да-д'окажа, 'овој п'рстенот е н'езин.“ И му-го-пр'едал ц'арст'фотот н'ему с'фе. И 'оттуа бр'атот го-н'ашле. Го-н'ашле бр'атот и бр'атот си-го-зел и ст'анале б'огати. И т'ака цел ж'иот ост'анале да-ж'иуат в'екој со в'екој б'огати.

Владо Ѓорески

ДЕЛ ОД АВТОБИОГРАФСКО КАЖУВАЊЕ НА ЈОВАНЧЕ БОЖИНОВСКИ

С'акаш да-ти-к'ажа от п'очеток как'о-било, шт'о-било? И ти-р'еков п'онапрет п'рво некои-от-Р'усија се-нас'елиле во 'ова дол-н'о-село. И з'атоа ги-в'икаат Рус'иковци, з'ашто пот'еклото им-било от Р'усија. После д'ошле К'атеџци, М'аревци и т'ака се-намн'ожило с'елото. А п'осле го-н'арекле с'елово С'олње з'ашто б'ило на-сончеа-стр'ана. Е с'ега 'ова с'ело б'ило п'одоле и го-н'арекле Долн'о-Солње, а т'аму п'огоре п'осле д'ошле некои-др'уги и-го-н'арекле Горн'о-Солње. 'Иначе пот'еклото е 'уште от Тур-скои пр'е-тоа, Римј'ани. 'Има една ч'ешма, 'има напр'аено р'имски бр'оеви т'амо на-ч'ешмата. Жив'ееле н'арот т'ука, а и с'ега ж'и-веат. С'ега с'елово 'има 'околу двесте-и-дв'аесе к'уќи, четрст'оти-ни ж'ители. А п'орано како-сме-жив'ееле... Н'ие б'евне шес д'еца, з'а-мене с'акам да-к'ажам. Е, р'огужа от сл'ама, от р'ш, зн'аш, 'оние што-се-пр'аат, а от к'онопта ч'ерга за покр'ивање. Ќе-сме-се-покр'иеле и т'ака сме-сп'иеле. Мн'огу лош б'еше ж'ивотот, а с'ега гр'еота да-р'ечеме.

Јованче Божиновски

ДЕЛ ОД АВТОБИОГРАФСКО КАЖУВАЊЕ НА МИЛАН РИСТОВСКИ

'Ова с'ело е пр'илично ст'аро с'ело, од д'амнешно вр'еме. Тр'ипати е зап'алено и изг'орено. Н'ародот б'иле преселувани од-ов'асело прес'елени во Д'обри-Дол, па вр'атени н'азад во 'ова с'ело да-ж'ивеат. 'Овде се све чисток'рвни Макед'онци. Во с'елото д'осега немало ни Алб'анци, ни Турци, ни Цигани. А се-жив'еало од земјод'елие и сточ'арство. Сточ'арството б'ило пр'илично разв'иено. Во п'оследно вр'еме 'ова с'ело е пр'илично забат'алено. Во с'елото 'има едно-ст'аро 'изворче. Се-к'ористи за п'иење. 'Имаше 'овде'околу сед'умдесе-ос'умдесе с'емејства кои жив'ееја р'едовно. После пеесет-и-д'евета, ш'ееста г'одина п'очнаа да-се-прес'елуат во гр'адот. Земјодел'ието п'очна да-'опаѓа и така се-'испусти с'елото. Н'ајвише ради-в'одата. Н'емаше в'ода, н'емаше амбул'анта, шк'оло до ч'етврто и т'ака се-заб'атали с'елово.

Милан Ристовски

ДЕЛ ОД АВТОБИОГРАФСКО КАЖУВАЊЕ НА ТРПЕ СТОЈЧЕВСКИ

Ја сум од с'ело Гов'рлео. Р'оден-сум четир'иесет и с'едма г'одина. Тамо си-живеев к'ако д'ете. 'Имаше шк'оло, т'амо си-'учев. Во шк'олото 'учевме до ч'етврто одел'ение. После 'одевме Сол'ње па Рак'отинци. Тамо осмол'етка тие вр'емиња 'имаше. Од Рак'отинци до Гов'рлео п'ешки 'одевме л'ете, з'име, тој пер'иот кога-се-'учеше. С'ега 'имам п'едесет и две г'одини. М'оето дет'инство е т'амо. После ч'увавме ст'ока, тие р'аботи. Н'ашето с'ело е б'рцко с'ело. Се-заним'аваше со ст'ока. 'Имаше н'ешто м'алце жит'арица, п'оле. Па сме-'оделе по п'олето. После 'одевме в-б'авчи. М'ајка-ми се-в'икаше М'итра. 'Умре шее-ш-'еста г'одина, а т'атко-ми М'ите се-в'икаше, а 'умре с'ега двил'адита г'одина. Н'ие сме-б'иле д'евет д'еца, ама 'умреле ч'етири. Пет ост'анавме ж'иви. Ја сум н'ај-стар од с'ите. После шеес-треќа от'идов 'удоле во Ск'опје кога-в'ати земј'отресот. Тамо р'аботев. Се-с'еќавам т'огај 'одев Желе-з'ара, н'е-т'ераа. 'Имаше згр'ади п'аднати, ч'истевме тие-вр'емиња. 'Оттогај т'атко-ми, с'ираци сме-б'иле, м'ајка-ми се-р'азболе, не-м'ожеше да-н'е-ч'ува и ги-д'аде бр'аќа-ми Ц'рвен-крс. М'ајка-ми 'отиде б'олница в-Б'итола и т'амо 'умре. Ја 'останах со т'атко-ми и Ст'оња, с'естра-ми. Толку знам ја. После зав'ршија тие-р'аботи и п'осле б'арав р'абота. Се-з'апослив у претприј'атие за п'атишта и-

до-ден-д'енеска т'амо р'аботам к'ако машин'иста. Н'ашето с'ело тогај кога-б'еше земј'отресот 'имаше н'арот. Пат н'емаше, ама-напр'аија п'осле. С'ега али-'има п'е-ч-ес к'уќи, али т'ешко. Т'олку м'оже 'има. С'ега се-вр'аќаат н'екои. Ако-им-ост'анала к'уќата т'а-мо се-вр'аќаат. П'орано, п'аметам ја, 'имаше с'елски сл'ави. Т'огај мн'огу се-зб'ираа н'арот. Св'ират п'еат, 'играат. Н'е-можеш да-го-вр'атиш, кој-е што-е. Т'огај с'ите што с'акале 'иделе н'а-гости, да-ли-ти-е-пр'ијател, непр'ијател. Ама-б'еше 'убоо.

Трије Сџојчевски

НЕМУШТИ ЈАЗИК

'Имало некој-'овчар во-н'екоа пл'анина и-п'асол 'овците. 'Арно пл'анинава се-зап'алила. Пиштит н'ешто пред-'огнот д'обога. Пришол 'овчарот. „Чекај да-в'ида – р'екол – шт'о-пиштит.“ Ко-га-в'идел, зм'ија пиштит. Ст'анал је-'угаснал 'околу зм'ијата. Му-в'елит зм'ијава: „Што-ме к'уртули од-'огнов, шт'о-сакаш б'акшиш да-ти-д'а?“ „Шт'о-'има т'и б'акшиш да-ми-д'аеш?“ „Сакај т'и – р'екла зм'ијата – па-ќе-в'ида.“ Р'ече 'овчарот: „Ништо н'ејќу др'у-го, с'амо ј'азик да-р'азбера к'ое как'о-зборит.“ Зм'ијата р'ече: „А-ко-с'акаш ј'азик да-зн'аеш, к'амо в-'уста да-ти-д'уфна.“ „Е н'е – р'е-че – ми-је-стр'аф, ќе-ме-'укаш.“ „Ако-ти-е-стр'аф, д'ај-го к'афа-лот, н'ис-кафал ќе-ти-д'уфна.“ И д'уфнала. И р'ече зм'ијава: „Ја ќе-ти-к'ажа, ќе-зн'аеш ј'азик, 'ама ако-к'ажеш др'угему, ќе-'ум-реш.“ И т'ој св'е с'ега р'азбират. И му-в'икат ж'ена-му (т'аа б'ила од-ј'абана н'егде): „М'ажу, ќе-ме-в'одиш н'а-гости кај-т'атка.“ „Да-те-в'ода“ – р'ече. „Спр'емај-ги к'он'от и коб'илата, ќе-ги-ј'аваме.“ Коб'илата б'ила ждр'ебна, ж'ената б'ила тр'удна. Кин'исале да-'одат. К'он'ов з'астанал, коб'илаа зам'инала. И в'иснала коб'илата, р'екла: „Ти две-д'уши н'осиш, п'а н'азат 'остана, а ј'а ч'етири н'оса, п'а н'апрет 'ода.“ И м'аж-је р'екол: „Ж'ено-бре, з'апри-ја коб'и-лата.“ Т'аа ја-з'апрела коб'илата. „Сл'ези – р'ече – от-коб'илата, к'ачи-се на-к'он'ов.“ И ж'ена-му го-спот'ерала да-му-к'ажет: „Ќе-ми-к'ажеш, т'и р'азбра н'ешто“ – му-в'елит т'аа. „Не, м'ори, н'иш-то не-с'у-разбрал.“ 'Отишле, п'осле се-вр'атиле д'ома. Му-в'икат ж'енава: „Ќе-ми-к'ажеш, ч'ајре н'е је.“ М'ажот 'е-в'елит: „Ќе-ти-к'ажа, ама ј'а ќе-'умра.“ „Умри – му-в'елит ж'енаа – ама ќе-ми-к'а-жеш.“ „Арно – в'елит т'ој. С'амо т'и да-з'аколеш еден-'овен, да-св'ариш пч'еница и ј'а ќе-л'егна, ќе-'умира.“ 'Арно, п'етелот на-ч'а-сот си-п'ее, а п'есот в'иет и в'икат (на п'етелот му-в'икат): „Ти п'ееш 'уште, а н'е-знаеш дом'аќинот ќе-ми-'умрет.“ „Ако-е-б'уда-

ла, нека-'умрет – му-в'елит п'етелот. Ја сед'умдесет ж'ени в'ода и м'ожа да-ги-п'овела, а т'ој 'една и н'е-може да-је-п'овелат. К'амо да-з'емент еден-ст'ап, да-је-в'икнет, да-је-се-изн'атепат 'убо:, м'есото в'ас пц'и да-ви-го-д'адет, а н'ас к'окошки да-ни-ја-н'афрлат пче-ницана што-је-св'арила ж'ена-му.“ М'ажов сл'ушат. И-је-ст'анал со-с'акот, н'еколку п'ати је-испр'оменил 'убо:, м'есото им-го-т'урил на-пц'ите, пчен'ицата на-кок'ошките. И т'ака в'ише не-го-пр'ашала ж'ена-му што-р'азбират т'ој (м'ажот) во-в'екот.

Никола Танасов (Олга Иванова 1964)

СРЕЌАТА СЕ ВРАЌА

'Имаше еден-ч'оек б'огат и-с-'имаше една-ж'ена 'уба: . И с-'имаше две д'ечин'а м'ашки. 'Ама на-ч'оекоф коа-ќе-л'егне да-сп'ије и на-сонот н'екој-си ч'оек му-д'оаѓал и му-в'икал: приј'ателе, у-ж'и-отот тв'ој 'имаш една-сиром'аштија г'олема што-не-п'остои, с'амо д'али с'акаш н'а-старос д'али н'а-маладос? И ч'оекоф н'е-смеел да-се-р'еши н'ишто. Н'еколку в'ечера т'ака му-се-јав'уело. Еден-д'ен ч'оекот с-'увилел, с-'угајлел и ж'ената го-пр'ашала: „М'оре ч'оеку, што-си-с-'угајлил, што-си-с-'ужалил, 'имаме ј'аден'е, п'иен'е, св'е, ф'ала б'огу?“ И т'ака ч'оекоф й-р'екол на-ж'ената: „Ж'ено, н'а-сон н'екој-си ч'оек д'оаѓа и ми-в'ика т'ака и т'ака... 'имаш сиром'аштија у-ж'иотта тв'оја, д'али с'акаш н'а-младос д'али с'акаш н'а-старос? И ј'а н'е-смеја н'ишто д-одг'оора.“ И ж'ената му-в'ика: „Ч'оеку, к'а-жип'оарно с'ега н'а-младос, св'егде м'ож д-'одиме, сл'уги-ли, м'ом-ци д-'одиме п'арчел'еп д-изв'адиме; кога-ќ-ост'ареме н'икој не-н'е-вика ни-за-сл'уга ни-за-м'омок да-б'идеме.“ И ч'оекоф л'егнал да-сп'ије и 'одма му-д'ошол ч'оекот па го-пр'ашуе, р'ече: „Што-н'а-праи т'и?“ И 'овој одг'оори: „П'оарно нека-б'иде с'ега него-п'осле.“ И ч'оекоф п'очна да-дава к'ому-н'ива, к'ому л'ивада, к'ому вод'ени-ца, к'ому вал'ајца, к'ому 'офца, к'ому ј'агне, к'ому п'рле, к'ому т'еле. Најпосле му-ост'анала уште-к'уката и н'еа ја-д'ал. Коа-ја-пр'одал к'уката в'ише не-му-ост'анало н'ишто н'его. Му-б'ило стр'ам в'ише да-с'еди у-селото н'егоо, й-в'ика на ж'ената: „Ајде спр'емај-се, к-'одиме.“ И з'има што-'имале, кин'исале п'о-пат. 'Оделе ц'ел-ден. В'ечерта н'ашле некоа-м'еана, се вр'атиле у-ме'аната, пр'ашале меанџ'ијата шт'о-има за-ј'аден'е, за-п'иен'е. Меанџ'ијата им-д'онел р'акија, м'анџа, л'еп, и в'ечерале. На-т'ој-саат д'ојде еден-тр'гоец со-к'он' и с'еднал да-п'ие, и додека-п'иел св'е у-ж'ената гл'едал. По-в'ечерата л'егнале да-сп'ијат, з'аспале, и меанџ'ијата 'и-тој з'ас-пал. Ст'анал 'овја тр'гоецот ја-'украл ж'енаа, ја-к'ачил н'а-кон' и си

побегнал. Коа-ст'ана с'абайле сиром'ајоф и ја-тр'ажи ж'ената, ја-н'ема. И го-пр'аша меанџ'ијата: „Ч'ичко, к'ај-е ж'енаа?“ И му-в'ика т'ој: „Не-знам, с'инко, с'игурно ти-побегнала со-'овја госп'оди-ноф (трг'оецот)“. И ч'оекоф в'ише к'иниса п'о-пат, што-н'осеа дв'ајца т'оварот с'ега с'ам го-н'оси. Ид'еке стр'етна една-р'ека. Р'е-ката неп'озната, д'али-е д'обока, д'али-е пл'итка, да-ги-н'оси обе-т'е-деца да-не-г-'удај. 'Еното го-з'еде, го-пр'енесе и се-вр'ати по-др'угото, го-з'еде, вл'езе у-стр'еѓ'е-река; коа-вл'езе у-стр'еѓ'е-река 'излезе еден-в'олк, и го-з'еде д'етето, т'оа што-б'еше на-п'есокта. И т'атко-му од-ж'ал се-здр'аколи и др'угото му-'утече от-п'од-мишки. И т'ој 'искочи на-п'есокта и гл'еда г'оре-д'оле и 'опрај еден-п'ат кај-му-'очи гл'едаа. А д'етето што-го-з'еде в'олкот, 'имало у-бл'изина 'офчари, се-зб'однале офч'арите и го 'отмале д'ете-то, а др'угото што-г-'однела в'одата 'излегол некој-вод'еничар да-навраќа в'ода и д'етето го-в'атил и си-г-'однел д'ома. А т'атко-им 'отишол во-н'екое-си с'ело и т'амо се-гл'авил г'оведар. И т'амо с'е-дел седумн'аесет г'одини (колку-д'а-било). И д'ецата изр'аснале и ги-в'атиле кр'алеа г'арда д'ецаа. 'Ама у-т'аа д'оба б'ило с'елото ка-ко-кај-Др'ачео, како-Ск'опје б'ила престол'ицата. 'Ама ц'арот 'умрел. На-т'ој-саат с'ите 'овја м'инистри с'акаат с'екој да-б'иде ц'ар и н'е-можат да-се-п'огодат. И еден-с'аат р'ешија н'икој да-н'е-биде 'од-ниф, т'уку к'ој ќе-д'ојде п'рф у-гр'адот с'абайле, т'ој ќе-б'иде ц'ар, па-м'акар ц'рн Ц'иган д'а-е. 'Ама го'едароф з'еде м'отика и ќе-т'рча на п'азар да-тр'ажи р'абота. И у-т'ој м'омент страж'арите го-д'опреле и му-в'икаа: „З'апри-се, ќе-б'идеш ц'ар.“ – „М'оре – в'ика – ист'ајте-се, ј'а се-з'абайф, к'-ода да-тр'ажа р'абота.“ И т'ија го-с'обрале, г-от'ерале у-вл'адата. И т'аму му-в'икаа: „Ќе-б'идеш ц'ар“. Е, 'ама пошто-се-смен'аа ц'ар, ќе-се-смен'аваа св'ите з'ако-ни. Е, 'ама у-т'ој м'омент се-п'огоди 'овја трг'оецоф м'инистер, му-в'ика на ц'ароф: „Ч'естити ц'аре, ј'а ќе-с'еда 'овде петн'аесет д'ена, ќе-т'ураме з'акони; ж'ената ми-е-с'ама, а н'е-смеја да-ја-'остаја с'а-ма, ќе-ми-пр'атиш дв'ајца да-ја-ч'уваа“. И испратил два-в'ојника да-ја-ч'уваат. Сед'е:ќи п'очнале да-се-пр'ашуат. 'Едниот на-др'у-гиот му-в'ика: „Отк'аде-си т'и, др'угар?“ А 'овја в'ика: „Не-знам како-да-т'и-кажа.“ А-др'угиот му-в'ика: „Как'о-може да-н'е-знаеш отк'ај-си, шт'о-си?“ И-т'огај п'очна да-му-р'асправа к'ако б'ил т'ат-ко-му б'огат, како-'имале б'огасто г'олемо, к'ако н'а-сон му-в'икал н'екој т'ака и т'ака. И п'очна т'атко-ми да-д'ава к'ому н'ива, к'ому л'ивада, к'ому вод'еница. И т'ргнавне п'о-пат. Не-стр'ете една-р'е-ка. Т'атко-ми ме-пр'енесе и не-стр'ете еден-в'олк. М'ене ме-з'еде в'олкот. И п'очна да-к'ажуе и др'угиот т'ака. А госп'оѓата ги-сл'у-шала од-б'алкомот и је-пр'атила слуг'инката да-ги-в'ика војн'и-

ците да-'идат к'ај-неа. Тија в'икаа: „Не-см'ееме д-'идеме м'ие“. И к'ажуе на-госп'оѓата. И госп'оѓата п'ак нар'едуе б'ездруго д-'одат. И н'ајпосле војн'иците з'едоа п'ушките и се-к'ачија кај-госп'оѓата. И 'она ги-пр'ашуе: „Д'е, шт'о-лаф си-ч'иневте?“ 'Они и-в'икаат: „М'ие, г'оспоѓо, си-каж'уевме отк'ај-сме“. И т'огај т'аја усиг'урила раб'отата дека-се-н'езини д'еца. 'Ама на-т'ој м'омент пр'ојде некој-пријател на-госп'одинот и 'отиде му-к'ажуе: „Војн'иците кај-госп'оѓата ч'удо пр'ајат“. И 'он му-к'ажуе на-ц'арот в'ака и в'ака. И ц'арот нар'едуе војн'иците да-ги-спр'оведат в'рзани н'асат. 'Ама коа-'отишле т'аму, госп'оѓата н'е-даа да-ги-в'рзат. Т'ие в'икаат: „М'ие 'имаме н'аредба от-ц'арот“. 'Она ст'ануе, кин'исуе со-вој-н'иците кај-ц'арот. Коа-в'идел ц'арот, се-к'ара, в'ика: „Как'о-смееш т'и да-н'е-дааш да-се-в'рзујат?“ „Како-ќ'е-даам, кога-т'ие-се м'ој ч'елат“. Коа-п'очнале да-му-к'ажуат св'е р'едум, ц'арот р'екол: „'Ајте к'ај-била 'оваја р'абота! А бре-госп'одине, зар-т'и р'ече ј'а к'умира, па ми-ја-'украде ж'ената“. С'атарот, к'упче и 'од-балкам! И што-ж'иот 'удриле 'отпосле.

Крсиџо Иваноски (Рада Уџринова)

ИНФОРМАТОРИ

1. *Јане Ацковски* (Петрев) од татко Петре (роден во с. Јаболци) и мајка Таска (родена во с. Патишка Река), роден во с. Јаболци 1919 година, без образование, со подолг престој во странство од 1939 до 1941 година.

2. *Мисаил Ацковски* од татко Мито (роден во с. Јаболци) и мајка Таска (родена во с. Јаболци), роден во с. Јаболци 1929 година, неписмен, со подолг престој во Скопје.

3. *Јованче Божиновски*, роден во с. Долно Солње 1923 година, завршил четврто одделение.

4. *Владо Ѓорески* од татко Цветан (роден во Нова Брезница) и мајка Трпана (родена во Нова Брезница), роден во с. Нова Брезница 1930 година, завршил средно образование.

5. *Аџанас Лелковски* (Ацковски) од татко Петре (роден во с. Јаболци) и мајка Таска (родена во с. Патишка Река), роден 1913 година во с. Јаболци, без образование.

6. *Таска Пеџровска* од татко Атанас (роден во с. Јаболци) и мајка Благујна (родена во с. Јаболоци), родена 1939 во с. Јаболци, со завршено основно образование.

7. *Милан Рисџовски*, роден во с. Осинчани 1949 година, завршил основно образование, со подолг престој во Австралија.

8. *Сафка Сџасовска* од татко Кипран (роден во с. Јаболци) и мајка Роса (родена во с. Нова Брезница), родена во с. Јаболци 1945 година, има завршено основно образование.

9. *Трије Сџојчевски* од татко Мите (роден во с. Говрлево) и мајка Митра (родена во с. Говрлево), роден во с. Говрлево 1947 година, има завршено основно образование.

Белешка: Во изборот се вклучени и два текста од информаторите *Крсџо Иваноски* (запишувач: Рада Угринова) и *Никола Танасов* (запишувач: Олга Иванова). Овие текстови се запишани во шеесетите години од минатиот век, а ги приклучивме кон нашите текстови за да се покаже правецот на јазичните тенденции во каршијачкиот говор. Во поглед на транскрипцијата ќе кажеме дека во сите наши текстови, а и во двата преземени текста од антологиската збирка на Б. Видоески *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик* се служевме со фонетската транскрипција дадена во *Фонолошкиот бази на говорите на македонскиот јазик* од Б. Видоески.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова П. „Основни проблеми на балканския езиков съюз“, *Балканско езикознание*, София 1989.
- Белић Ал. *Дијалекти Источне и Јужне Србије*, Београд 1905
- Белић Ал. „Галички дијалекат“, *Српски дијалектолошки зборник*, књига XVI, Београд 1935.
- Бојковска Ст. „Мегленскиот говор“, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, 4, Ossolineum 1986
- Бондарко А.В., Буланин Л. Л. *Русский глагол*, Ленинград 1967.
- Бондарко А.В. *Грамматическая категория и контекст*, Ленинград 1971.
- Бондарко А.В. *Теория морфологических категорий*, Ленинград 1976.
- Бондарко А.В. *Грамматическое значение и см³/сл*, Ленинград 1978.
- Бондарко А.В. *Функциональная грамматика*, Ленинград 1984.
- Бунина И.К. *Система времен старославянского глагола*, Москва 1959.
- Велковска Сн. *Изразување на резултативността во македонскиот стандарден јазик*, Скопје 1998.
- Видоески Б. *Поречкиот говор*, Скопје 1950.
- Видоески Б. „Белешки за говорот на селата Мелница и Горно Врановци во Велешко“, *Македонски јазик*, II, Скопје 1951.
- Видоески Б. „Кичевскиот говор“, *Македонски јазик*, VIII, кн. 1, Скопје 1957.

- Видоески Б. *Кумановскиот ѓвор, Скопје 1962.*
- Видоески Б. „Вокалните фонолошки системи во македонските дијалекти, *Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје 1971.
- Видоески Б. „Вокалните системи на македонскиот литературен и дијалектен јазик“, *Прилози на ОЛЛ, МАНУ, III/1*, Скопје 1978.
- Видоески Б. (а) „Кон разграничувањето на говорите во Скопско“, *Прилози на ОЛЛ при МАНУ, X/1*, Скопје 1985.
- Видоески Б. (б) „Битолскиот говор“, *Прилози на ОЛЛ при МАНУ, X/2*, Скопје 1985.
- Видоески Б. „Формите на глаголскиот прилог во македонскиот дијалектен јазик“, *Прилози на ОЛЛ при МАНУ*, Скопје 1991.
- Видоески Б. *Дијалектните на македонскиот јазик, том 1*, Скопје 1998.
- Видоески Б. (а) *Дијалектните на македонскиот јазик, том 2*, Скопје 1999.
- Видоески Б. (б) *Дијалектните на македонскиот јазик, том 3*, Скопје 1999.
- Видоески Б. (а) *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*, Скопје 2000.
- Видоески Б. (б) *Фонолошки бази на говорите во македонскиот јазик*, Скопје 2000.
- Гајдова У. *Темпоралната карактеристика на финишните глаголски конструкции во југоисточните македонски говори*, Скопје 2002.
- Galton H. *The Main Functions Of the Slavic Verbal Aspect*, Скопје 1976.
- Деянова М. *История на сложните минали времена в български, сръбохърватски и словенски език*, София 1970.
- Ивановъ, Йор. „Северо-западните македонски говори: Тетовско, Скопско и Кратовско“, *Минало*, I, кн. 1, София 1909.

- Конески Бл. „Прилепскиот говор“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје*, кн. 2, Скопје 1949.
- Конески Бл. *Грамматика на македонскиот јазик*, Скопје 1981.
- Конески Бл. *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1982.
- Конески Бл. „Загубата на интервокалното в во западно-македонските говори“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, I, Скопје 1948.
- Конески К. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје 1995.
- Кънчевъ В. „Град Скопја“, *Периодическо списание*, София 1898.
- Маслов Ј. С. *Очерки по аспектологии*, Ленинград 1984.
- Миндак Ј. „Прекажаност и перфективност за формите на plusquam-perfectum кај Марко Цепенков“, *Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото*, Скопје 1988.
- Минова-Ѓуркова Л. „Условните сврзници во македонскиот јазик“, *Литературен збор*, XVI/4-5, Скопје 1969.
- Минова-Ѓуркова Л. „Повторените дисјунктивни сврзници во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XXI, Скопје 1970.
- Минова-Ѓуркова Л. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје 1994.
- Облакъ В. *Приносъ къмъ българската граматика*, СБНУ, XI, София 1894.
- Павловић М. „Говор Торбеша из околине Скопља у еволутивној перспективи“, *Белићев зборник*, Београд 1937.
- Павловић М. „Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативност дијалекатских црта Горњег Повардарја“, *Зборник Фил. фак.*, I, Скопје 1930.
- Пеев К. „Дојранскиот говор“, *Македонистика*, 2, Скопје 1979.

- Пеев К. *Кукушкиот ѓовор*, Скопје 1987.
- Пипер Пр. *Оглед српске морфосинтаксе (у ѓоређењу са македонском)*, Сеул 1997.
- Попоски Ар. „Реканскиот говор“, *Македонски јазик*, X, Скопје 1959.
- Савицка Ир.,
Спасов Љ. *Фонологија на современиот македонски синтандарден јазик*, Скопје 1991.
- Селищевъ А.М. „Говор^{3/4} области Скопја“, *Македонски прегледъ*, VII, 1, София 1931.
- Селищевъ А.М. *Пологъ и его болгарское население*, София 1929.
- Станков В. *Имперфектът в съвременния български книжовен език*, София 1966.
- Тополињска З. *Грамајтика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*, Скопје 1974.
- Тополињска З. „Кон дефиницијата на членот“, *Присјатни предавања на МАНУ*, Скопје 1979.
- Тополињска З. „За разликата меѓу реченото и пресупонираното“, *Прилози на ОЛЛ при МАНУ*, XVI/2, Скопје 1991.
- Тополињска З. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, книга прва, том 1, Скопје 1995.
- Тополињска З. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, книга прва, том 2, Скопје 1997.
- Topolińska Z. „Zdanie względne – forma czy funkcja?“, *Prace filologiczne*, tom XLVI, Warszawa 2001.
- Трифуневски Ј.Ф. *Слив Маркове Реке – антропогеографска промајрања*, Скопје 1958.
- Угринова Р. *Говорите во Скопско*, Скопје 1951.
- Усикова Р.П. *Морфологија имени существительного и глагола в современном македонском литературном языке*, Скопје 1967.
- Усикова Р. „Кон изразувањето на модалноста за веродостојност во македонскиот литературен јазик во споредба со рускиот јазик“, *Прилози на ОЛЛ при МАНУ*, XVI/1, Скопје 1991.

- Фридман В. „Адмиративност во балканските јазици: категорија против употреба“, *Македонски јазик*, XXXI, Скопје 1980.
- Friedman V. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Columbus, Ohio 1977.
- Friedman V. *An Outline of Macedonian Grammar*, in: *Handbook of the Slavonic Languages*, Routledge 1992.
- Цветковски Ж. *Дојусниџе реченици во македонскиоџ ја-зик* (магистерски труд), Универзитет „Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје 1981.
- Цветковски Ж. *Именскиоџ џприрок во македонскиоџ ја-зик* (докторска дисертација), Универзитет „Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје 1988.
- Цветковски Ж. „За негацијата од категоријален аспект“, *XVI научна дискусија на Семинароџ за македонски ја-зик, лиџтература и кулџура*, Скопје 1990.
- Цивџян Т. В. „Перфект I, перфект II и категория пере-сказывания в македонском языке: к поста-новке проблем“, *Прилози на ОЛЛ џри МАНУ*, Скопје.
- Чашуле Ил. *Синџакса на македонскаџа глаголска именка* (Глаголскаџа именка во современи-оџ македонски лиџтературен ја-зик), Скопје 1989.